

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL:

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ PÁL JÓZSEFFEL
PÁL JÓZSEF VERSEI

BABITS MIHÁLY:
ITALIA, 1921.
CSANYI LÁSZLÓ:
BABITS VALÓSAGA

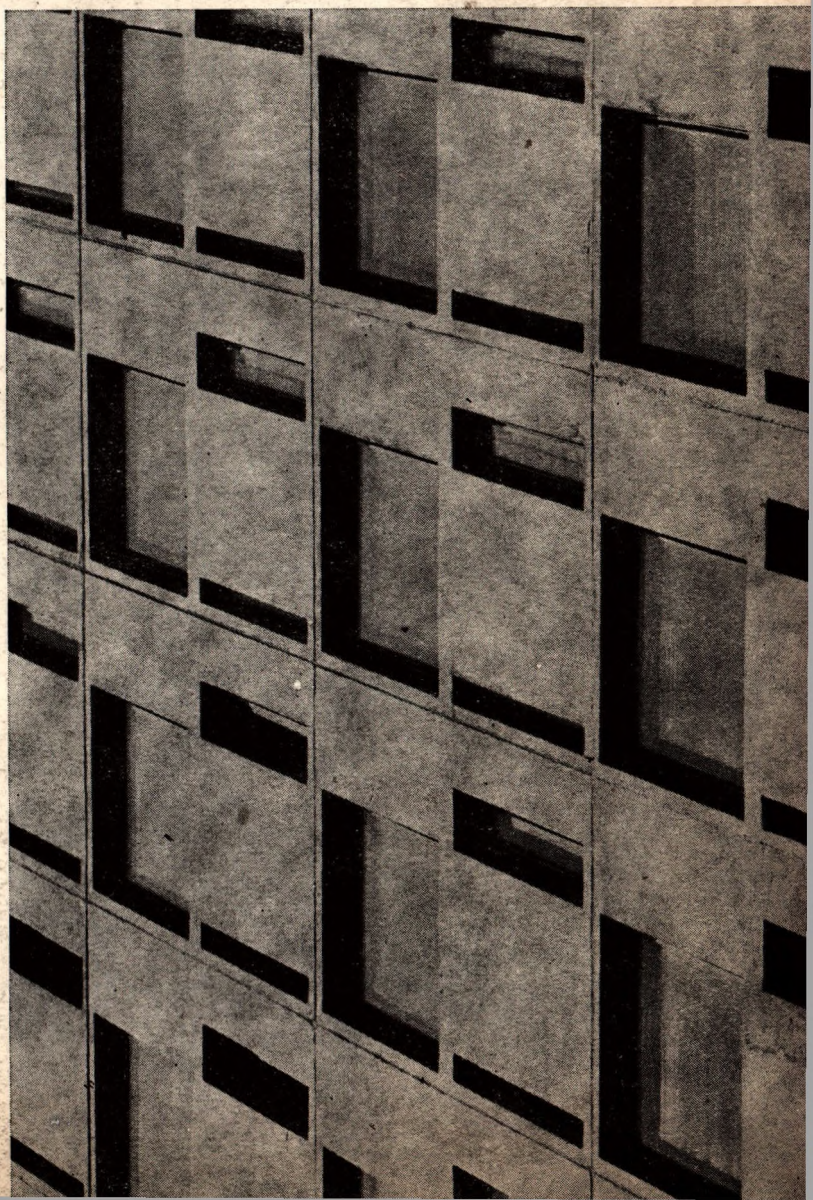
GRANASZTÓI PÁL,
MAJOR MÁTÉ,
TÓTH ZOLTÁN
A DÉL-DUNANTÚLI
ÉPÍTÉSZEK
KIALLITÁSARÓL

MORVAY GYULA
ELBESZÉLÉSE

POMOGÁTS BÉLA:
AZ „ÚJ HULLÁM”

TUSKES TIBOR:
A PÉCSI IRODALOM
KISTUKRE

VITA AZ IFJÚSÁGI
IRODALOMRÓL

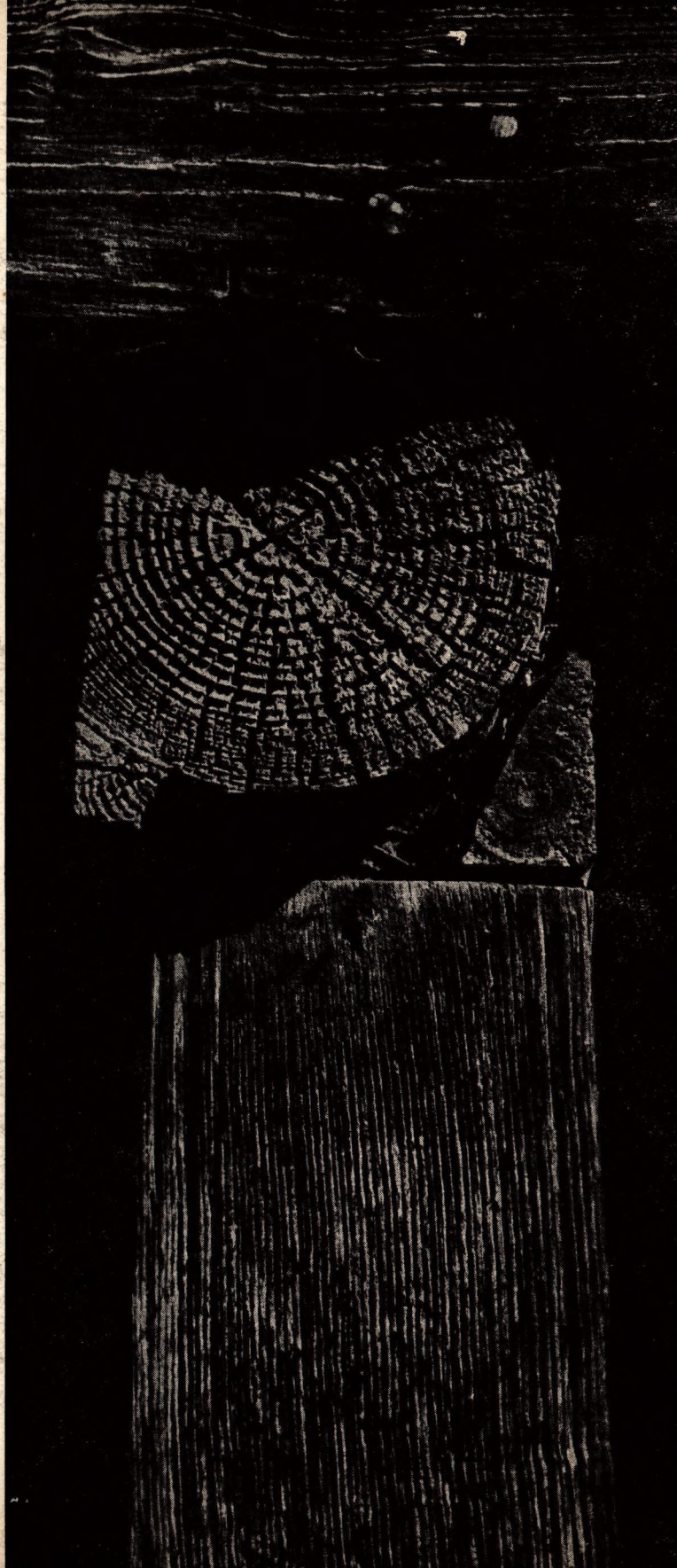
6—, Ft

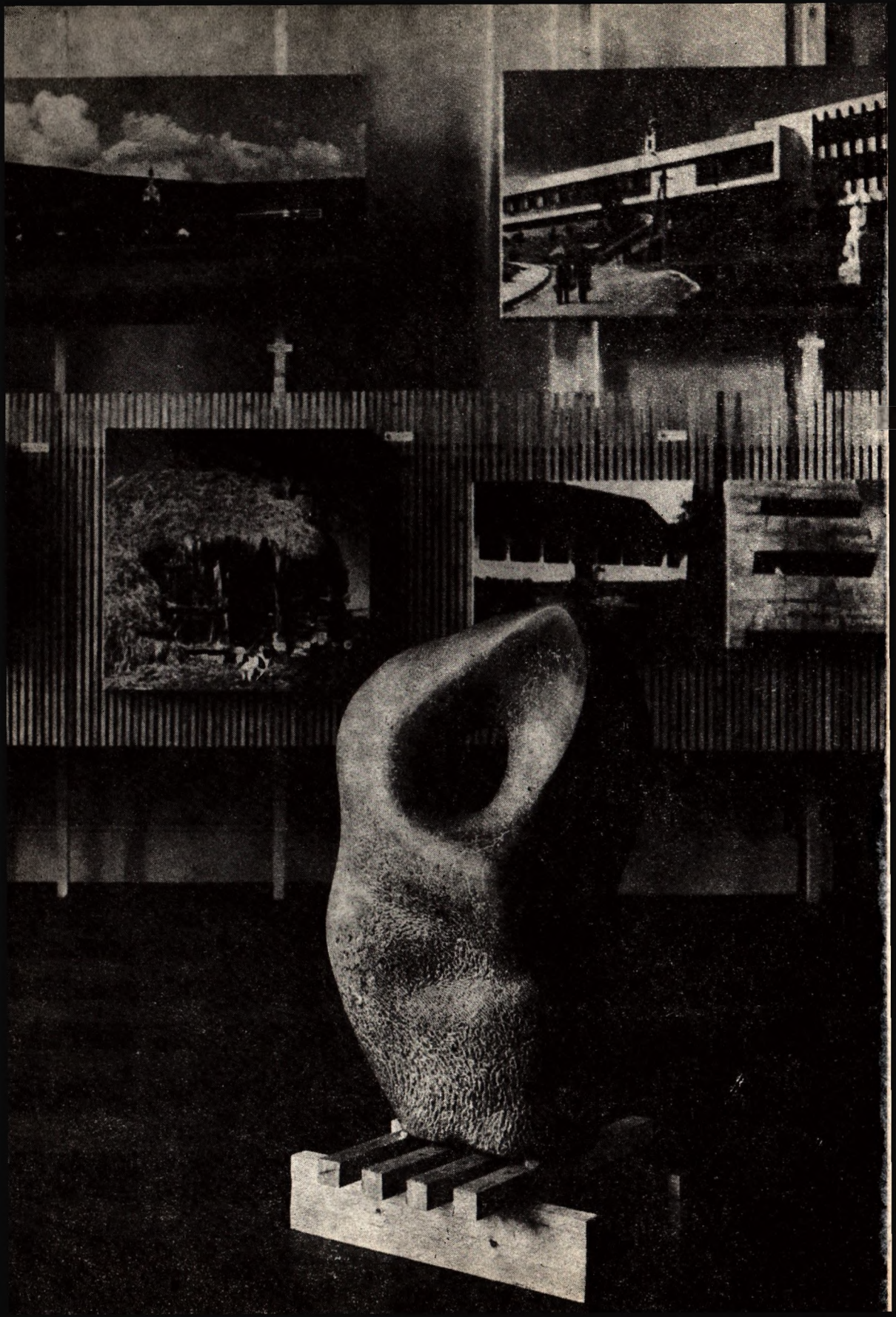
SZAMUNK SZERZŐI:

ANGYAL JÁNOS
ARATÓ KÁROLY
BABITS MIHÁLY
BAKÓ AGNES
BEBESI KÁROLY
BENKŐ AKOS
BERTHA BULCSU
BERTOK LÁSZLÓ
BOGÁTI PÉTER
CSANYI LÁSZLÓ
CSUKA ZOLTÁN
DEMÉNY OTTÓ
FEHÉR JÓZSEF ANDRÁS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GÁL ISTVÁN
GRANASZTÓI PÁL
IMRE LÁSZLÓ
KABDEBŐ LORÁNT
KARPÁTI KAMIL
KISS DÉNES
MAJOR MÁTÉ
MARSALL LÁSZLÓ
MORVAY GYULA
OSVAT ERZSEBET
PAL JÓZSEF
PALYI ANDRÁS
POMOGÁTS BÉLA
STENCZER FERENC
SZAKOLCZAY LAJOS
TOTH BÉLA
TOTH ZOLTÁN
TUSKÉS TIBOR

KEPEK:

LANTOS MIKLÓS ÉS
TILLAI ERNŐ
FOTOI

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

1969. NOVEMBER

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Pál Józseffel - - - - -	963
PÁL JÓZSEF versei: Egyszerű, Tested zárkövével, Két változat egy témára, Jó lenne most, A halászsas - - - - -	967
CSÁNYI LÁSZLÓ: Babits valósága (tanulmány) - - - - -	971
BABITS MIHÁLY: Itália, 1921. (Közzéteszi és bevezeti: Gál István) - - - - -	975
ARATÓ KÁROLY: Hangszerelések (vers) - - - - -	980
TÓTH ZOLTÁN: Dél-dunántúli építészeti kiállítás - 1969. - -	982
GRANASZTÓI PÁL: Gondolatok a dél-dunántúli építészek kiállításáról - - - - -	988
MAJOR MÁTÉ: A kiállítás vendégkönyvébe - - - - -	991
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Gyűrű, Szerelem - - - - -	992
MORVAY GYULA: Varázslat (elbeszélés) - - - - -	994
MARSALL LÁSZLÓ versei: Kút és galamb, Csontszín lépcsőkön -	999
BERTHA BULCSU: Köfej, kőarc, kőszemek (elbeszélés) - - -	1000
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Kezet fogunk, Innen - - - - -	1005
TÓTH BÉLA: Korszerűség és nemzetköziségre nevelés az ifjúsági irodalomban - - - - -	1006
BOGÁTI PÉTER: Az oroszlánok köztünk vannak (Hozzászólás az ifjúsági irodalmi vitához) - - - - -	1012
„FELNÖTTEK ÉS GYEREKEK” (Bakó Ágnes és Osváth Erzsébet hozzászólása az ifjúsági irodalmi vitához) - - - - -	1017
BEBESI KÁROLY versei: Távozők, A vetkőző, Tériszony - -	1020
FEHÉR JÓZSEF ANDRÁS: Dionysia (vers) - - - - -	1021
POMOGÁTS BÉLA: Az „Új hullám” körül - - - - -	1022

DEMÉNY OTTÓ versei: Tanítványok, Aggastyán - - - -	1028
KÁRPÁTI KAMIL versei: Ünnepély a nagy üvegverandán, A játék ló - - - - -	1029
IMRE LÁSZLÓ: Két szovjet tanulmánykötet (Etov: Dosztojev-szkij, T. B. Proszkurnyikova: A francia antidráma) - - -	1030
SZAKOLCZAY LAJOS: Magyar könyvek Romániából (Horváth Imre: Túl a számokon, Kiss Jenő: Sors, Méliusz József: Aréna, Bajor Andor: Pokoli különkiadás) - - - - -	1032
CSUKA ZOLTÁN: Herczeg János: Egy meg egy - - - - -	1038
BENKŐ ÁKOS: Burány Nándor: Összeroppanás - - - - -	1040
KISS DÉNES: Nemes Nagy Ágnes: A lovak és az angyalok - -	1042
KABDEBŐ LÓRÁNT: Tandori Dezső: Töredék Hamletnek - -	1043
ANGYAL JÁNOS: Győri László: Ez a vers eladó - - - - -	1046
PÁLYI ANDRÁS: Birkás Endre: Ólmos eső - - - - -	1048
STENCZER FERENC: Bárány Tamás: Velünk kezdődik minden -	1049
TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre V. - - - - -	1051
A Jelenkor krónikája - - - - -	1055

KÉPEK

LANTOS MIKLÓS fotói - - -	979, 983, 987, 998, 1004, 1019, 1027
TILLAI ERNŐ fotója - - - - -	Mű melléklet III.

MŰMELLÉKLETEN

Modell-részlet Pécs-Kertváros rendezési tervéből. Tervezők:
Dénési Ödön, Bálint János, Erdélyi Zoltán, Gerő Balázs.

A nagykanizsai malátagyár. Tervező: Erdélyi Zoltán.

D-4 jelű panelházak. Tervező: Tillai Ernő.
Zamárdi parasztház oszlopa.

A borítón LANTOS MIKLÓS fotói a dél-dunántúli építészeti kiállításról.

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Huayadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly;

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet, Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlapirodájánál. (Budapest, V.; József Nádor tér 1.) Evi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekk száma 60 068. Közületi előfizetési csekk száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

69-5458 Pécsi Szikra Nyomda — F.v.: Melles Rezső

Index: 25.906

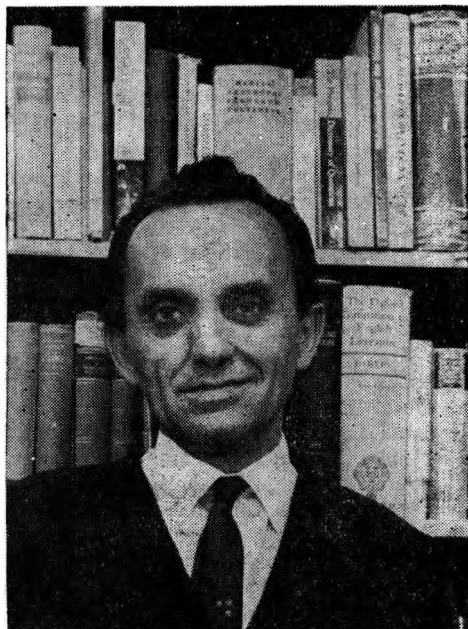
Interjú Pál Józseffel

Tizenöt éve, Zalaegerszegen találkoztunk először. Nyirkos, téli délután volt, a könyvtárban már égtek a villanyok. Akkoriban merő véletlenségből Zalaegerszegen dolgoztam egy cementüzemben. A bizonytalan arculatú üzemeckében színes mozaiklapok, valamint sima konyhai kövezet sajátkezü előállításával foglalkoztam. Mások ugyanott kádakat, hidgyűrűket öntöttek, s olyanok is akadtak, akik sírkövet faragtak. Napjaim sivár egyhangúságban teltek. Az üzem közelében egy idős zongoratanárnőnél laktam albérletben. A zongoratanárnő semmit sem bízott a véletlenre, így amikor odaköltöztem, saját síremléke már az udvaron állt, pontosan az ablakom alatt. Név, születési év, valamint az „ÉLT:” szócsonka márványba vésvé aranylott, csak az elhalálozás esztendeje és életkor végösszege hiányzott. Mindez nem hatott valami derűsen...

Tevékenységem huszonegyedik napján kiderült, hogy az üzem közvetlen szomszédja a könyvtár, méghozzá a megye legnagyobb könyvtára. Munka után bekopogtam, kitöltöttem egy olvasójegyet. Meleg volt, fény... Könyvek barátságos hosszú sora mindenütt... Nem emlékszem az olvasmányaimra, csak a fényre, melegre, a könyvek kötésére, a könyvtárosnő fiatal, szép arcára, szemére, homlokára. Amikor átvette az olvasójegyet, a kezem durva volt, s ráadásul dagadt, mivel lilára marta a fagy. Furcsa érzés, amikor az ember fagyott mancsait egy finom arcú hölgy szemrevételezi. Talán mondtam valamit... Már nem emlékszem. Valószínűleg bevallottam, hogy verseket írok, mivel az estéket akkoriban rossz rímek, bicegő ritmusok kiagyaltásával töltöttem. A könyvtárosnő megsajnált, pártfogolt, s csakhamar megjutalmazott.

– Találkozott már élő költővel? – kérdezte, majd hamiskodó mosollyal átvezényelt a másik szobába.

Nyirkos téli délután volt, a könyvtárban már égtek a villanyok. Pál Jóska kezét fogott velem, leültetett. Boldog voltam. Úgy éreztem, hogy a markáns arcú költő egyénisége és a könyvtárosnő szépsége azonos hullámhosszon sugárzik, s mindezzel összefügg a fény, a könyvek barátságos sokasága, és a kellemes meleg. Boldog szomorúság gyötört. Néztem az arcukat, kezüket. Pál József könyvtáros volt és költő, a hölgy is könyvtáros, és finom, fiatal, szép. Beszéltek hozzám... Bólogattam. Vonzott valami hozzájuk, és megdermesztett. Az én világom ott volt, a szomszédban, a kőfalon túl. Hajnalban keltem, hatkor már a hófedte udvaron tántorogtam cementeszakkal a válamon. Estelente fáradtan meredtem a könyvoldalakra. Az ember, azt hiszem, ösztönösen szomjazza a fényt, a szépséget, a szellem derűjét... Szomjazza, áhítja, de mindez kevés. Csak a tettek számítanak, csak a tettek emelik az embert, a szomjúság

magában csak szomjúság marad. – Pál József és a szép könyvtárosnő beszéltek hozzám. Égett a villany, az ablakok mezején jégvirágok híztak. Valami azon a téli délutánon megérintett, megrázott. – Később aztán megtudtam, hogy Pál József is dolgozott műhelyekben, s a műhelyek emelték, szebbé tették emberségében.

Most tizenöt évvel öregebben a Nádor kávéházban ülünk, egy halványzöld márványasztal mellett. Akadozva beszélgetünk, s közben feljegyzek ezt, azt.

Pál József 1923-ban született Zalaegerszegen. Apja divatárkereskedő volt. Férfi és női divátáru... Valószínűleg Pál Jóska is vonzódott a kereskedelmi pályához. Keleti Kereskedelmi Főiskolát végzett. A felszabadulás után nem tudott elhelyezkedni a szakmájában, így aztán elment a gumijavitó iparba tanoncnak. Segédlevelet szerzett, s huszonnyolc hónapig dolgozott gumijavitóként. Aztán bazedovkórt kapott, megoperálták. Három évig betegeskedett. Felépülése után a helyi téglagyár irodájában, majd a városi könyvtárban dolgozott tovább. A könyvtárreform a Megyei Könyvtár szép, és gazdag intézményéhez helyezte. 1957 júniusában búcsút mondott Zalaegerszegnek, azóta Pécsen él. Kenyérkereső foglalkozása ma is a könyvtárhoz köti, írói útja pedig az egész magyar szellemi élethez. Első verse 1949-ben jelent meg a Válaszban, művei azóta rendszeresen szerepelnek az irodalmi lapok és antológiák hasábjain. Három önálló verseskötete jelent meg: Dúdolgató (1954), Mézpergetés (1960), Kék ablak mögül (1967). Az utóbbi években novellistiként is bemutatkozott, prózai írásait a Jelenkor és a Tiszatáj közölte. A Jelenkor aktív szerzői gárdájához tartozik, 1958-tól két éven át a folyóirat egyik rovatát is vezette.

Nézem az asztalon át. Szikár, napégette arc. Tulajdonképpen sovány. Mosolyog, arca mégsem derűs. Néhány keserű, mély vonás áttör a nevetésen, mindenben. Fakó, rekedtes hangon beszél... Úgy tűnik, mintha nagyon messziről érkezne a hangja, s valójában a mosolya is nagyon messziről érkezik. Két éve nem találkoztunk, úgy érzem, kölcsönösen örülünk most a kávéházi közelségnek... És tényleg örülünk, de Pál Jóska öröme már nem a régi, tört fényben áll, s a világ is abban mutatkozik a számára. Mindez persze csak illúzió, látszat egy asztalnyi messzeségből, s ki tudja, mi az igazság?... Élete az utóbbi tizenöt évben sem volt egyszerű, bonyodalommentes. Embereket vesztett és embereket nyert... Nők jutnak eszembe, ki is mondom, bár ez egy interjú esetében rossz nyitás.

– A nők... Azt hiszem az életedet alaposan... Befolyásolták...

Ironikusan nevet, ráncai kuszák is, merevek is:

– Nem hiszem, hogy így lehet ezt mondani. Az ember keresi az életben a társát, helyét. Van, aki előbb találja meg, van aki később, van aki soha...

– És te...?

– Én azok közé tartozom, akik végül is megtalálják.

– A prózáírás kicsit már mesterség, szakmunka. A költészet más, lényegibb. Mint a villámfény, bevilágítja egünket, áthatol mindenben. Ez a lényegérzés talán megfogalmazható... Mint költő te milyen értékre figyelsz, mit keresel?

– Az emberben az emberséget keresem... Ennek felmutatása az ügyem...

– Vége?

– Szükszavú vagyok...? A költészetről már annyi mindent elmondtak, kezdve a népköltészettől, hogy az iszonyú... s a nyilatkozat mások kenyeré... A költészet, ez a látásmód hozzám tartozik, mint a horgászat... Nálam a horgászat sem hobby, hanem életforma.

– A hétköznapi világot valamikor valami megbillenti... Gondolom, így születik az új, lényegibb, költőibb látásmód...

– Nálam ez az időszak az volt, amikor a gumijavitó műhelyben melóztam.

– Tényleg szükséavú vagy... A halakról is kellene beszélnünk...

– A halakról...? – kérdi, aztán kipillant a kávéház nagy üvegablakán. Úgy tűnik, nem akar válaszolni, vagy talán megfeledkezett rólam. A Széchenyi tér dél-éltti forgalma bizony már őszi. Bánatos autók állnak a templom előtt, bánatos diáklányok sütkéreznek az alacsony bátyafalakon. Sárga, félkopasz fák mendegélnek a túloldalon. Pál Jóska percekig nézi a teret, aztán nevetve, hirtelen megszólal:

– A város Ola felé eső szélén laktunk, közel a Zalához. Ott jöttek be a heti-

vásárookra a szekerek. Nagy volt a forgalom. Valamikor egy öreg csizmadia mester lakott ott, düledező házacskájában. Festetett egy cégtáblát, de vagy a tábla volt rövid, vagy a címfestő túl kövérre rajzolta a betűket. Csak ennyi állt a táblán:

„Filipánics Mi
Csizmadia Me”

A szekeresek persze jót nevettek. Később a szüleim megvették a házat, kertet, és újat építettek a helyére. Volt ott egy malom, a Gömbös-féle vízimalom... Csak átszaladtam a kertünk alatt a réten, s máris ott voltam a malomgátnál. Klott gatyában, hajlított gombostűvel horgásztunk, s küsz és fenékjáró küllőt fogtunk... Tavasszal kiöntött a Zala, s a halak a réten úsztak, közvetlenül a kertünk alatt. Néha ősszel is kiöntött, s ha a tél ott érte, befagyott. A kertek alatt korcsolyáztunk egészen tavaszig...

– Úgy tudom, mindig folyókban horgásztál...

– Főleg a Drávára járok, Bélavár és Vizvár környékére... Kimentem már a Pécsi Tóra is, de az igazi mégiscsak a folyó, az éjszakai harcsázások, a hajnal, a szarvasok, ahogy Zalátánál átúsznak a senki szigetére, s az agancsuk feketén kirajzolódik a folyó fölé.

– Ausztriában is horgásztál... Jól emlékszem...?

– Igen, 1961-ben, aztán 1963-ban pisztrángoztam kint... Pénzespért is fogtam... A Dráva felső szakaszának van egy mellékfolyója, a Lieser... Tele volt pisztránggal, de műlégyre, villantóra nem kaptak... Szöcskével kellett csaliznom, szöcskével sokat fogtam... Nyár volt, június, augusztus... A horgászat számomra nem időtöltés... Talán szenvedély... Enélkül semmit sem érdemes csinálni... Hozzám tartozik... A folyókat, patakokat szeretem... Egyszer lent jártam a Fekete-vízen... Bedobtam egy horgot, aztán a másik bottal elindultam a patak partján lefelé. A lány, aki akkor elkísért, nekivetkőzött. Félmeztelenül napozott, marokra való kis nadrágjában, nagyon szép volt az idő. A horogra közben, amit otthagytam, nagy hal akadt. A lány kiabált: „Jóska... Jóska” – és birkózott a hallal. A kiabálásra, a túlparton megjelent egy biciklis. A lány megijedt és a bokrok közé kuporodott. Csaknem elment a hal, mire odaértem...

– És a biciklis?

– Az is kiabált: „Én a halat akarom látni, nem a kisasszonyt”... Szenvedélyes horgász lehetett. Megnézte a halat, aztán elment...

– Elégedett vagy az életeddel...?

– Várj csak... Ahhoz, hogy az ember igazán elégedett legyen, sok minden kell... Ha ez eszembe jut, eltöprengek... A Dunántúli Naplóban volt egy nagy vita: Kultúrváros-e Pécs? Hosszadalmasan vitáztak, felsorolták az egyetemeket, iskolákat, zenekarokat, színházakat, mindent... Elgondolkodtató, hogy ebben a 140 ezer lakosú városban, ahol 17 ezer általános iskolás gyerek tanul, nincs egy gyermekkönyvtár. A Városi Könyvtár fiókjai igyekeznek valamit megoldani, de nincs egy igazi gyermekkönyvtár, és ebben a nagy városban nincs egyetlen egy szabadpolcos könyvtár sem... A környezetem helyzete összefügg a lelkiállapotommal...

– Péccsel hogy vagy? Szeretsz itt élni...?

– Persze... Elmehettem volna már sokszor, ha akarok...

– Mostanában mi foglalkoztat, min dolgozol?

– Egyszerű... Verseket írok, novellákat is... Két különböző festői stílus, látásmód izgat. Gauguin és Csontváry... Belülről rágom magamat... Hogy mi izgat, az bent van a versemben... Van 1400 kiadható verssorom, de szeretnék még jó, igazi verseket írni hozzá, s akkor jelentkezni új kötettel. A felszabadulási pályázatra is készülődök közben. Van egy megbízatásom ezer sorra, elbeszélő költemény...

– Most vidám vagy, de közben a szavakon, nevetéseden, mindenén átüt egy keserű irónia...

– Na jó... Hát nézd... Hány éves is vagyok?... Most leszek, nemsokára negy-

venhat éves... Sok minden lerakódik ennyi idő alatt az emberben. Bennem inkább azok a jelek, melyek visszahúzódóvá tesznek... Az egyik novellámban írtam egy szigetről, Luku-Luku szigetről. Ez az a föld, ami az ember belsejében él, ez a megálmodott világ.

– Ez egy valóságos sziget?

– Amikor én ezt emlegetni kezdtem, elhitték... Azt mondtam, hogy a rokonaimtól örököltam... Szóval van egy ilyen sziget. Ezen a képzelte szigeten a dolgok rendjén mennek, a valóságban néha másként. Ez a sziget nem a Húsvét szigetek táján van, hanem itt. Lehet Vízáron is.

– Emberek élnek ezen a szigeten?

– Hát persze... Ugyanazok, akik a valóságban. Ezen a szigeten még gyermekkönyvtár is van.

A kávéház délre már zsong. Teagöz párja száll az ablakokra. Fokozatosan minden igazi lesz, mint régen. Igazi kávéház, igazi pincérek, Karcsi, Livia, igazi vendégek, kint igazi ős és igazi tél, a márványasztal másik oldalán az igazi Pál Jóska. Cinkosan nevet:

– Emlékszel? – kérdi – „Fent gágogott a tél”...

– Emlékszem... Itt ültünk, vagy a szomszédos asztalnál, de mindenképpen az ablak mellett. Kint esett. Hó esett. Teáztunk, Tüskés Tibor és mi ketten, és beszélgettünk...

Pál Jóska cinkosan nevet és a versét idézi:

– „Macskák lépnek puhán s a nők sárga szemén
álmodás benne ring a nyár és két barátom
jó teát szűröcsölünk s a nők sárga szemén
cinkosság benne ring a nyár én és két barátom
macskák lépnek puhán a nők sárga szemén

És túl az ablakon a város elalél
lassan nyújtózik el színnélküli halálba
árnyék nincs csak sötét csak a sötét vetél
az utcán fonalat s a karcú sarki lámpa
kelmének is fonná fent gágogott a tél”

Nem tudom... Lehetséges, hogy egy kicsit megöregedtünk? Az idő múlik, az évek elszállnak, mint a felhők, s gyanús érzélgősséggel őrizzük a régi márványasztalok emlékét, teák, puhaléptű nők emlékét, tovatűnt hangulatokat, s utólag úgy tűnik, akkor régen egy évtizeddel korábban még a nátha is valóságosabb, s egyben szépségesebb volt. Könyvek sorjáznak, az elvégzett munka tornyosul. Akinek állása van, egy-egy fizetési osztállyal mindig feljebb lép. Persze, hogy múlik az idő. – Pál Jóska most mégis a régi. Újra nyarokról beszél, horgászatokról, patakokról, nőkről, versekről, melyek a befejező legjobb sorokra várnak... Márványasztalunk felett nyár van, Pál Jóska patakot rajzol a noteszomba, bokrokat, s a napot. A napok bennünk vannak. Fényük tartós, átható.

PAL JÓZSEF

Egyszerű

<i>És vizet adni</i>	<i>aki vizet kért</i>
<i>és kenyeret</i>	<i>aki kenyeret</i>
<i>és napfényt</i>	<i>aki napfényt</i>
<i>és két szemet</i>	<i>aki két szemet</i>
<i>és éjszakát</i>	<i>aki éjszakát</i>
<i>és álmokat</i>	<i>aki álmokat</i>
<i>és kígyót</i>	<i>aki kígyót</i>
<i>és sziszegést</i>	<i>aki sziszegést</i>
<i>és kést</i>	<i>aki kést</i>
<i>és tetőt</i>	<i>aki tetőt</i>
<i>és fekhelyet</i>	<i>aki fekhelyet</i>
<i>és vizet adni</i>	<i>aki vizet kért</i>
<i>és kenyeret</i>	<i>aki kenyeret</i>
<i>és szembenézni</i>	<i>ha szemed tükrözi</i>
	<i>a mező szikjét</i>
	<i>vagy a vijjogó végtelent</i>

Tested zárkövével

*Simon, János, Máté és a többiek –
sejlik még Genezáret tavának tükre,
s a szó, a szó,
mit beszéddé fontam a hegyen.*

Ki emlékszik már szavamra a tömegből?

*Azt tudtam, hogy ott végzem majd.
Azt nem tudtam, hogy két lator között.*

*S azt sem tudtam,
hogy a föltámadás barlangja
ágyunk lesz,
zárköve meg tested:
szemed, szád,
két melled,
combod, ágyékod.*

*S azt sem tudtam,
hogy be akarsz majd zárni
a föltámadás barlangjába
tested zárkövével.*

*S mert ezt akartad –
bezárkózom:
magamra húzlak.*

Két változat egy témára

1.

*Rőtög a disznó előttem
Gauguin fekete disznaja
Nyüszít a kutya mögöttem
Csontváry fehérszörű kutyája*

*Égre bokrosult cédrus ága közt
Egyetlen madár ríkoltoz
Szurdok-szakadék arcomon
Panaszfalról hullott máladék*

*Kezem ijesztőn sírdogál
Vadrózsák karma homlokomban
Kérdések hulláma veri a szirtet
Tört árbocok rongya a köveken*

*A földre pányvázott mén horkan
Tajtékos hátán apám csontja
Nyikorgó küllőjű szekerére
Anyám teketében készülődik*

*Aki elment újra visszatért
Aki visszatért újra elment
Tik-tak-tik-tak járja a táncát
Életem ingája a csillagok közt*

*Életem ingája a csillagok közt
Tik-tak-tik-tak járja a táncát
Aki visszatért újra elment
Aki elment újra visszatért*

*Anyám feketében készülődik
Nyikorgó küllőjű szekere
Tajtékos hátán apám csontja
A földre pányvázott mén horkan*

*Tört árbocok rongya a köveken
Kérdések hulláma veri a szirtet
Vadrózsák karma homlokomban
Kezem ijesztőn sírdogál*

*Panaszfalról hullott máladék
Szurdok-szakadék arcomon
Egyetlen madár rikoltoz
Égre bokrosult cédrus ága közt*

*Csontváry fehérszőrű kutyája
Nyűszít a kutya mögöttem
Gauguin fekete disznaja
Röfög a disznó előttem*

Jó lenne most

*lehajtani fejem
védtelent hónaljad hajlatába*

*szavakkal is összefogni mi eltörött
és meglelni régi önmagunkat
régi önmagunkat két ifjú embert
kiindulásul csak az út kezdetének
és elindulni onnan hogy feltedezzük
elzuhanat éveink napjaiból mánkat
hogy te vagy te hogy én vagyok én
hogy te vagy én hogy én vagyok te
igazsága időnk kezdetének*

*jó lenne most lehajtani fejem
védtelent hónaljad hajlatába*

A halászsas

*lecsapott
a víz tükrére. Karmával
betörte, hármát verdesett
és imbolyogva
lomhán
felemelkedett.*

*Nekem elhihetitek, ezüst-fény
pikkelye csillogott alatta, míg körözött.*

*Aztán átszállt a füzesen.
S mikor a vén tölgyek közé ért,
már a tolyóra is homály borult.
Alig láttam.*

*A víz sokáig csobogott-locsogott:
hova vitted a fényt?
hova vitted a fényt?
hova vitted a fényt?*

De nem felelt senki.

Visszhang se.

Csak este lett.

(Foto: Erb János)

BABITS VALÓSÁGA

A Halálfiak sok haragost szerzett Babitsnak: több szekszárdi ismert magára a regény lapjain, vagy úgy érezte, halott hozzátartozójának emlékét sértette meg Babits. A könyv végére csatolt megjegyzés ugyan igyekszik elhárítani a gyanút, midőn „kifejezetten biztosítva kívánja magát érezni minden olyan föltevés ellen, mintha bármely alakjában vagy történetében az esetleges valóságot akarta volna ábrázolni”, de sietve hozzáteszi azt is, „talán sehol sem festett is föl annyit a maga életének színeiből, mint itt”. Az óvatos elhárítás nem tudta megnyugtani a haragvó szekszárdiakat s nem is nyugtathatta meg, hisz még a regény megjelenése előtt értesülhettek arról, hogy Szekszárdról mintázta a Halálfiakat. A Tolnamegyei Újság, midőn hírt ad Babitsék Szekszárdra érkezéséről, arról is tudósít, hogy előzőleg Újtátrafüreden volt feleségével „és a költő ott fejezte be évekkal ezelőtt megkezdett „Halál fia” című hatalmas regényét, melynek története a régi Szekszárd társadalmi világában játszódik”. A szülőváros tehát szinte felkészülve várta a Halálfiakat, melyben egyaránt bántotta a felismert szereplők rajza s talán ennél is jobban a regény erkölcsé, mely nem hagyott kétséget afelől, hogy Babits nem vállalt közösséget a város vezető rétegével. A komor kortársi véleményét még én is hallottam: „Mihászna ember volt, aki nem volt képes együttőre meginni egy liter bort,” – ami félreérthetetlenül mutatja Babits és a régi Szekszárd kölcsönös és kibékíthetetlen idegenségét.

Az „esetleges valóság”, melynek gyanúja ellen Babits tiltakozik, voltaképpen nem is esetleges: a regény főhősei élő modellekről készültek. Sátordyék modellje köztudottan a Babits-házaspár, Cenci néni az anyai nagymama, Kelemen Józsefné, Döme bácsi alakjában nagybátyja, Kelemen Mihály, akinél pécsi diákévei alatt lakott és az anyai ágon ugyancsak rokon Újfalu Imre vonásait örököltette meg. Valamennyi rajz annyira pontos, hogy a régi szekszárdiak könnyen rájuk ismerhettek, de Babits másutt sem akart kitérni az „esetleges valóság” elől, amit az is mutat, hogy több mellékszereplő is azonosítható, amit nem egyszer azzal is elősegített, hogy nevüket meg sem változtatta. Sokkal bonyolultabb azonban a két város, Sót és Gádoros, illetve Pécs és Szekszárd topográfiai azonosítása.

A prózáiról Babits szembevetendő tulajdonsága realizmusa. Török Sophie szép tanulmányában figyelmeztet arra, hogy mennyire a valóságból táplálkozik lírája, prózáját azonban ez sokkal inkább jellemzi. Szinte azt mondhatnánk, egyetlen ihletője a valóság, bár hozzá kell tennünk, hogy realizmusa soha nem földhöz tapadt, s a pontos, nem egyszer fotografikus hűségű megfigyelések mindig a magasabb rendű művészi ökonómia szolgálatában állnak. Ezért nem lehet egyértelműen azonosítani regényeinek színterét sem. A Tímár Virgil fia pécsi gimnazista emlékeit idézi, de Baja is felismerhető benne, s az itt szereplő Sót rajzában Pécs és Baja színei keverednek, ahogy a Hatholdas rózsakert Gádorosa is úgy ábrázolja Baját, hogy abban könnyű felismerni szekszárdi motívumokat.

A Halálfiak két színtere, Sót és Gádoros, sem egyértelműen azonos Péccsel és Szekszárddal. Sót, a „Kicsiségek városa” több szint kap Szekszárdtól, mint Péctől, annak ellenére, hogy a részletrajzok mindenütt topográfiailag pontosak. A Csörge-tó (a századfordulón még Csörgető, Csörgeteg néven is szerepel), a gádorosi szőlők, a Kálvária keresztye jellegzetes szekszárdi környezet, s Babits leírásaiban mindez nyomtatékat is kap. „A Csörge-tó apró kis pocsolya volt a Sót melletti lapályon” – olvassuk a Halálfiakban, nem sokkal alább pedig azt is jónak látja, hogy megjegyezze,

Részlet a szerző Babits és Szekszárd című készülő tanulmányából.

Sót mezőváros (ez a szó kurzívval kiemelve), amit Pécsről a századforduló idején sem lehetett elmondani, ahogy a Csörge-tó is a Szekszárd melletti lapályon van. „A sóti magyar viszonya a Természettel üzleti volt s nem szentimentális. Sót mellett Duna is folyt, de oda csak halászok látogattak” – teszi teljessé a szekszárdi rajzot, hogy a mondat második felében Pécsnek is adózzék egy utalással a mecseki sétákról: „A sóti hegyek útjait csak diákok járták.” De a következő mondatban visszanyarodik Szekszárdra: „Sót lelke a lapály felé orientálódott, ahol Csörge-tó nyúlt; vadászok méla vetéseken hajszolva a fürjet, ottan pihentek meg.” Egy pillanatra felvillan a Kálvária keresztje is, mint a Szekszárd 1915 nyarán című versben: „Lenn messze kitárult a városka, a szél ideverte a harang szavát, a Kálvária keresztje látszott a szürke égen, lágyzöld, fiatal kukorica hajladozott, borzongott a szomszéd dombokon”. Ezt látta Babits szőlőjükből s a megfigyelés pontosságát mutatja, hogy a „szomszéd dombok” is helyet kaptak a képen. Egy másik helyen Sót rajzában ismét Szekszárdra ismerünk: Miska reggeli sétája a törvényszék előtt, minden utalásával Szekszárdot idézi. „Miska tehát egy darabig még sétált a Palota előtt, az úgynevezett „libapromenádon”, melynek közepén az Elemi Iskola állt.” A fejezet elején mellékmondat emlékeztet a templomra, amely ugyanezen a téren van, s a valóságot még egy megjegyzés hozza közelebb: „A Törvényszéki Palota volt az egyetlen kétemeletes épület Sóton” – amit Pécsről nem mondhatott volna el. A kép topográfiai-lag is pontos, a művészi kézre csak a szerkesztés utal, a kihagyás. Aki ugyanis így ábrázolja a szekszárdi Béla teret, az déli oldaláról nézi, tehát háttal áll a Pollack-féle megyeházának. A művészi szándék diktálja, hogy innen rajzolja le, mert a regény szempontjából csak az a fontos, hogy Sótortyt jellemezze környezetével, a megyeháza leírása pedig felesleges kitérőt jelentene, de itt még arra is gondja van, hogy félreismerhetetlenné tegye a szekszárdi törvényszéket; „az ablakok mind tárva voltak, kivéve a középső rész rácsos, nagy megvasalt tábláit, melyek mögött a börtönök rejtőztek”. A kép azóta sem változott, csak a „szivárványos kút” nincs már a tér közepén.

Amennyire pontos a környezet rajza, annyira valóságosak alakjai is. Imrus, a főszereplő, tulajdonképpen önarckép, s így természetes, – mint már utaltunk rá – ha családtagjait is megmintázza. De nemcsak ezeket, hanem a mellékszereplőket is, sőt néha arra sincs gondja, hogy nevüket megváltoztassa. A nagyhangú Borzsák tiszteletes Borzsák Endre volt, Szekszárd kálomista papja, aki a tizes években halt meg, s amennyire rekonstruálni lehet, Babits csak átmásolta az életből. Tréfás verseket írt a szekszárdi lapokba, különösebb szellem nélkül, a századforduló vidéki papjainak modorában. Várkonyi tanító, aki mint „nagybajuszos, vadászruháas alak” jelenik meg a Csörge-tó partján a mulatozók között, a valóságban Várkonyi Sándor, s azonos azzal a tanítóval, akit a 48-as párti Tolnamegyei Közlöny ismételtelen megdicsért magyarosító buzgalmaért. Várkonyi típusa lehetett a századforduló hangoskodó magyarjának, aki Szekszárdon azzal szerzett magának kétes hírnevet, hogy az iskolába került német gyerekeket önkényesen átkeresztelte, s kizárólag az általa adományozott néven volt hajlandó megszólítani őket.

A Halálfiap lapjain föl villan Wosinszky Mór alakja is, Gondos Cirill néven, mint „tudós professzor”, akitől Hintáss Gitta könyvet kölcsönöz. A Schapringer-család valószínűleg a Leopoldokkal azonos, de mindenképp számos vonás emlékeztet a dúsgazdag családra, melynek egyik tagja újságot is alapított Szekszárdon.

A regény egyik legmarkánsabb alakja Hintáss Gyula. Már korábban megállapították, hogy Geiger Gyula szekszárdi ügyvéddel azonos, aki egy időben Szekszárd Vidéke címen lapot szerkesztett, melynek tulajdonosa is volt. A Babits-háztól nem messze lakott, a Sét (Séd) patak utca 1113 szám alatti bérelt lakásban, ahonnan később saját házába költözött, a Pándzsó (ma Kossuth Lajos) utca 1022 szám alá. Babits alig módosított az „ügyvéd és szerkesztő s mindig liberális” alakján: tipikus vidéki jelenség, aki „talán csakugyan tehetség volt, s csak a viszonyok tették, a környezet, hogy tehetsége inkább bolondságnak látszott”, „szent önérzet lelkesítette s a jövő ígéretesen csillogott elébe”. A Csörge-tóhoz rendezett kiránduláson Nelli is úgy érezte, „a bizonytalanban úszik, a határtalanba”. Lapját, a Szekszárd Vidékét, 1881

januárjában indította, s 1888-tól havonta egyszer a Tolnamegyei Hölgyek Lapját mellékelte hozzá. A Szekszárd Vidéke abban az időben bizonytalán a jobb lapok közé tartozott, Geiger igyekezett frissen, ötletesen szerkeszteni, bár a vidékiségtől nem tudott, s politikai céljai érdekében talán nem is akart szabadulni. Mindenkinnek teret adott, s az úri osztály környékbeli tagjai a legkülönbözőbb álnéveken elménckedtek, mint Rigoletto, Bus Bandi, Józsi, Indigo pinty, Viktorien, Abellino, Lehe Tetlen, Pál, az igazságos, Rhadamantus, Corydon, Senior Kutykurutty, sőt egy Influenza is akadt köztük. Egy alkalommal Mikszáth is szerepel, Kis hía, hogy kritikus nem lettem című tárcájával, s a szerkesztő jónak látta csillag alatt megjegyezni, „a Pesti Hírlap szerkesztősége másfél héttel ezelőtt küldte meg lapunknak, eredeti kézirat gyanánt!”

A lap vezércikkei alatt általában nincs aláírás, s éppen ezért valószínű, hogy Geiger keveset írt lapjába, az ő vezércikkei alatt ugyanis mindig ott van teljes neve. Ezekből is megállapítható, hogy nem volt jó író, stílusa fellengzős, tele frázissal, bár ebben tulajdonképpen hasonlított a többi korabeli vidéki lapszerkesztőhöz. Babits is mindvégig ilyennek ábrázolja, s egy-egy újságcikkből szinte a regénybeli Hintásst halljuk: „A valódi érdemet nem lehet eltagadni, kicsillag az még a föld mélyéből is, – írja a tűzoltóegylet tagjairól. – Urak azok majdnem mind! Olyan urak, a kik lelkesülni tudnak a nép jólétéért, a kik évenként tudja isten hány éjszakáikat áldozzák fel polgártársaik üdvéért – becsületből s a jó ügy iránti buzgalomból.

Figyelemmel fogjuk kísérni ez együletet s figyelemmel különösen azokat, kik azt aláírás iparkodnak. Nem fogunk elhallgatni semmit – történjék az bárki részéről a mi ez egyület kárára lehetne vagy fennállását veszélyeztetné s azért előre is biztosítékát nyújtjuk annak, hogy az ily kívánni való fekélyeket a nyilvánosság ítélőszéke elé állítva elvonjuk arról a működési területről is, hol esetleg a polgárok bizalma hatalmat is adott kezükbe.

Le vele azokkal, kik nem átalják az ily együletet gúny és megvetés tárgyává tenni...”

Hosszabban idéztük Geiger találmára kiválasztott vezércikkét, bizonyosságul, hogy Babits mennyire pontosan ismerte ezt a patetikus hangot. „Talán csakugyan tehetség volt”, legalábbis a kor szemében és vidéki méreteken, de mindenesetre állhatatlan, s feltétlenül több volt benne a karriervágy, mint az igazi tehetség. De nemcsak ez okozta bukását. A kisvárosi érdekek, a kapitalizmusnak ebben a szakaszában, egyre inkább a bankok köré fonódtak, s Geiger magányos liberalizmusa nem tudta állni velük a versenyt. A századfordulóra minden vállalkozásába belebukott s a Tolnamegyei Közlöny 1903. február 26-án már ezt jelentette: „Geiger Gyula szekszárdi ügyvéd ellen felosztható vagyon hiányában megszüntette a csődöt a szekszárdi kir. törvényszék.”

Ez már bukás volt, a Halálfiat mélypontja, s igazán nem kell élénk fantázia ahhoz, hogy elképzeljük, amint Geiger-Hintáss váltókkal manipulál, kölcsönököért kuncsorog, zugügyvédeskedik Pesten, s közben világmegváltó terveket kohol. 1918-ban halt meg, Budapesten, csálódottan és szegényen s a Tolnavármegye és a Közérdek című hetilap így búcsúztatta: „Geiger Gyula ügyvéd, volt szekszárdi lapszerkesztő, az elmúlt héten meghalt Budapesten. Fényes eszű, kiváló tollú ember volt, aki egy időben nagy szerepet játszott Szekszárd társadalmi életében is. Fiatalabb éveiben vezére volt az itteni „haladó” táborának, s élénken szerkesztett lapja, a „Szekszárd Vidéke” sok ideig kedves olvasmánya volt a vármegye közönségének. Az elhunyt ügyvéd többször fellépett képviselőjelöltnek is. De nem volt szerencséje, sőt talán ennek köszönhetette anyagi romlását is. Szekszárdról Budapestre költözött s ott ügyvédeskedve, csendesesen most fejezte be fényesnek indult pályáját. Elhunytát nagyszámú rokonság gyászolja, köztük lánya: a kiváló filozófus és író Dienesné Geiger Valéria.”

Geiger Valéria, regénybeli nevén Hintáss Gitta, 1879-ben született Szekszárdon, így négy évvel volt idősebb Babitsnál. A Halálfiat rokonszenves képet rajzol róla, aki „valóságos nyelvtalentum”, Svájcba megy ösztöndíjjal, s akiről Döme bácsi dörögve állapítja meg, hogy „egy kerékkel többje van ennek is”. Imrus szíve megdob-

ban a gondolatra, hogy „látni fogja Gittát, a felnőtt Gittát és beszél vele irodalomról, mert mi másról beszélne?” Gitta az emancipált nő típusa, aki „már kissé le is nézte a verseket, noha valamikor maga is verselt, vagy épazért. Gitta már túl volt a költészetten, s felülről tekintett a költőkre, mint a szép lányokra és a szerelmekre. Tudomány! Filozófia! Gitta, ha tőle függ, az irodalomnak csak szerény teret enged ezek mellett, akár a művészetnek.” De a filozófiában is külön utakon jár, nem húdol a kor divatjának és „Schopenhauer, Nietzsche már nem is filozófusok” szemében.

Babits 1904. augusztus 2-án kelt, Zalai Bélához írt leveléből tudjuk, hogy ebben az időben Geiger Valéria Szekszárdon tartózkodott, s a levél arra is utal, hogy jó viszony volt köztük, amit elősegített, hogy a két család, bár nagyon távolról, rokonságban állt egymással, éppúgy, mint a regényben. „Leánypletykákából is hallottam valamit, – írja Babits – újabbat és legújabbat Önről (ti. Zalairól) és másvalakiről – Geiger Valériától (aki most Szekszárdon van s nemsokára talán Debrecenben lesz).” Egy Kosztolányi kézírásával fennmaradt névjegy 1911 őszéről az akkor már Dienes Valéria franciaországi lakcímét őrizte meg. (5) Ugyanis midőn férjhez ment Dienes Pálhoz, a jeles matematikushoz, férje nevét vette fel, s ettől kezdve a szekszárdi újságok is ezen a néven emlegették. Mert – bármily meglepő is – elismeréssel emlegették a bukott politikus és csődbe ment ügyvéd lányát s szekszárdi diadal-ként fogadták a Párizsból érkező híreket. Először a Tolnamegyei Közlöny írt sikeréről 1909. május 27-én, s érdemes az egész hírt közölni, mint a lokálpatrióta lelkesedés példáját, nem feledev természetesen, hogy az akkori Szekszárdon aligha akadhatott valaki, aki megértette volna Dienes Valéria munkásságát.

„Sokan nem tudják városunk lakosai közül azt, hogy ki az a Dienes Valéria dr., akinek dolgozatát „A logaritmus elágazó helyekről” Rados Gusztáv mutatta be e hó 18-án a Tudományos Akadémia harmadik osztályának ülésén. A nevezett tudós nem más, mint városunk szülötte, Geiger Valéria, aki, miután városunk polgári leányiskoláját elvégezte, érettségi vizsgát, majd filozófiai doktorátust tett. Később egy igen kiváló matematikushoz, Dienes Pálhoz ment férjhez, akivel most már közel egy éve Párizsban szaktanulmányokat folytat. A dicsőség értékét, amelyet férje után most már Dienes Valéria önmagának, hazájának, s szülőföldjének: Szekszárdnak, tudományos munkásságával szerez, növeli az, hogy a legutóbbi, az akadémián bemutatott művét április 26-án a párisi Académie des Sciences ülésén Picard Emile kiváló francia tudós mutatta be, amikor az általános feltűnést keltett. A lapok hangsúlyozzák, hogy a világhírű Kowalewski Zsófia óta az első nő Dienes Valéria, kinek műve a halhatatlanok nyilvános ülése elé került. Örömmel kell venni Szekszárd minden lakosának ezt a hírt, hogy városunk szülöttét Párisban ily nagy dicsőség érte. Hozzáteesszük még, hogy Dienes Valéria a műveit többnyire angol és francia nyelven írja. Éveken át Budapesten szerényen visszavonulva tömérdek sokat tanult, dolgozott. Munkái közül egy pár hatalmas, vaskos angolból fordított mű „A haladás lelki tényezői”, „A szociológia elvei”, továbbá eredeti műve „Valóság-elméletek” és „A zenei alkotás és hatása lélektanáról” cím alatt jelentek meg.”

A következő hír a Közérdek című szekszárdi lap 1909. július 3-i számában jelent meg, s Dienes Pál sikeréről számol be, aki „a szintén nagy sikert elért szekszárdi származású Geiger Valéria férje”. Dienes ekkor szerezte meg doktorátusát a Sorbonne-on, s az ünnepi aktuson „az elnök egyidejűleg meleg hangon üdvözölte a fiatal tudósnak szintén jelen levő nejét, dr. Dienes Geiger Valériát, mint férje igazi munkatársát, a kinek néhány héttel ezelőtt került bemutatásra úgy a magyar, mint a párisi akadémián egy-egy matematikai tanulmánya a logaritmus elágazó pontokról.” A lap megjegyzi még, hogy „a Dienes-házaspár, a kiket a francia tudósok nemcsak tudományos, de baráti körükbe szalonjaikba is bevontak, komoly és eredményes munkásságukkal valóban dicsőséget szerez a magyar névnek”.

Dienes Valéria neve egy év múltán ismét felbukkan Szekszárdon, ezúttal a Tolnavármegye és a Közérdek című lap emlékezik meg róla április 14-i számában. „Dienes Geiger Valéria most minden hétfőn és szerdán filozófiai előadásokat tart Budapesten, hol kiváló sikereket ér el” – írja a lap, majd idézi a Magyar Nőegyesületek lapjából Markos Györgyné cikkét (Egy filozófus asszonyról), aki lelkesen írja róla,

hogy „játszi könnyedséggel csereberéli a gondolatok himes köntöseit, tarka színek, költői képek peregnek ajkairól.”

A regényhősöknek is megvan a maguk sorsa. Dienes Valéria, aki még nevében is feledtetni akarta a bukott apát, gazdag pályát futott be: a kezdeti matematikai és filozófiai sikerek után, még 1912-ben mozdulatművészeti rendszert konstruált, az orkesztikát, majd Bergsont fordította, s ezek, a Teremtő fejlődés és több tanulmány átültetése, filozófiai irodalmunk maradandó alkotásai. Férje, Dienes Pál, a Galilei Kör lelkes tagja, a Tanácsköztársaság idején belépett a KMP-be s az egyetem politikai megbízottja volt. Emigrációba kényszerült, s Londonban halt meg 1952-ben.

A Halálfiái többi szereplőjét elnyelte az idő, hogy a regény lapjain, egy más és maradandóbb szférában éljék tovább életüket.

BABITS VELENCEI ÉS FIRENZEI ÚTIJEGYZETEI 1921-BŐL

Nem volt még egy nemzedék a magyar irodalomban, amelynek annyi kapcsolata lett volna Itáliával, mint a Nyugaténak. Ami a régi magyar klasszikusoknak csak néha-néha sikerült, a Nyugat nagyjai nemcsak eljutottak, hanem több ízben hosszasan is tartózkodtak Olaszországban. Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz, Szabó Dezső, Fülel Lajos, Elek Artúr, Fenyő Miksa nemcsak utaztak és éltek itt, hanem számos halhatatlan műben örökölték meg vonzalmukat és ragaszkodásukat Itália népéhez, városaihoz, kultúrájához. A Nyugat második nemzedékére nemes örökségként hagyták Itália-vágyukat; Illés Endre, Márai Sándor, Németh László, Cs. Szabó László és Szerb Antal méltó utódok a nagy ősök nyomában. Szép könyv kerekednék a Nyugat olasz kapcsolataiból, ha valaki nekiszánná magát.

Babits Mihály is Itáliát szerette a legjobban, külföldön ott járt legtöbbször, több mint három évtizeden át több alkalommal nem is egyszer huzamos ideig. Itália városi élete, művészeti kincseskamrai és latin irodalma iránti rajongásának számos emléke van versben és prózában. Az első világháború előtt főként Észak-Olaszországban járt. Velence, Verona és Milánó szép sorokat kap a Gólyakalifa-ban és Velence újra a Halálfiái-ban. De számos verse, az Itália, a Zrínyi Velencében, a Pictor Ignotus, a Recanati valódi vagy virtuálisan átélt olasz élmények megörökítése fiatal korából. A második világháború után Délre is eljutott, Szicíliában, Taorminában is megfordult. Különös, hogy Rómával sosem foglalkozott bővebben („Rómát tiús tisztelettel jártam” – írja a Hazám!-ban), Móricz Zsigmond a Nyugat Babits-émlékszámban mint verzátus szellemi idegenvezetőt ábrázolja. A Babits-Emlékkönyv csak Dante-fordítását méltatja, de sokáig olasz összeköttetéseire nem tér ki. Cs. Szabó László nemrégiben a Magyar Műhelyben fölhevítette a figyelmet Babits előszeretetére azok iránt az angol költők iránt, akik Itáliáért lelkesedtek. Valóban vizsgálódásra érdemes probléma: az olasz-barát angol költők szerettették meg vele Olaszországot, vagy Olaszország légköre segített-e angol kedvenceit kiválasztani? A szabadságáért harcoló Itália nagy viktoriánus íróbarátai, Browning, Swinburne, Rosetti, Meredith, majd a romantikusok közül Keats, Shelley, Landor, a modernek közül pedig Wilde és Huxley valamennyien Babits szívügyei. A preraphaeliták, különösen Ruskin és Walter Crane, valamint a Studio, művészetszemléletét döntően befolyásolták. Ruskin talán még Velence iránti különleges szeretetét is növelhette.

Babits útiélményeit nemcsak verseiben és regényeiben örököltette meg. Egyik tankönyvbe kívánczó remekműve Útinapló c. „magyarországi képeskönyve”, – Szekszárd, Fogaras, Kolozsvár, Szeged, Pécs lelkes ábrázolása. Tájéktető ereje, váro-

sok lelkét meglelevenítő képessége, a történelmi látnivalókat átélő izgalma egyenesen predesztinálta az útikönyvre és útinaplóra. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirat-tárában őrzött hagyatékában fennmaradtak olaszországi útijegyzetei 1921-ből. Ekkor szabadult ki először az ellenforradalmi Magyarországról külföldre. Ezúttal nem tanárkollégáival, író-társaival vagy kedvenc tanítványával utazott, hanem feleségével, Török Sophieval. 1921 januárjában tartották esküvőjüket, pár nappal utána Szekszárdra utaztak, március vége felé pedig Olaszországba. Ahogy szülőföldjét, úgy akarta kedvenc olasz városait is bemutatni fiatal feleségének. Olaszországi élményei mélyen megrendítették. Hazájából nagy nehézségekkel sikerült kiutaznia, útítársai a vonaton, nem tudva személyi jelentőségét, mint magyar állampolgártól húzódoznak tőle. A fasiszta hatalomátvétel még távol van, a városok utcáin azonban folyik a jel-szóharc a szocialisták, kommunisták, anarchisták tábora és a keresztény jobboldal és a fasizmus között. Az olaszok a volt német és osztrák ellenségre, valamint csatlósáikra gyűlölettel néznek, bombáik nyomára emléktáblával hívják fel a figyelmet. Magyarország meg- és elítélése szintén megrendíti.

Jegyzeteit Babits 1921. márciusról keltezi, útjuk azonban a nagyhét és Dante május 18-iki születésnapja közé kellett hogy essék. Lehet, hogy a Dante-ünnepségekre kiadott utazási kedvezményekkel tették meg útjukat Babitsék. Mindezek megállapítása a további kutatás feladata. Szokása szerint ekkor is a kezébe akadó papídarabkáira írta föl élményeit és gondolatait. Néha csak egy-egy emlékeztető szót, egy beszélgetés fozslányait, vagy friss élményeit; közben aztán ráérő idejében összefüggő szöveggé oldotta föl jegyzeteit. Jegyzeteinek javát, különösen az összefüggő részeket logikai sorrendbe igyekeztem állítani, elhagyva a néha egy-két további változatban újrafogalmazott, de többnyire csak egy-két mondatból bővített ismétlődő szövegeket. A négy fejezet címét én adtam, de a szövegben előforduló szavak kiemelésével.

G. I.

BABITS MIHÁLY: ITÁLIA, 1921

A SÖTÉT ÉS CSÖNDES VELENCE

„Alig tudom elhinni, hogy megint itt vagyok... Évek óta már csak álmokban volt ily csönd körülöttem. De nem álom. Van még gondola is; s abban ringok és ez a palazzo-sor nem színpadi díszlet, noha annak látszik. Szinte borzadás fog el: mint-ha kísértet volna ez az egész város, a kísértetek némaságában, s derengő fényében, kikelve a vízből.

Úgy kelt ki bennem, ennek a szörnyű hat évnek mindent elborító tengeréből, a régi szépségek kísértete. Ma Velence, minden pesti sznobság és nászút közhelye, nem közhely többé, hanem paradoxon.

Délután még katonák kutattak zsebeimben, vámoltak, és a vonat várt, bizonytalan idejű indulással, míg tart a nyűgös, háborús útlel-vizsgálat. Órák hosszat. Oroszok ültek szemben velünk, vagy rigai lettek, akik a szocializmusról, az Ember kötelességéről és a Társadalom lehető boldogságáról vitatkoztak.

– Vigyázat – mondta mellettük, ránk mutatva, egy német – ezek magyarok: följelentik Önöket mint bolsevistákat.

– Magyarok: gavallérok – felelte az orosz, s tovább beszélt. Egy jugoszláv diák, gazdag, művelt fiú, megszólalt magyarul. Azelőtt Pesten tanult; most a Sorbonne-ra ment: idők változása.

– Nemzetközi ember – mutatta be magát, gyermekes dicsekvéssel. A tépő és daraboló béke lehetetlenül összekuszálta az ő nemzetiségi és illetőségi viszonyait is. Nevetve beszélte, hogy szinte maga sem tudja olykor, hová tartozik?

– De hát érzelmileg? Érzelmileg bizonyval tartozik valahová?

– Érzelmileg: zsidó vagyok! – tört ki, nyilvánvaló daccal hangjában. Csupa ellenséges szemek, nemzeti, faji, elvi ellenszenv, gyanakvás, vámvizsgálat; s az áldott Vasút is, mely oly simán kapcsolt országot országhoz, lassú és megreked, bizonytalan órájú indulással.

Nekünk ma szinte csodának tetszik ennek a világnak az állandósága: mintha visszacsöppentünk volna a háború előttbe. Velence olyan volt – mikor újra láttam hat év után – mint valami megvalósult képe önmagának.

Bámultam rajta, hogy még van gondola; és a palazzok szinte meghökkentettek, mint a sírjukból megjelent halottak. Velence nem közhely többé, hanem paradoxon.

Velence sötétebb és csöndesebb, mint a háború előtt. Egy kísértet – Velence, sötétebb és csöndesebb, mint régen; de egyúttal szüzebb: ott még távolról sincs anynyi idegen. (Persze: szegény magyarok jártak inkább oda, nem dús brittek, mint Firenzébe.) Velence ma szinte az olaszoké. Olaszokat látni térképpel az utcán: vidékiek; mintha sietnének használni az időt, míg el nem lepnek mindent a hangos *tedescok*. Olasz nevek a hotelem listáján – s csodálatos! egyetlen magyar szó sem csendül a San Marcón, sem a Lidón, mely egykor Budapest strandja volt.

Velence most ébred; szinte tapsolva fogadják az idegent, mint az első pillangókat. Amily nehéz ma ide kijutni: kiviteli engedélyeken és bizonytalan határvonatokon – olyan versengve iparkodnak itt megkönnyíteni mindent számunkra, ha már egyszer kijutottunk; maguk mennek útleveink, vízumaink után s ezerféleképpen kedveskednek: nevetnek ránk, mintha a tavaszt hoztuk volna. Velencében ezer nyoma van a télnek; s ahogy ott ma prémes bundákban járnak és csak mi találtuk melegnek az időt, mi hittük el az olcsó ibolyának, hogy tavasz van, mi néztük nyitott ablakból a Rivát – míg az ottaniak megbámulták a magyar nőt szalmakalapjáért s fehér cipőjéért – úgy éreztem, hogy ez szimbolikus. Mi a tavaszba menekültünk ide, és nekünk tavasz ez, béke ez – minden amit itt találunk: a friss Daily Mail az asztalunkon, a csörgő nikkelpénz a zsebünkben, a trafikban korlátlanul vásárolt jó szivar, a bőséges étlap, és a hamisan kicsiny számok a számlákon, – de az ottaniak még telet éreznek, háborús világot. S hiába tudtam magamat oly távol bús, bomlott hazámtól, mint soha azelőtt ebben a városban (ahol ma még egy magyar újságot sem kapni) – a bús, bomlott idők érzése lassan utánam lopózott.

Velence ma még háborús Velence. A műkincsek nagyrészét nem lehet megnézni: az Accademia képeit „átrendezik”; a Doge-palota óriástermét, a Sala del Maggior Consiglio-t „renoválják”. S a bombák! A Zanipolo portáléja mellett kőbe véset írás: *Chiesa colpita dalla bomba Austriaco-Tedesca: Német-osztrák bombától ért templom*. 916! A Szent-Márk téren is van egy márványlap evvel az évszámmal, s a stereotíp szóval: *Bomba Austriaca*. (Szerencse hogy a földre esett!) Az emberek is romlottak. A régi elegancia kissé lecsúszott. A hölgyek távolról sem oly sikkesek mint Pesten. A feleségem biztat, hogy vigasztaljam meg a pestieket: a *Teatro Melibran* publikuma mellett a mi háborús operaközönségünk mintaképe az előkelőségnek. (Igaz, hogy az olasz színházi közönség sohse volt valami diszkrét s előkelő. Itt bezzeg nem zárják le az ajtót az előadás megkezdődésével.) Aztán mintha a kisvárosiasba süllyedt volna minden: jobban megnézik az idegent mint Pesten. Az ittlakók elevenen érzik a drágaságot is, mely lírákban kifejezve távolról sem oly arányú, mint nálunk, s csak a koronákban számoló embernek horribilis – mindazáltal elég keserves a szegény embereknek itt is.

FIRENZE: A RÉGI FÉNYES KÉP

De Firenze most igazán nagyvárosi, s tele idegennel, mint akármikor (mert persze ide nem németek jártak, hanem angolok s franciák) – és Firenzében igazán nyoma sincs a háborúnak. Képtárakban, templomban, színházban, hotelok halljában, mindenütt a régi fényes kép, és sétaterek, s leggyönyörűbb tavasz; és kedves, csacska olaszok, és gögös angol, és pénzes francia, és már a tanulmánygó német is, a régi gondtalanság testvériségében, a művészileg faragott márványok és a buja flórájú tá-

jak közt... Itt mintha nem is éreznék a drágaságot. Az élelem nem különbözik a régittől; minden van és minden kitűnő; és ez egész Itáliára áll.

– Béke! Béke! – ujjong a selyemharisnya, a francia parfüm; ujjong a mozaik, a filigrán, ujjonganak a piros Bäckerek, ujjong a napsugár, a Giotto tornya, mely pompás színeiben vidáman szökik föl mint egy óriás kövirág..., ujjonganak a színházi plakátok a falon, a Dante-konferenciák plakátjai...

– Jól eszik, aki jól fizet: ez ma Itália – mondta az első olasz akivel a vonaton, beszéltem. A drágulás, lírában kifejezve (pláne dollárban, fontban) távolról sem oly arányú, mint nálunk: koronában persze sokkal nagyobb. Magyar erszény számára úgy van itt, hogy némely fényűzési cikk – selyemharisnya vagy francia parfüm – olcsóbb, mint Budapesten: de az élelem megfizethetetlen. Ha visszszámítom az ebédem árát: megrémülök. Az én hibám: mért számítom vissza?

Csak a *grafittik* kiáltanak közbe egy kissé más hangon; a plakátok mellett: azok a szénnel rótt nagy betűk a falon, rövid fölírások, amikkel az olasz suhancok telefirkálják itt a falakat.

– Éljen a *Fascio* – kiáltja az egyik *grafitto* – Halál a szocialistákra.

– Éljen Lenin! Éljen az anarchia! – feleli a másik.

S aztán a többi, egymásután.

– Éljen d'Annunzio!

– Éljen a köztársaság! Halál a királyra!

– Éljen Trieszt! Éljen az annexió!

– Éljen Itália!

– Éljen Lenin! Le d'Annunzióval!

Itt minden szó a háború és a bolsevizmus körül forog.

Károlyi Mihályról is sok szó esik, akit mostanában utasítottak ki Firenzéből... A magyarok egyébként nem érdeklik az olaszt. Budapestről sokan vélik most is, hogy Ausztriában van, vagy Ausztriának valami most lekapcsolt nemzetiségi fészke, s nem akarják hinni, hogy nagyobb Velencénél. Azon épen fennakadnak, hogy Magyarországon még több nagy város is van. Pedig ezek sokszor maguk is tudnak néhány szót magyarul.

Felnézek a hegyre, Fiesole regényes képére, ahol a villa áll, mely Károlyi lakása volt. S lenézek a nagyszerű tárt panorámára alattam... Ezt a panorámát látta hajdan Dante, látta Fra Angelico; hatszáz év nem hagyott nyomot itt: csak nem hagy nyomot hat év! Az élet is a régi. Most díszítik Nagyszombatra a Carro Santot.

– Nuovo! Nuovo! – kiabálja mellettem a rikkancs. Veszek egy újságot. D'Annunzio levele az első oldalon: Üzenet Firenzének. Il poeta – ahogy mindenki hívja őt ma. Kitartásra buzdítja népét az olasz eszmék mellett, üdvözlötet küld Itáliának mint egy száműzött király; és egy Dante-szobrot ajándékba Dante városának...

DANTE A VÉGNÉLKÜLI UTCÁN

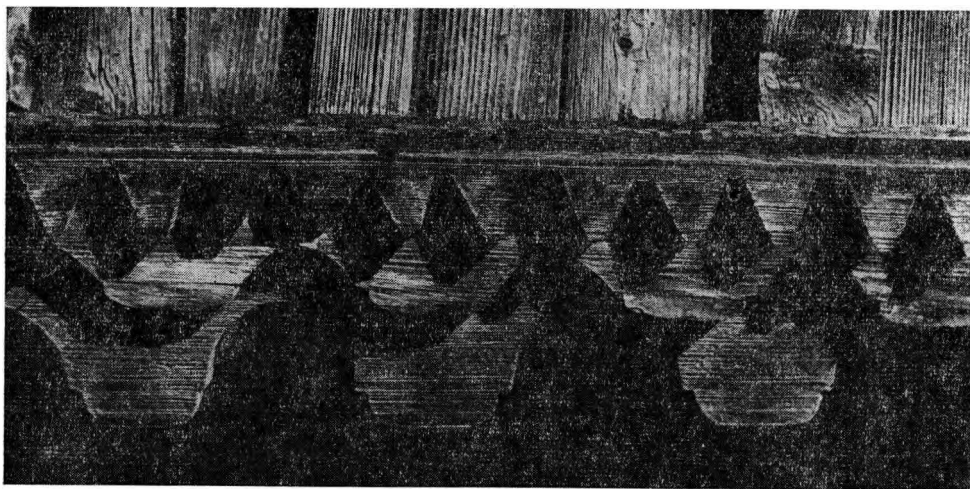
Minden mögött a Dante városa, egy nagy középkori látványosság! Dante ünnepelésére készül a Dante városa, engesztelni a nagy Száműzöttet, mint minden száz évben. D'Annunzio tartja az ünnepi beszédet: *Dantes Adriaticus*. Minde mögött a vörös lilium városa; mint valami megvalósult képe önmagának. Mint az apostolok pünkösdjén, legszűkebb szektánk gyülekezetében; noha talán szívesebben megjelenik ő a magányos mágusnak ki egy könyvvél kezében idézi; minden olvasó ilyen mágus lehet, s nemde a pünkösdi apostolok is csak azért idézték Krisztust a nép elé, hogy aztán mindenki idézhesse magában, imakönyvével, hogy jelen van akkor is, ha egyedül elvonulva szobánkban fölnyitjuk a könyvét, mint egy szellemidéző varázskönyvet, mintahogy jelen van az áhitott szent, ha ájtatos kéz nyitja föl imakönyvét vagy bibliájával. De még könyv se kell hozzá, hogy ő velünk legyen! Ma reggel, ebben a gyönyörű tavaszban, ott jártam én az Alföld közepén, egy rengeteg mezőn, ahol gólyák sétáltak előttem, s resten csavargott a Tisza mint egy nagy szőke lány, lusta és álmatag, pongyola és buja, aki künn aludt a réten, s még szalmaszálak és friss vad-

virágok vannak bozontos hajában. Az égről az Isten nap-arca vakított, a láthatáron kútgémek nyújtották nyakukat, a sarjadó földön báránycák bégettek. Sehol nem lehetett látni egy emberi lelket a pásztoron kívül – és mégis éreztem misztikus módon, hogy ott van velem a költő, akire gondoltam, akinek szavait morzsolgatta és tépte ajakam, mint kezem a rétről szakított virágot, akiről magam is új szavakat próbáltam keresni és tépni magamnak ég s föld mezejéből, hogy majd most estére legyen mit idehoznom mint egy csokrot. Olyan erősen éreztem a jelenlétét, hogy önkénytelenül körülnéztem, hol pillantom őt meg? de fölöttem csak a napot, égen és földön, előttem csak a sétáló gólyákat, mellettem csak a nyájt és pásztort láttam; ezt a három dimenziót rég elhagyta ő már. S ekkor én ösztönösen a negyedik dimenzióba tekintettem, melyet ő úgy nevezett, hogy az „egyutcájú idő” – és íme, ezen az utcán, s ép ott, ahol az magyar ugarunkat szelte, – e végnélküli utcán mint egy diadalúton megpillantottam az ő alakját; s fényes volt mint a nap, s méltóságos léptű, mint a tavaszhozó gólyák, és pásztorabb a pásztornál, úgyhogy éreztem akkor, hogy mind őtána megyünk, akárhogy lázadozunk is ellene, megyünk, megyünk, azon az apátlan és misztikus úton, mely csak előre, mindig előre visz, s amelyen nem lehet megfordulni soha.

KÖZÉPKORI TÉRKÉPEK

Néha megdöbbenek: milyen vigasztalan kettévált a világ. Velence mint egy Isten hátamögötti kis város, érdeklődve hallgatja és nézi a mi szomorú középeurópai dolgainkat, mint régi korokban messze utazóinak meséit. A középkori térképek jutnak eszembe a Palazzo Ducale falán: ahol Londont Szibéria mellé rajzolták, és Perzsiát Franciaországhoz: nem kevésbé naiv és elrajzolt térkép van a mi viszonyainkról egy mai olasznak agyában. És néznek bennünket, szinte kisvárosi érdeklődéssel, kíváncsian: hat év alatt meglehetősen elszoktak az idegenektől; utánabámulnak minden feltűnőbb jelenségnek. Én Istenem! ma vagyunk csak igazán idegenek, egyik ember a másikhoz! Mintha máris ezer esztendőt ment volna vissza a kultúra: messzebb vagyunk egymáshoz, mint ezer esztendeje. Borzasztó messzeség! útlevelekkel, lassú és bizonytalan vonatokon látogatunk el egymáshoz, ellenséges vagy kíváncsi szemmel nézegetjük egymást, meseként hallgatjuk egymás beszédeit – és íme: útítárcát írunk arról, amit láttunk, mint hajdan apáink.”

(Közzéteszi: GÁL ISTVÁN)

Szennai talpasház oromfal díszítése

Hangszerelések

I. A SZÖKEVÉNY VERS

Rácsai mögött dobogva járt
 most zárait törve szökését se hallod
 doboló érrel nyakán lép ki belőled
 elszivárgó jelenléte lábujjhegyen távozó virág
 mellkasából tüsugarakat lövellve a csend
 csigalépcsőin letut átcúsúszik izzó hálói a délnek
 nesztelen lopakszik háztól házig faltól falig
 járókelők mögül leselkedik árnyukba öltözötten
 cselleng az utcán jambusok ütemére lép
 padon ülők újságjába beleolvas almapiros
 lányok körül kereng paskolja őket mint a szél
 s fűtőrésze odébbáll eltáncol az Istent bökdöső
 négy dómtorony alatt kristálypohárból sűrű
 folyóparti alkonyt iszik de lendül is tovább
 csukott szemhéjú ablakok előtt sugárzik
 útburkolat alá merül akár a bűvár
 de nevetve rögtön visszaszökken
 hogy pillanatra se feketüljön az ég
 fiatalsága sálként nyaka köré tekerve
 úszik utána amerre megy
 jóízű szeretkezések maszatával arcán
 cikázik a magukat vállon vivők között
 állig gomboltaknak számárfület mutatva
 strand opál vizében lubickol
 síkos hátáról a ragyogás visszapattan
 a gomolygó magányt orrán száján kifújja
 magát együtt a nyárral a városon végighengergeti
 plakátmosolyok záporában vérszagú
 mozik előtt féllábon ácsorog
 szitakötőként körülroppkódi duruzsló jelenés
 de nincs is ott láthatatlan lovak ragadják
 a hegyre az erdőben dobog lüktető zöld szívében
 kószál keringőt jár forog a reménnyel
 a szédület nyergébe száll ligeti körhintában utazik
 egy pillanatra halhatatlan zsírosfényű fejbúbok fölött
 s mikor már súlytalan repülő ejtőző madár
 lent van újra a fenéken a szakadék legalján
 hol talpát süti kölap és beton buszokban mérgüket
 kiizzadók közt zötykölődik morzsolódik
 bekerített vagyokra bámul robbanás előtti
 rózsafejekre az ágyásokra osztott biztonságot
 döbbenve nézi eszmélve ocsudva tipegő kismamák
 nyomába ered a saláták oroszlánüstökétől nehéz
 szatyrokat karjára veszi útkeresztezésnél kötéllel
 óvodásokat vezet a szuszogó postást nyugdíjba küldi

leveleket ő kézbesít házeresről leszédülő alá
kifeszített ponyvaként terül rokkantak hóna alatt mankó
özvegyeknek vigasztaló tükör lesz a szikkadt
nagyapa-kép alatt vázában egyszál ifjúság
komondorfej küszöbödön ügyeletes őrangyalod
ajtód előtt fel-alá járó fegyveres
szökevény tékozló fiad kinek eltűntét visszajöttét
nem vetted észre eddig se egyszer se soha!

II. KÉNYSZERŰ NAPLÓ

Mert naponta pontok, vesszők, felkiáltójelek
özönéből kell kiszűrnom a lényegét,
sorba állnom, tejre várnom, utazni litteken,
s tudni folyton: ki, hol, mikor találkozott velem?
mert mindig be kell gyűjtani és venni bélyegét,
ostobák közt hülyét, értelmesek között értelmeset
játsszani, vendéget fogadni, vendégségbe menni,
magamon kívül másokat is szeretni,
mert ha gyanakodni, akkor hallgatni kell,
elbabrálni az asztalterítő csipkéivel,
lépcsőházban búcsúzni, sietni, odaérni,
facér kis nőkkel fasorban beszélni,
mert percenként köszönni kell, emelni kalapom,
árkon ugrani át, ha akarom, nem akarom,
fegyelmezettnek látszani, hűvösnek, szenvtelennek,
pacsit adni a tréfából lábamra lépő embereknek
s mert, legfőképp, meg kell keresni kenyerem,
sokasodó bajaim észre sem veszem
s néha még magam is maszkokkal áltatom –

A Bárányt húsvétkor megettük. Már nem béget vállamon.

III. KŐ

Évezredek után már szörnyen únta,
hogy szögleteit senki sem gyalulja.

Mikor társaival együtt napfényre hengerült,
fejest ugrott rögtön s a zúzdába repült.

De ott is türelmetlen várta:
finomítsa kőműves kalapáccsal!

Bár éles ütéseit fájtak,
boldog volt: része lesz egy háznak!

Lecsiszoltak minden érdességet, recézetet,
a többiekhez pontosan illeszkedett:

formátlan ragyogását veszítve halkan
előbb helyet keresett magának –

Aztán megkötődött a falban.

DÉL-DUNÁNTÚLI ÉPÍTÉSZETI KIÁLLÍTÁS — 1969

„Minden tettek között a legtökéletesebb az építés.”
(Paul Valéry)

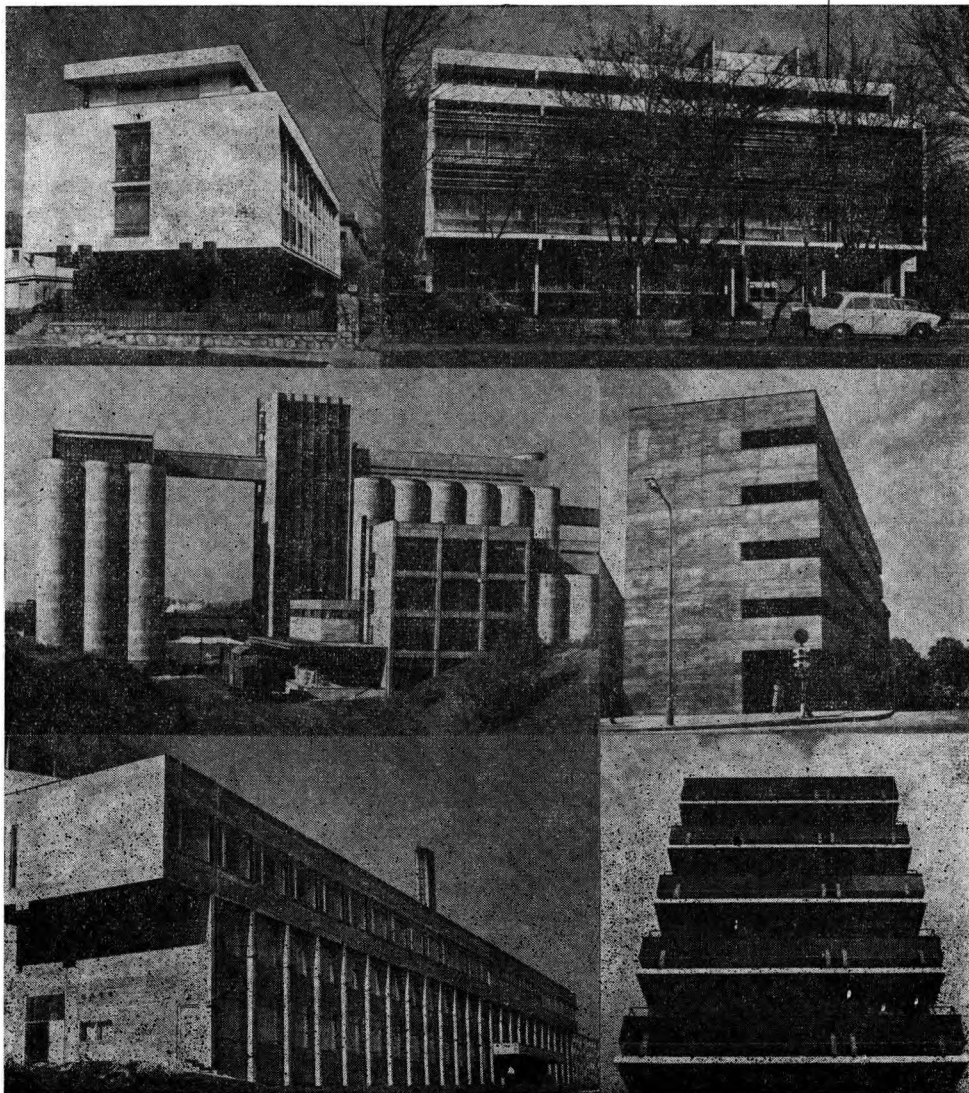
A Magyar Építőművészek Szövetsége Pécsi Csoportja a dél-dunántúli tájegység építészeinek munkáiból kiállítást rendezett, amely Pécsen, majd Budapesten is bemutatásra került.

A világhírű holland építész, Bakema professzor, a pécsi kiállítás vendégkönyvébe csak hosszú meditálás után jegyzett be. Bonyolult dolog az építészet, hatalmas felelősség tömondatokban nyilatkozni. Rajzolt négy sematikus alakot, gyakran alkalmazott szimbólumként: egy férfi, egy nő, és két gyerek, egymás kezét fogják. A professzor aztán kezdte magyarázni, hogy fogni kell egymás kezét, építésznek egymással és mindenkivel, akiknek építenek. Csak így lehet igazi, jó építészetet csinálni. Ezt a kézfogást könnyítette meg, tette természetessé a kiállítás.

A technikai tudományok szerkezetekben megjelenő használata a jó épületnél kötelezően párosul a humán megközelítés bonyolult emócióival, a funkcióképzésben, a tömeg-, felület-, formaalakításban egyaránt. Az építész, és az alkotásokon keresztül az építész is állandó félreértések, támadások kereszttüzében állnak. Mindkét fő oldal szorgalmazója (a technikai és humán is) saját igényeinek kiteljesítését várja. Értetlenül áll a mérnök előtt, aki a műszaki paramétereken, a megvalósítás módján, idején kívül homályos, néha megfogalmazhatatlan belső intenciókra is figyel. Nem érti az építész, akit művésznek tart, és mégsem teljesíti maradéktalanul jó szándékú impresszióinak követeléseit; egyenletekkel, szilárdságtannal, technológiával védekezik. Nem alaptalan tehát a segítségkérés. Megértést, használható biztatást, vagy elmarasztalást, sőt esetleg még elismerést is (mennyire hiányzik néha) az építész sosem kaphat az egyes szakterületek specialistáitól, hanem csak azoktól, akiknek gondolatait végiggondolva, érzéseiket végigérezve tervez, akiknek életkeretévé válik az új építész.

Az épületek lényege a térbeliségükben van, abban az időben és mozgással lejátszódó megismerési folyamatban, amiben fel tudnak tárulni, magukba tudják fogadni a szemlélőt; lehetőséget adnak az egyénen kiválasztott részekben való hosszabb elmerüléshez. Egyszóval: használatukban. A kiállítás természetesen nem pótolhatta senkinek ezt az élményt, a véletlen felfedezések izgalmát, az aktív megismerést. A kiállításon fotók voltak, és nem építész, de talán azokat, akik megnézték, kicsit közelebb hozták a környék építészetéhez.

A bemutatott anyagnak különös ízt adott a táj, a szokások, Dél-Dunántúl múltja és jelene, amiből ez az építész kinőtt. Dél-Dunántúl nemcsak nemzetiségekben sokrétűbb más tájegységeknél, hanem kultúrájában, építészében is bonyolultabb, összetettebb. A délszlávok, németek és magyarok szokásait, formáló készségét a népi építész, a táj, a környezet, a lehetőségek, az együvértartozás valamiféle egységbe ugyan összefogta, mégis saját hagyományait még a mai falusi épületeken is kibogozhatók. Erre az alapra épül, ebből nő ki mai, a pannóni táj nemzeti hagyományokat átölelő, összefogó erejét kihasználó építész, amelyet befolyásolnak a legújabb szerkezeti és formatorékvések is. (Lásd 1004. oldalon közölt kép.)

Dunántúli lakóházak és középületek

A többoldalú, egymás mellett élő, érvényesülő hatások és ötvöződésük hallatlanul izgalmas, eredeti, új és mégis a környezethez, a múlthoz számtalan erős láncsal kapcsolt architektúrát eredményez.

Két szélső pólust és egyben a hatás befogadásának, átérzésének, a vele való azonosulás majdnem a tökéletességig való fokozását jelenti Erdélyi Zoltán és Tillai Ernő Ybl-díjas építésszek bemutatott (és be nem mutatott) munkássága.

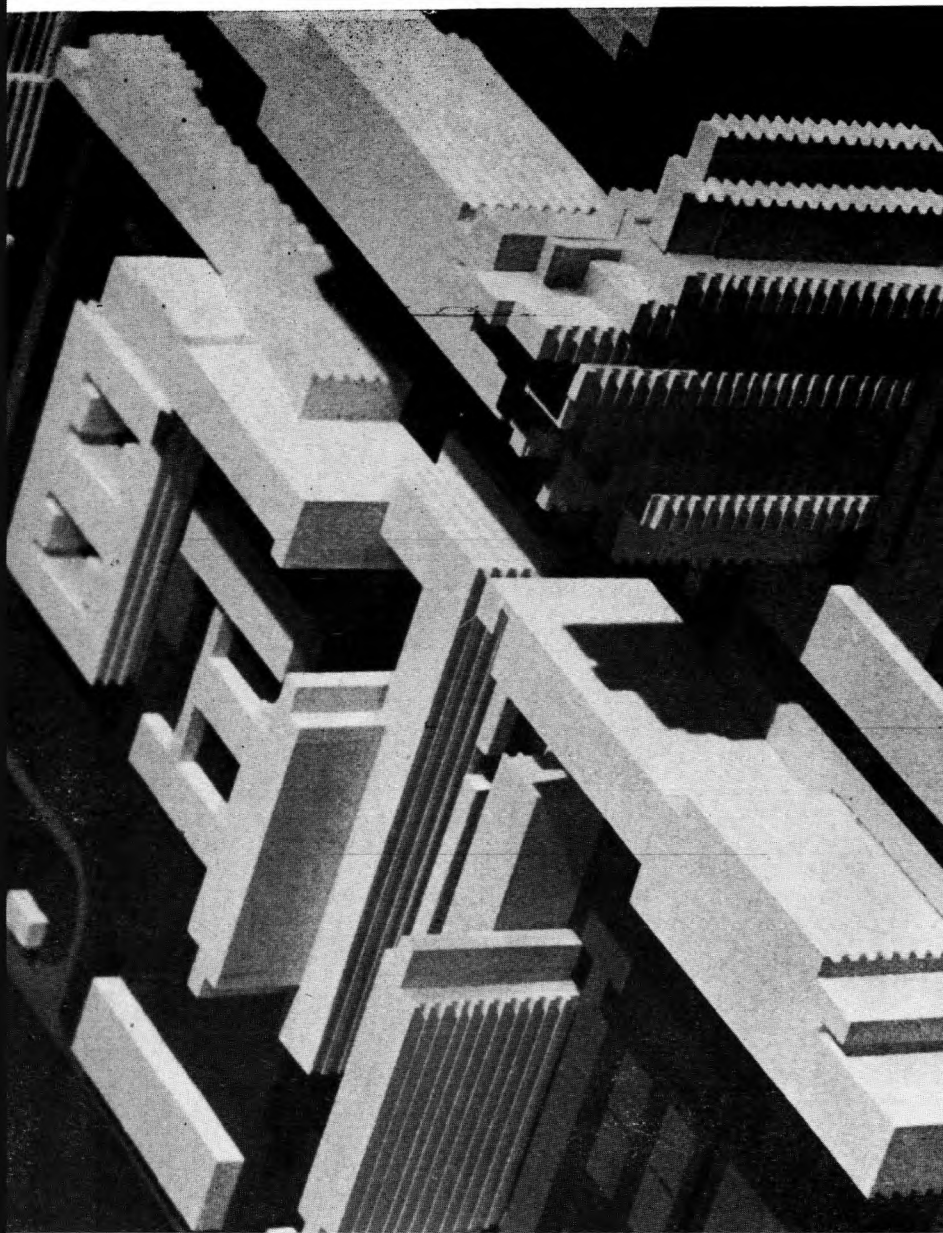
Tillai zárt, szoborszerűen klasszikus tömegalakítása nyugodt megfontoltságával a magyar táj jőzanságát kapcsolja a déli, elsősorban itáliai kultúrkörhöz. Egyszerű, a szinte végtetekig lefogott felületképzései fehérségükkel, a fal súlyával, a falak és nyílások arányainak a fal tömörsége felé történő eldöntésével az évszázados magyar hagyományokhoz és a táj mediterrán ihletettségéhez egyaránt közvetlenül kötődnek. Gondoljunk arra, hogy nálunk a különböző történeti stílusok közül nem véletlenül a román és a klasszicista tudott az építészetben igazán meggyökeresedni, magyarrá, természetessé válni. Kielégítették ugyanis azt a stílusokon túli, mentalitásból származó igényt, ami tömörséget, zártságot és mindenek felett egyszerűséget követel. Ha a milánói dóm laposan nagy gótikus tömegét idézzük, érezhetjük, hogy ez a földhöz való ragaszkodás nálunk mindig jó támogatást kaphatott a mediterránumból. Ennek a kapcsolatnak országos szinten is kiemelkedő színvonalú megvalósulását érezhettük Tillai Ernő bemutatott házaiban, a pécsi Jókai téri iskolán, a Magaslati úton lévő OPT társasházakon, az újmecskealjai ÁBC Áruházon, és minden belemagyarázás nélkül az újmecskealjai panelek jobban sikerült típusain is. Igaz, hogy az épületek egyformasága ellen emelt vádak itt nem mindig alaptalanok, bizonyos értelemben vett szegénységük azonban nem róható fel jogosan, egyéni ízük, „pécsi” voltuk pedig nem vitatható el tőlük.

Ugyanilyen építészeti mentalitást tükröznek Kiss Tibor és Szőke Gyula Kistubesi kilátója, Szigetvári János Komlón épült orvoslakásai, Erdélyi Zoltán pécsváradi iskolája, Máthé András Munkácsy utcai borozójának belső építészeti kialakítása, Gettó József Bolyi Állami Gazdaság irodaháza is. (Lsd. a 987. oldalon közölt épületfotókat.)

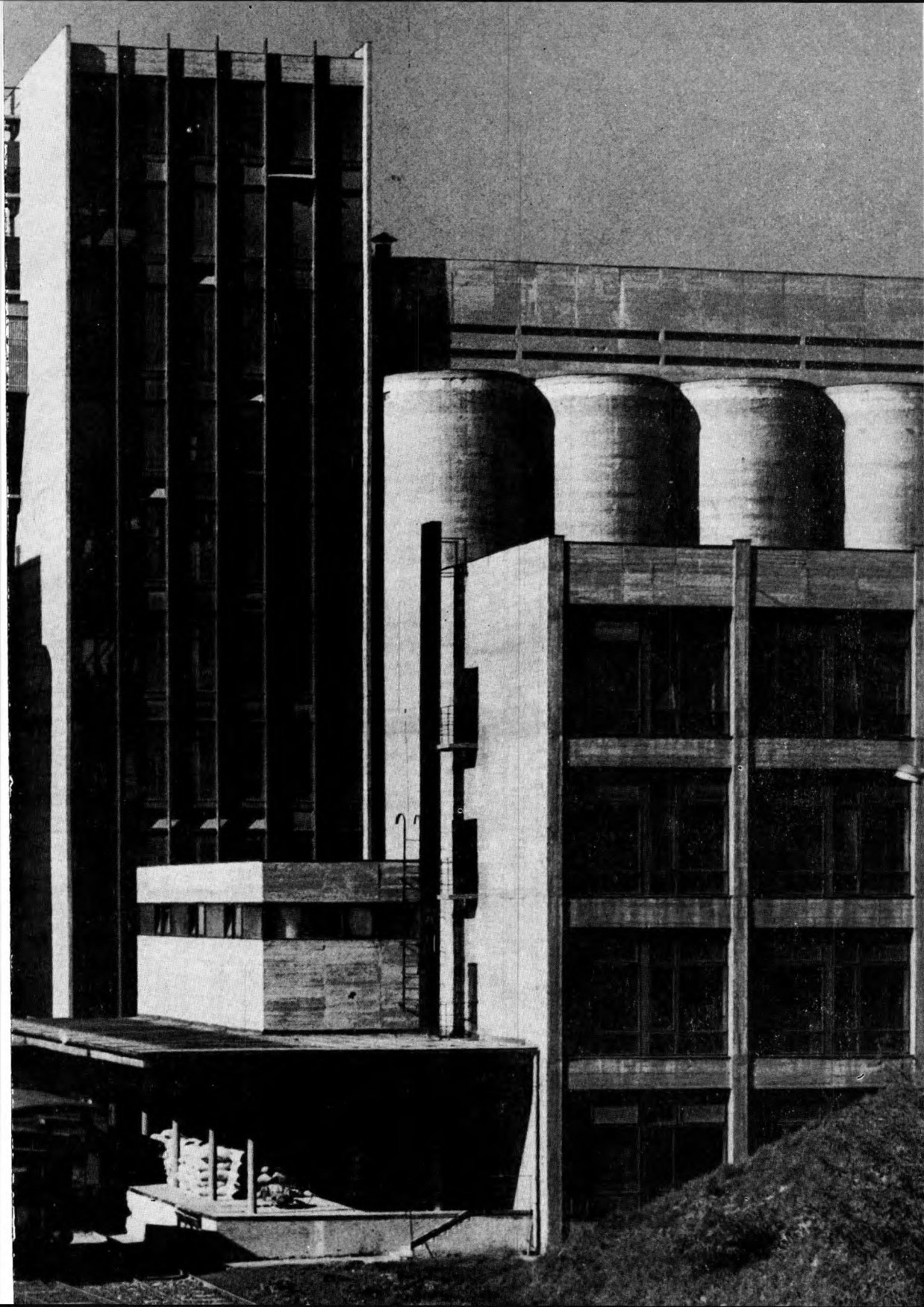
Erdélyi Zoltán egy összetett, nem ilyen erősen a helyi hagyományokra, inkább a mai nemzetközi törekvések egyik új irányára, az organikus mozgalomra támaszkodik. Formaképzésben az ipari építészet racionálisan szerveződő, a belső kubusok bonyolultságát a tömegben, homlokzatban is megjelenítő jelenkori, kontinenseket összekötő hagyományaihoz nyúl. Az ipari formák tájformáló erejére hivatkozással és ösztönzésére apellálva ezeket másutt is megjeleníti. Az épületek belülről szerveződnek és a belső variabilitás a külsőre is kivetődik. A nyugodt, egyszerű s mindenkorra felállított kánonok helyett a változás, a mozgás érzékeltetése a döntő, és a harmóniát az organikus szervezetek állandó, célszerű változása melletti mindenkori viszonylagos állandóságának érzete jelenti. Új, igit-érig XX. századi építészet ez; előzményei, hagyományai csak annyiban vannak, amennyire egy űrhajónak, vagy atomerőműnek előzményei a manufaktúrák. A gondolat konzekvens végigvitele, a tervezésben az új anyagoknak, technológiáknak a maximális kihasználását is igényli. Így jelenik meg épületein (pl. a nagykanizsai malátagyáron) a nyersen hagyott vasbeton, amit semmi más anyag nem díszít, nem bont meg. Így jön be a nyers vasbeton homlokzat Pécs központi részébe, a József Attila utcai lakóépületre is. Az épület újszerűségéből jövő furcsaságát a városközpont remélhetően jó épületegyütteséhez és a környéken létesülő új beépítésekhez való kapcsolódása teszi majd természetessé.

Érdekes módon keveredik ez az új szerkesztésmód a mediterrán hatásokkal Erdélyi Zoltán két egymás mellett épített irodaházán, az Erdőgazdaság és az Állami Gazdaság irodaházán. Ezeken az angolos formaelegancia finom, precízen kidolgozott részletei magyarosan lapos, terpeszkedő épületeken jelennek meg és a helyi karaktert az épületek vasbeton falainak lefestésével keletkezett vakító fehérség is aláhúzza. (Lsd. a 983. oldalon közölt épületfotókat.)

Ennek az organikus felfogásnak a kicsengése érződik a bemutatott Pécs Megyeri Kertváros (Dénesi Ödön, Bálint János, Erdélyi Zoltán Ybl-díjasok és Gerő Balázs munkája) beépítési tervének makettjéből is, ahol a lakásegységekből komponált és

városépítési egységként kezelt beépítés változatos, városiasan koncentrált megjelenése visszahozza azt az urbánus hátteret, amit az elmúlt időszakokban elkezett városrészekben hiába keresünk. A városszerkezet – a főútvonalhálózat, a területek felhasználása és a morfológiai felépítés – a városépítő oldaláról ugyanazzal az állással közelíti a megoldást, mint ahogyan az építész a másik oldalról, a lakássejtek funkcionális megoldásával, illetve variábilis összeállítási lehetőségeivel elindul. Az alapok, a szemlélet azonossága olyan megoldást eredményezett, amit pár év múlva remélhetőleg sokan fogunk már hozzánk tartozónak vallani.

A kétfajta szemlélet, illetve kifejezőmód hatásai természetesen összemosódnak, az architektúra más eredetű hatásokat is befogad, pl.: Köves Emil és Szőke Gyula munkásságában. A felsorolást elhagyva elég Köves Emilnek a szabadonálló beépítés levegősségét, az utcakép zárt sorúságot követelő igényével szellemesen összekapcsoló kulturált Kolozsvár utcai lakóépületeire, az 500 ágyas nagyatádi járási kórházra; Szőke Gyula Pécs, Kilián utcai középmagas lakóházára hivatkozni. (Lsd. 1019. lap.)

Az ember csodálja egy-egy társadalmi, vagy stílári alap tökéletes építészeti kifejeződését, bármilyen időből származik is. Ezek a világ építészetének igazán nagy produktumai. Olyan mérföldkövek, amelyek évszázadokra befolyásolták egy kulturális kör további építészeti útját. Szeretni azonban inkább olyan épületeket tudunk, amelyek ezeknél sokkal bonyolultabbak, összetettebbek, mert az élet is meglehetősen bonyolult, és az élet is inkább ezekben a házakban van, nem az építészettörténet monumentális alkotásaiban. (Hozzám közelebb áll a velencei San Marco a római San Pietronál, bár iskolapéldának a római katedrális egyértelműsége egész biztosan jobb, mint a velencei, fél világról összehordott formakicsével.)

Talán ez lehet a magyarázata annak is, amiért környezetünk építésze olyan érdekes és izgalmas.

Az épületek persze nem egyformák, nem egyformán élnek az adott technikai lehetőségekkel és nem is minden ház hordoz építészeti mondanót. „Séta közben észrevetted-e, hogy a várost benépesítő épületek közül egyesek némák, mások beszélnek, megint mások – ezek a legritkébbek – énekelnek?” (Paul Valéry). Jó lenne, ha a hangok az épületekben tényleg dallamokká formálódnának. Ezek a dallamok ma még sokaknak nem hallhatók, mert csak kotta van köbe vésve, vagy betonba öntve, feltételezve azt a készséget, hogy mindenki értője a jeleknek, a hangok mindenkiben megszólalnak, hogy egyformán szólalnak meg és közben átköltődnek, élményekké is válnak.

Régebbi épületeinknél ez általában így is van, hiszen beleszülettünk környezetünkbe, bennük élünk és tanultságunk is felkészített befogadásukra. Igazolás az idegenforgalom, napjaink nagy népvándorlása, ahol az élménygyűjtés a cél, és az élmények városképekbe, utcaképekbe, épületekbe sűrűsödnek. Mindenki ezeket fotózza, ezekből küld haza képeslapokat. Értjük őket, s meg vagyunk győződve, hogy a városról ezek adják a legsűrítettebb, ugyanakkor a legjobban motivált információkat. Az új épületeknél kicsit más a helyzet, gyakoribb az értetlenség. Az átlagember építészeti igénye konzervatív. Ruháját mindenki sokszor cseréli, munkaeszközeit, autóját is kétszer-háromszor legalább (ha van); viszont a ház, amiben lakik, élete folyamán általában olyan marad, mint amilyennek átvette; így a régihez a szokás erejével ragaszkodik. Ez a hagyományok folytatásának is alapja, de az új építészeti kultúra kialakulását, befogadását és értését, főleg igénylését is gátolja.

Nehézségeket jelent, hogy napjaink modern építészetének problémája sokkal bonyolultabb, mint a néhány generációval előttünk dolgozó építészek idejében. Akkor ami nem volt eklektikus vagy historizáló, az új volt, „modern” és előremutató; jogosan érdemelte meg tehát a haladó társadalmi rétegek támogatását. Ma már a nagy ugrás, a történeti stílusok elhagyása utáni harmadik építész generáció is dolgozik, munkájuk nem kategorizálható ilyen egyértelműen, és az álmodern címszavak mögött sokszor keresettség, affektáltság is húzódhat. A tervezésben a korszerű gondolkodást a rutin, modernnek kikiáltott formák ismételtetése is helyettesítheti.

A tervezők kis rétege, akik az irodák kontrolljai miatt ilyen munkákkal általában nem jutnak be az állami építési területekre, a kisebb ellenállás felé sodródva, vagy „tervező részlegekben”, vagy magánúton fejtik ki a közízlést rossz irányba befolyásoló tevékenységüket.

Vitatható ugyanis, hogy hol, mikor és mennyire szabad a nehezen meghatározható közízlést kiszolgálni. Van egy „átlag” igény az építészettel szemben, ami elsősorban funkcionális, és az adott életforma diktálja. Az építészet célja azonban semmiképpen sem lehet az, hogy csak a mai átlagember átlag életvitelét fogalmazzza meg. A társadalom nem mondhat le az építészet nevelő, átformáló hatásáról. Az új épületek még legalább száz évig állni fognak, és akkor is olyan szellemi hatást fejtenek ki, mint most, közvetlenül felépültük után. Lényeges, hogy visszahúzó erejük később se legyen erős, azaz, hogy ma legalább is a leghaladóbb és legelőljáróbb rétegek igényeit közelítsék meg.

Mivel azonban a feladatok döntő többsége tömegesen jelentkező problémák gyors megoldását kéri az építészekről, az ilyen fajta „előre tervezés” az adott gazdasági lehetőségek miatt nemigen oldható meg. Ki kell világosan mondani, hogy itt a döntő szempont a takarékoság, gazdaságosság, a gyorsaság, a múltból örökölt szociális problémák megoldása. (Mai városépítési elméletünk egyik sarkalatos kérdése, hogy ezek a hamar túlhaladottakká váló épületek, új városrészek, a későbbiekben hogyan követhetik majd lehetőleg kevés anyagi áldozattal az újabb igényeket.)

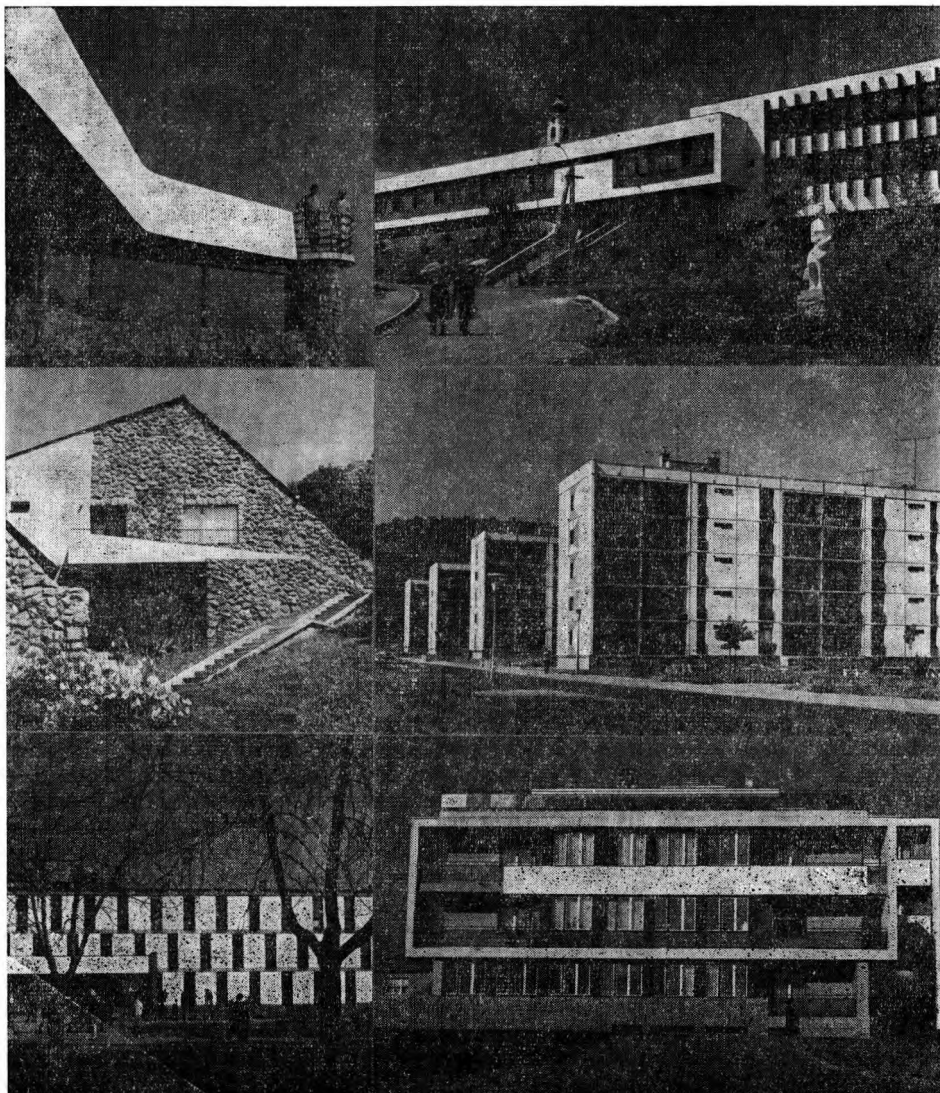
Az építészek anyagi lehetőségeit, alkotási szabadságát tekintve meg kell tehát különböztetni az elsősorban műszaki feladatot jelentő tömegépítési termékeket azoktól az egyedien kezelhető építési programoktól, amelyek a funkciójuk miatt igénylik, hogy bennük a társadalom szellemisége, és társadalmilag fontos helyük is kifejeződjön. (Városközpontok, középületek stb.)

Itt elsősorban és tisztán építészetről van szó, és tudomásul kell venni, hogy a jó épületek nem rögtön természetesen mindenkinnek. Ha azok lennének, átlagszínvonalon mozognának, és a kezdeményezésről, a nevelésről mondanának le.

A pillanatnyi igények nagytömegű kielégítése és a tartós, az egész társadalmat reprezentáló feladatok ilyen szétválasztódása (bár a választóvonal most sem, korábban sem volt merev) nem új keletű és nagyfokú egymáshoz való közeledésük tapasztalható. A két oldal teljes összeolvadása csak az összes mennyiségi igény kiteljesítése után volna lehetséges. Mivel azonban az anyagi, mennyiségi igények emelkedésére a társadalom fejlődésével szinkronban állandóan számítani kell, olyan konvergenciáról van szó, ahol a két oldal, a kétféle feladat állandóan közelíti egymást, de egymásban feloldódni soha nem tudhat.

Az építészek iránti igényesség éppen a társadalom igényességének növelése céljából alapvető. Egy kor, egy ország építészetét elsősorban nem az építészek, hanem a társadalom maga irányítja. Az építészek direkt hatása az egész világon lényegében csak a városokra szorítkozik; teljes mértékben ott is csak a központokban, az állami építési területeken érvényesül. Doxiadis szerint az építészek befolyása Angliában a maximális. (40% körüli.)

A szakadás veszélye a hivatásos építészek, azok közül is a jó építészek és a közízlés igényei között tehát fennáll. Leküzdésének egyik módja, hogy az építészek is mindent megtegyenek a fétisek lerombolásáért, és hogy munkájuk során valóban olyan korszerű épületeket produkáljanak, melyeknek léte, tudatformáló hatása biztosíték az életforma, és az építészettel szemben támasztott igények fokozatos korszerűsödésére.

Baranyai lakóházak és középületek

GONDOLATOK A DÉL-DUNÁNTÚLI ÉPÍTÉSZEK KIÁLLÍTÁSÁRÓL

Oly sokszor, oly nehéz dolgokban kell objektívnek lennem, hogy jólesik most a lehetőség, szubjektíven, szívem szerint szólni erről a kiállításról. Talán kevésbé részleteiről, mint inkább az egészről. S főként gondolatokról, amik már éltek bennem, s most feléledtek, vagy amiket maga a kiállítás ébresztett. Szubjektív voltomat több mindennel védhetem. Bizonyára lesznek, akik e kiállításról, részleteiről objektíve ítélnének, beszámolnak, s erre nálam illetékesebbek is. Mentségemre szól még, hogy talán mindenben, de mindenekelőtt az építészet és az esztétika dolgaiban objektíve is igazoltnak, szükségszerűnek tekinthető a bizonyos mértékű szubjektivitás és terméketlenség a nélküle való spekuláció. A téma alapjaiban van valami hozzánk, szívünkhöz kötött s éppen az objektivitás dolga ezt felismerni, a helyére tenni, a visszaéléseket vele megakadályozni. Végül még egy mentségem van: a Dunántúl, s ha már felezni kell, éppen ez a fele ebben a hazában leginkább a pátriám; mert, ha városban Budapesthez kötődtem holtomiglan, akkor tájban, vidéken leginkább ide. S mint városhoz, Budapesten kívül leginkább Pécshez, környékéhez. Mindaz, amit itt látni, ami itt történik, valami más tartalmat, vonzást, sugárzást kap bennem. Miként e kiállításon láttak is.

Mint mondják, Bakema, a most nálunk járt nagy hírű holland építész is látta a kiállítást, s leginkább a népi alkotások keltették fel figyelmét, – így a Drávaiványi templom-belső, ami valóban elbűvölő. Én ezt értem, azt is, hogy olyan, aki a mai világ legjobb, legsikerültebb alkotásai, legsikeresebb alkotói között él, maga is közejük tartozik, inkább jóakarátú s udvarias érdeklődéssel közeledhet egy magyarországi regionális kiállításhoz. A folklór az, ami ma világszerte a legfinnyásabbakat még igazán érdekli, s a miénk érdemes is erre. Bensőmben azonban egy másik igazságot őrzök, ápolok. Azt, hogy ahol élünk, ahol magunknak építünk, ott ahhoz érzelmekkel telítve közeledünk. Kétségbeesünk – sokszor joggal, sokszor túlzottan – fogvatékoságain, s büszkéek vagyunk olyan eredményekre, amikről mi, és csakis mi tudhatjuk, mily nehézségek, sokszor mily alávaló viszontagságok közepette jöttek létre. Itt a provincializmus veszélye settenkedik, de az ereje is kitapintható a hazai létnek. Világtudó, világértő ember voltaképpen mindig erre kíváncsi, ezt füleli ki máshol: mit hoztak ki ott helyben, s miféle lehetőségei, sajátosságai vannak az alkotásnak a világ, az élet egy elkülönült tartományában. Az, aki itt mást keres, a legfelsőbb értékeket, Dél-Baranyában pl. a Ronchamps-i kápolnát, az nem igazi utazó, élményekben mindenesetre szegényíti magát. (Ezt nem Bakemára értem, indokolt reagálása inkább csak elindította bennem e gondolatsort.) S az igazi provincializmus, a fő veszélye ott settenkedik, ahol a helybeliek Ronchamps és más felsőfokú értékek helyben nem lehetséges imitálására törekszenek. Ettől egyébként egészében mentnek érzem a kiállítás anyagát.

Még egy nemzetközi építész-kiválóság pécsi reagálása jut eszembe, aminek tanúja voltam. Elmondom azért is, hogy jelezzem: én hogyan reagáltam az övére. Pierre Vago-t a Nemzetközi Építőművész-Szövetség magyar származású főtítkárárt kísértem le talán tíz éve a Magyar Építőművészek Szövetsége megbízásából Pécsre. Megérkezve nyomban a Tettyére vittem fel áttekinteni előbb felülről a várost. Különösen megragadta a kiemelkedő négytornyú román székesegyház. Én nem szóltam semmit. Lementünk, s a püspöki palota bolthajtásos átjárója alól értünk ki a térre, a székesegyház elé. Most ő nem szólt semmit, csak kissé savanyú képet vágott. Én nem

tudom már pontosan, mit mondtam, ha valamit, nyilván röviden ecseteltem a román-kori székesegyház sorsát. Magamban mást gondoltam. Tudom jól, hogy olyan országból jövet, ahonnan a katedrálisok erednek és többségükben ma is épen állnak, e múlt századvégi steril neoromán külső fanyalgást kelthet. Még bennem is, énem egy részében, hiszen akármilyen primitív, de eredeti kis román falusi templom architektúráját inkább értékelem. Mégis úgy vélem, ha előbb-utóbb Közép-Európa, e keleti része, ennek történelme, sajátosságai, ereje és aktivitása, vitalitása felkelti a világ figyelmét – s ez igen sokban rajtunk múlik –, akkor érthetőbbé válnak az ilyen építészeti sorsok, jelenségek is. Nem egy nagy alkotásunk építéstörténete, mint a pécsi székesegyházé is, mondhatni regény, – kőbe rakódott, viszontagságos történelem.

Elkanyarodtam a kiállítástól, de regionális voltával ezt a gondolat- és emléksort keltette bennem. Voltaképpen miben érződik regionális volta? Nem a pusztán tény kelt-e ilyen érzést, véleményt, alaptalanul? Úgy vélem, nem. S azt is gondolom, hogy ez így van rendjén, – az volna furcsa, ha nem tükrözné, ha budapesti kiállításnak, egyik sarkának látszana. Ha pedig valóban tükrözi, akkor azt semmiképpen sem más – regionális, táji – formaalkotással teszi. Ezt helyénvalónak vélem olyan kis országban, ahol imitt-amott vannak ugyan elkülönülések – nyelvi, irodalmi, művészeti hagyományok – de a nem nagy ország igazában egyetlen régió, s építészetében táji hatásokra törekedni gyakran vezetett tévútra, formalizmusba. Miként még a nemzeti építészetre való törekvés is. Én másban látom itt a jó értelemben vett regionális jelleget. Abban, hogy ez kis, sőt intim méretekben egy univerzális kiállítás. Nem az ipari, a középület-, a lakóház-építésről, vagy a városépítésről számol be, hanem mindenről. S még a hozzátartozó belső építészetéről, bútorokról, műemlék-helyreállításokról, népi építészetéről is. Nem szólva az építészet mai világával annyira rokon nonfiguratív művészeti alkotásokról, amelyeknek leginkább itt van helye, értelme. Az egész ország építészetéről ilyen kiállítást csinálni már az áttekinthetlenséggel határos, válogatása pedig sok önkényességgel jár, a szakosított kiállítás pedig a szakosodásnak, a rutinmunkának az unalmával. Nekem szinte felemelő volt látni azt, hogy – talán éppen az ilyen kisebb méretek folytán – létezik még az építészetnek egyetemes művelése, hiszen itt az alkotóknak csaknem mindegyike többfelét – ipari, kulturális, lakóépületek, műemlék-helyreállítás stb. – csinált. S ez nagy dolog! Igazolja – építészeti téren – azt az elvet, mely világszerte a szellemi áramlatokban mindinkább értékeli a regionálist (nem provinciális értelemben), mint összevetőjét egy nagyobb egésznek. S igazolni látszik az urbanisztikának azt a törekvését is, hogy a nagyvárosi, már embertelen, áttekinthetetlen agglomerációknál – vagy azokon belül – kisebb életegységekre törekedjék. Még ha ez egyelőre nehezen is sikerül. Itt, a kiállításon még a szakma művelésének ez az életközelsége érződik, ami sajnos sok helyen s főként Budapesten, az óriási tervező szervezetekben elveszett, vagy elveszőben van. A megoldások, egy-két kivétellel, nem rutinmunka jellegűek, hanem érezhető rajtuk az egyedi problémára, annak egyedi megoldására koncentráció. Eszembe juttatják egyetemi hallgató koromnak azt az epizódját, amiről talán már írtam máshol: tervezési gyakorlat közben valamilyen részletet nem tudtam megoldani, a korrigáló tanársegéd – idősebb építész – is próbálkozott, de ő sem tudta, majd otthagytott e szavakkal: „Azért architektus, hogy megoldja.” – A kiállítás ilyen érzést kelt, – ami feladatot kaptak, azt megoldották. A városépítési tervben – modellen – is megnyilvánul ez. Egyedi megoldás.

Ez utóbbit azért említem, mert a kiállítás egyébként szerencsére kevés modellt, modellfotót tartalmaz. Én ugyanis ezeket építészeti publikációink, kiállításaink rákfenéjének tartom. Minket magunkat is a sematikus látásra, munkára szoktat, a közöniséget pedig eltávolítja. Bármily tökéletes épület modellja, – s még inkább csupán kubusokat mutató városrészé, – élettelen, gyakran jellegtelen, hiányzik rajta az élet sava borsá: a színek fénye, a beton redői, a fémek csillogása. Ennek hiányában tehát voltaképpen szakmai dokumentumok, absztrakciók. Ez nagy probléma tervek esetében, mert nem érezném szerencsésnek visszatérni a századeleji, megbízók elbűvölésére készült hatásos, inkább hatásvadászó perspektívákhoz, az általában sem művészi, sem építészeti produkciónak nem tekinthető ún. építész grafikához. Le Corbusier ábrá-

zolásait ezért is értékeltem mindig, mert realisabbak, egyszerűbbek. S eszembe juttatják azt a firenzei kiállítást, amit egykor láttam, s ahol kiállították reneszánsz építőművészek eredeti palotaterveit, köztük Michelozzótól a Medici-Riccardi-palota homlokzati tervét. Vékony szabadkézi tusvonalakból állt, s elragadó, hiteles, valószerű volt. Kiállításokon azonban elvileg is problematikus a terv; végtére az építészet megépült művekből áll, s baj az, ha túl sok szándék csak terv marad, vagy pedig nincs mit mást kiállítani.

Itt lép elő a foto, s én mind többre becsülöm – e kiállítás valóban igen szép fotói is ilyen érzést keltettek – a realista építészeti fotózást. Tehát nem a teleobjektív trükköket, s nem azt, amihez szoktunk korábban, hogy a kép olymértékben műalkotásszerű lett, – nem egyszer inkább, mint a valóság, – annyira beállított, amilyen látványt az épület maga ritkán kelt. Ez is élettelenít, távolít. Még gyakrabban pedig száraz, dokumentációs fotókkal találkozunk. Itt azonban csaknem minden kép megnyerő és mondhatni, művészi szintű, egyben valóságízű volt. Alighanem kitűnő fotósok készítették, neveiket a katalógus feltünteti, – az embernek kedve támad a valóságban megnézni az épületet. S gyakran az igen jó közeli részletek – építészeti vagy csak materiális részletek – teszik ezt a valósághatást. Odáig azonban nem jutnak el (talán nem tudnak, vagy nem is akarnak), hogy érzékeltessék a kivitelt. Pedig nem mindig jó, sőt néha rossz. Mindenkinél keserűségére. A kiállítás megkímél ettől a keserűségtől, alighanem jól teszi. Ilyenről külön dokumentációs anyag és más alkalommal kellene.

Érzem, nem követek határozott vezérfonalat, mint máskor szoktam, – talán azért, mert otthon vagyok. Visszatérek oda, hogy bár regionális kiállítás, mégsem mutat táji formáló sajátosságokat. Inkább valami mást, s lehet, hogy éppen ez – rejtve – regionális, helybeli adottság. Dunántúli örökség. Azt mutatja, ami világszerte problémája napjaink építészetének; a menekvést a monotonitástól. Törekvést az egyedi formálásra, hatások keltésére. Voltaképpen a közönség eltávolodott szívének vissza-szerzésére. Ez mindenhol, néha gyerekes túlzásokkal erőszakkal eszközökkel történik, – amint elhanyagolt vagy magukat annak érző gyerekek is affektálnak, figyelmet kívánnak maguk iránt kelteni. Itt ilyen alig akadt, – bár akadt – a kiállítás ebben is jó keresztmetszet, hiszen el sem képzelhető a mentesség ettől. Ugyanígy alig akadt szokványos, merőben rutinmunkaszerű épület. (Ez talán inkább válogatáson múlt.) Többségükben tisztességes eszközökkel törekedtek egyedi vonást, újszerűbb karaktert adni az épületnek, hol egész koncepciójában, hol erre alkalmas részleteiben. Persze voltak hozzá alkalmas feladatok is, amelyeket jól használtak ki. Mint pl. a Kistubes kilátó, a Munkácsy utcai pinceborozó, a Sörgyár belső kialakítása Pécsen, Bazitán Tolna megyében a Televízió átjátszó tornya, egyben kilátó – ez utóbbi már csaknem plasztikai alkotás –, Székesfehérváron a főút menti bisztró. Volt úgy, hogy a kitűnő foto, a jól megoldottnak látszó és jól bemutatott részletek tették figyelemreméltóvá az épületet, mint a Somogy megyei Pártbizottság irodaházát Kaposváron. S volt, ahol az építész olyan elcsépeelt s már lehangolóan sematikusvá vált feladaton is, mint a 20 tantermes általános iskola, tudott új formáló gesztussal, ötletesen érdekeseget adni. Ezeket csak példaként mondom, értékelés igénye és a tervezők említése nélkül, mert úgy vélem, erre más írások, s szerzőik hivatottabbak. S főként azért, mert értékeléshez fotók helyett magukat az épületeket kellene látni.

Befejezésül szeretnék kiemelni egy épületet, amit maguk a kiállítás rendezői is kiemelésre érdemesítették, mert nagyméretű, színes foto mutatja be: ez a pécsvárad-i gimnázium. A Mecsek déli lejtőjén, a menedékes terepen, háttérben az erdős hegyoldallal, kúszik fel az ősi település, mondhatni város. Középen a kiemelkedő barokk templom, jól látszik az apátsági várkastély is. Előtérben már sík mező. A képen jobbra, fák mögött és fölött húzódik fehér sávként a két emeletes, elnyúló, új iskolaépület, előreugró részén érdekes formai alakítással. Megkapóan szép kép és látvány, nem csupán a szerencsés táji adottság s környezet miatt, hanem mert az elhelyezés, a megoldás érezhetően jó. A szinte felkiáltójel-szerűen felemelkedő, fehérülő régi templom mellett az új, ugyancsak fehérülő, de lapos csík. Ez a kép eszembe juttatta a régi vitákat a „tájbailleszkedés”-ről, a magyar falu képéhez, a hagyományos for-

mákhoz való igazodásról. Vita olyanokkal, akik ilyen helyen legszívesebben zsindeletös, oromfalas, tornácos épületet építettek volna. Nem ment a fejükbe, hogy valaha a román, a gótika, a barokk is újdonságként, a magas kultúra hírnökeként jelent meg hazánk falvaiban, – tornyok, kastélyok alakjában. „Kiritt” belőlük, s joggal, szükségképpen. A jáki templom is. Emelte, magához ölelte környezetét. Ma a gimnázium teszi ezt itt, s a legkorszerűbb formákkal, módon; mai életünk, törekvéseink hírnökeként a dunántúli tájban. Új réteget rak, új csíkot húz a régiek mellé. Olyan helyen, ahol a mi történelmünk ezer, a vidéké többezer éves.

Minden kiadványnak, produkciónak van valami központi magja, jelképpé tehető része, – úgy érzem a kiállításé ez. S talán emel vele az építészetnek, ennek a rómaiak óta itt kultúrát teremtető tevékenységnek a megbecsülésén. Szüksége van és mintha méltó is lenne rá.

A kiállítás vendégkönyvébe

A Dél-dunántúli Építészeti Kiállítást Pécssett nem láthattam. Örülök, hogy Budapestre is eljutott. Örülök annak is, hogy ilyen kiállítások ma már egyre-másra létrejönnek és terjesztik az építészeti ismereteket – elsősorban a jelen építészeti és a társzművészeti ágak kultúrájának ismeretét – az országban. Ideje tehát most már, hogy ezeknek a partikuláris kiállításoknak összegezéséből valóra váljon a Magyar Építészet Nemzeti Kiállítása, melyet – ha jól emlékszem – 1961 óta nem rendeztünk meg, holott legalább olyan fontos lenne, mint a hasonló jellegű egyéb képzőművészeti kiállítások.

Egyébként azért is örültem – és örülök – a dél-dunántúli bemutatónak, mert kitűnő igazolója egy-kétszer már lerögzített álláspontomnak, mely a „vidéki” építészet bizonyos vonatkozásokban fennálló előnyeiről szólt, a „fővárosi” építészettel szemben. Úgy vélem, hogy ma már, az építészet esetében is anakronizmus „vidék”-ről beszélni, s éppen az nevezhető provincializmusnak, ha valahol, valamiben ilyenféle megkülönböztetést mégis tesznek. Ha pedig nincs „vidéki” építészet, csak „magyar építészet” van, nyilván a Dél-Dunántúlon az utóbbi években emelt alkotások is ugyanúgy megérdemelnék az alapos és minden oldalú bírálatot, mint az ország bármelyik más részében produkáltak. Sajnos az ilyentajta bírálat még mindig késik.

MAJOR MÁTÉ

Gyűrű

*Gyengülnek már a felhők sötétjében
lépkedő aranyszarvú ökrök, koronázott
homlokú bivalyok. Lassan vontatják
a szerelem szétesni készülő szekerét.
A napraforgószárból csinált löcsők
megbarnulnak, a kikericsből font
oldalak kiszáradnak, a krizantémból
füzött saroglyák lehullanak.
Jóhiszeműség: a választott kocsis,
leszédül a bakról, fehér sapkáját
átüti a vér.*

*Gomblyukamba tűzve
a fekete virág, mellvértemet nem dobhatom
félre, kell, hogy sokasodjon a hiánytalanság
földje. Halottaim nem emelkedhetnek ki
derékig szemétből, nem imbolyoghatnak
égett tagokkal álmaim szögesdrótokkal
kerített kivégzőtelepén.*

*Szólítom apámat.
Megjelenik az arc, eltakarja
az utolsó borostát az utolsó kalap.
Mozdulnak a rögök, akár a pikkelyes
iszap, ha jönnek a szomorú, vénülő halak.
A halhatatlan idő fényét sírokra ereszti,
látom a csiszolatlan követ, a jelölésre
való tömböt.*

*Haláltélelmem kigyógyűrűjét
senkisem feszitheti szét.
Vállamra bocsátják kócsag-fehér
szárnyukat az Isten öregedő almafái,
szőlőmben s szobám eresze alatt
jegesednek a bogyók, az ártatlan venyigék.*

Szerelem

*Fejet hajtottunk a tulipánokkal
üzenő tűznek. Megszámláltuk a füvet,
a sántító boqarak lábát, madarak tollát,
hogy ne hiányozzék semmi, ha az
irgalmatlanság karói megtizedelnek
bennünket. Zuhanásunk fölött kavargott
vörös angyalsereg, aransátrak örvénye
hullámozott lovaink habot hörgő vágója
mögött. Fejszéink visszahőköltek
a gyökerekből kicsapó indulattól,
omoltak kövel vert fogak, csorbult
szivárványok, holtakat hidegbe csavaró
vásznak. Égett fillérek hulltak iszapba
fojtott rózsák emléiről, nagylángú
kengyelek alól megtiport szüzeket
emeltünk Madonna repülni akaró szobra alá,
honnét tört hangszereikkel menekültek
a baglyok.*

*Nem tömjénfüst többé a szerelem,
nem muzsikálnak nádsípokba bújtatott
királylányok: kardunk a földbe taposott
sárkányt levágta, fejét fölmutatta.
Kettétörtük a köntösök redőiből magasba
lendülő tört. Gondozzuk a márványharangoktól
hangos virágpalotákat, készül
a Gyémántpagodák elefántcsonttermeiben
a tánc üdvözlése. A Nagy Folyókon túl
letették a gabonát arató kést, úszik
a fekete dob a bambuszeraszok előtt.
A tenger lépteit hallgató cethalász
prémsapkája alatt vigyázza, melegíti
az Északra tévedt pillangót, csillagos
ejtőernyője szét ne fagyjon, habba ne
szakadjon. A kékhajú nőt, a halszagút
szereti, hálót foltozó ujját, jégkunyhót
tapasztó tenyerét.*

*Alszanak a hóteher
medvék, a fókák, alszik az ég
rénszarvasbundánál barnább selyemben.
Eltévedt nyáját a pásztor:
kérdez a virrasztók kürtje
mennyei szekérről, földméli lángról.
Szemünket zárják táradt liliummal.
Lábunkat kötözik feszülő gyolccsal.*

Varázslat

Nem kétablakos, hanem egyablakos lesz a kocsí. Mindent elgondoltam, árjegyzékeket is néztem, igen, amiről te talán nem is tudsz, de „muszáj voltam”, mivel látom, hogy elég lassú-eső vagy, de nem baj, itt a te feleséged. Krajzlert, vagy Tauruszt szeretnék, ha már nagyot gondolok; és az ember miért ne gondoljon nagyot, ha már kicsire is futja? Merszidesz csak akkor jöhet számításba, ha Európában maradunk terveinkkel; a kocsí nevében benne van a „merszi”, a „köszönöm”, mivel majd mondják, hogy no, ezek is köszönhetik a szerencsájuknak, hogy Merszidesz-kocsin járnak, a fene. Fiát – Fiát az egyelőre nem kell; és ne szakíts félbe; látom, hogy készülődsz megmondani, hogyan ejtesem ki a neveket. Igenis, hogy Fiát az, éppen tegnap láttam egy nagy „Csád”-kocsit; és azt is ki tudom ejteni. Amikor autóbusz-kiránduláson voltam, ott mondták, hogy az CSÁD; úgy kell kiejteni, hogy CSÁD-kocsí. Most kimegyek a konyhába, valamit felteszek, te addig jól gondold át a dolgot: életünk gyönyörű szakaszához értünk.

Nem vagyok lassú-eső, miért lennék az, de téged nem lehet félbeszakítani, se lebeszélni – semmit sem lehet veled tenni. És nem Merszidesz az, szívecském, hanem Merszedesz; és mondd csak úgy, hogy Fiat. És igenis, hogy a szavaidnál maradok, és azt a betű-rövidítést úgy kell kiejteni, hogy CS-SZ-A-D, hogy szavamat ne felejtsem.

Jól van, de mégis csak Krajzlert szeretnék, a General Motors-tól, és tudom, hogyan kell kiejteni, mit szólsz hozzá? Úgy kell mondani, hogy „Dzsönerőő Mótorsz”. No? Meg is mondom, miért szeretnék ilyen kocsit; azért, mert Icuék házat vettek száznyolcvan ezerért, de kocsit már nem bírtak hozzá venni; Nem csodálom. A ház rendes lesz, de trohedlin ne járjon az ember: erre is adjon valamit.

Icu azt mondta: majd elegánsabb kocsí is lesz, de később; úgy gyanítja, hogy az ura felcsípett egy kis nőcit, akivel megvan a hetyhety. Tehát nekem nem kell trohedli. És már amilyen jó lesz egy olyan Krajzler a Dzsönerőő Mótorsz-tól, már amilyen jó lesz. Már csak azért is meg kell mutatnunk Icuéknak, hogy – – mindjárt bejövök, csak felteszek valami ételt. Te csak mondd, a konyhában is hallom, hogy miket mondasz.

Nagyon meg kell gondolni, szívem, ezt a kocsí-ügyet. Ne hidd, hogy az csak úgy mirnixdirnix van. Nem úgy van. Iszonyú sok pénz kell hozzá, és honnan vegyem azt a töméntelen pénzt? Honnan? Kétszer is említetted, hogy már amilyen jó lesz az a kocsí: csak elszaladunk a hegyekbe. Igen, de autóból nem lehet látni a hegyeket: az autó csak rohan és rohan. Csak egy szusznyira áll meg, akkor kiszállhat az ember, körülnézhet, egyet-kettőt szippanthat a hegyi levegőből, azzal rohanhat tovább. Gyalog kell menni a szép helyekre, mint a diákok és a turisták mennek, akik szeretik a természetet, mivel az gyönyörű. És én is mondhatok neked valamit a sok autózásról. Azt tudniillik, hogy a hivatalban van egy tisztviselő, autója van, felesége örökölt, abból vették a kocsit. No és boltba, piacra, a Balaton mellé, a falu szélére, a tóhoz, gyerekekkel az iskoláig, az állomásra, a szomszéd faluba, a városba, külföldre – csak kocsin ment. Gyalog csak a szobába, meg onnan ki járt. A végén, mikor a hivataliak kirándultak, a tisztviselő nem bírt járni, mivel már nyolc esztendeje csak kocsin ment mindenhová. Lerogyott. Nem bírt járni.

Elmegyünk a hegyek közé, meg összeszaladsz nekem öt-hat várost, megnézed, mi hol olcsóbb vagy drágább. És ahol olcsóbb, ott azt megveszed. Jelzem – ez azt jelenti, hogy öt-hat megyét kell összeszaladgálnod. Nem érted? Jézusisten, ne légy már olyan bumfordi. Új gazdasági mechanizmus van, remélem, ezt tudod. És az üzemek és a vállalatok, a vállalatok, jól jegyezd meg ezt a szót, a vállalatok is önállóak let-

tek. Nomármost a megyei Nagyker, meg a Kisker is – vállalat, tehát másképp-másképp szabták meg az árakat. Teszem azt nálunk egy tubus ragasztó öt ötven, máshol az kilenc negyven, kilenc ötven. Gondold meg: már egy tubuson is megspórolsz négy forintot.

Talán nem is tudod elképzelni azt a kocsit, azt a szépséget, azt az isteni élvezetet, amint benne ülök, organdin ruhám van rajtam, tudod, amit Párizsból kaptunk, nagykarimájú Rembrandt-kalapomat teszem fel hozzá, és te vezetsz. Zakó nélkül persze, mivel ragyogó nyár van, ingben vezetsz, fehér nylon ingben, fekete szalag-nyakendőben, jobbkézzel tartod a kormánykereket, balkezed a nyitott ablakkereten fekszik, úgy, hogy mandzsettagombod látszik. Tudod, azt a kínai-jelekkel valót nem szeretem; van az az arab-diszítésű is, azt már inkább szeretem. Mert elárulok valamit; ha nem tudnád, nagyon is, nagyon utánavoltam, vagyok és leszek ennek a kocsinak, ennek a szépségnek és gyönyörnek, ha akarod tudni. És megkérdeztem: mifene vonalak azok? Ide-oda cikáztam, emberről-emberre mentem, és egy Budapesten tanuló arab diáktól megkérdeztettem, mit jelent a mandzsetta-gombon az az arab írás, betű vagy jel? És most fogd meg az asztal szélét, hogy hanyatt ne vágódj! Azt jelenti, hogy „uidaadun”, ujdádun, magyarul – szerelem; ha lehet hinni annak a mind a harminchat fogát mutogató és mindig nevető arab beduinnek, vagy dervisnek, valami ilyesmit olvastam rólok.

Elég lesz a harminckét fog is. Igen, de neki olyan sok és szép foga volt, hogy harminchat is kitellett volna. Nézlek, szívi, hallgatlak, látlak, látom – a kocsidat, amit élémvarázsoltál. És hogy bal kezem ingujjában mindenki megnézi a mandzsettagombot, meg téged ott hátul a kocsiban. Ezt azért nem mondtam neked, mivel ez – természetes. Te ezt nem érted, de mondd: mit mondok majd magamnak, ha egyszer fehérhajú néni kezesek, a kandalló előtt, hogy én, a gyönyörű nő, csak egyetlen férfit tudtam meghódítani? Csak? Csak egynek tetszettem? Több szépség nem lett volna rajtam és bennem? Mit szólna hozzá? Mondok valamit: igen, elédvarázsoltam a kocsit, meg azt a másik, szép, könnyű, elegáns, ragyogó életet. Még... még a neved se maradhat meg, ha tudni akarod! Abroncs János! Micsoda egy név ez? Abroncs. Egyszer keresztnevednek akartam beküldeni nevedet. Lerajzoltam egy „A” és egy nagy „B” betűt – széttöredezve. Vagyis: A, B – roncs. Abroncs. A te neved.

Nagyon könnyen megmagyarosíthatod majd, de valami elegáns, szép névre. Az Abroncsot elhajítod, a fenébe. Nézd, szívem, elvettelek, mivel szerettelek. Nekem más az életfelfogásom, mint a tied. Miért? milyen az enyém? Hogy is mondjam: te – autós, csillogás, elegáns élet, ház, organdin ruha, ami van, én meg – becsületesen dolgozni, a kezemhez ne ragadjon két fillér sem, nekem nem kell a börtön, mivel becsutelen dolgoz annyi pénzt görbén előteremtteni; honnan is tudnám? Honnan? – Honnan, honnan. Most láthatod, milyen nehézkes vagy. Honnan; onnan, hogy egy nagyot „sikítasz” – és kész. Múshogyan nem megy az, fiacskám. És vedd tudomásul, szívi, hogy nekem kocsi – kell.

Könnyű ezt mondani; könnyű követelődni. Most a mama házában lakunk, egyedül keresek – honnan vegyem azt a pénzt? Lopjam? Hogyan, mikor, miért, mennyit, ki üli le a börtönt? Mi lesz a kocsival, hiszen azt is elveszik, ha egy nagyot „sikítok”; azt meghallják, hogy úgy mondjam.

Jaj, még arra is tanítsalak? Ugye, hogy milyen gyámoltalan vagy? Ugye? Hallottam, mondták, az emberek sok mindent tudnak, mondanak, hallanak, továbbadnak, amit mások nem tudnak, vagy nem is kell tudniuk – egy ember úgy csinálta, hogy odafigyelt; mindent figyelt, mindent. Észrevette, hogy a városba megjönnek a postalványok, azokat kihordják és viszik az utalványokra a pénzt. Szívikém, eddig ez így volt, ezután is így lesz; itt nem lehet felkajmolni sok pénzt. Várj, ne vágj bele! Utalványok, egy helyre viszi a sok pénzt, de mégsem viszi, mivel kétszer már volt ott, már feljegyezte magának az illető személyigazolványának a számát. Nnolátod. És amikor a sok pénzt vitte, ő írta le a személyigazolvány számát, ő írta le az átvevő nevét. Még nem fejeztem be, hogy miért lehetett ezt így megcsinálni? Azért, szívi, mivel észrevette, hogy a posta a városba érkezett utalványokról nem készít kimutatást. Az aláírt utalványokat felküldi Pestre, egy évig, vagy három évig keresse, aki akarja. – És ha a

felvevőnek megírják, hogy kapott pénzt, de mégsem kapta meg? Hát akkor kerestesse ki Pesten, szívi.

Miért úgy mondd, hogy szívi, amikor az szívem? Már nem is mondd másképpen, csak úgy, hogy cuki, diri, fagy, csoki, isi, randi, sul, uri, süti a sütemény. Mondd rendesen. Most is csak azt mondhatom – nem! Nem sikkasztok, nem lopok, nem rabolok. És pont. Becstelenné tegyem magamat? Miért tennéd magad „becstelenné”; becstelen csak egy „olyan” nő tud lenni, de egy pacák, az nem. Lottónk is van; százszor elosztottam a pénzt, ha ... ha ötös találat lenne; akkor nem vacakolnék itt így veled, hanem. Hanem először is, mennyit is tennék a bankba, kamatra? Ötszázezer forintot. Ötször öt, az huszonöt, vagyis havi kétezeröt száz forint tisztán, a kamat. A többinek már ezerszer van helye, már annyiszor elterveztem: mi mindent veszek. Ha ötös találatom lenne, nem fájna a fejem a kocsiért. Mindig csak az a kocsi, már nincs is más az eszedben? Kocsi nélkül nem is tudsz boldog lenni? Vagy csak ezért és csak ezért jöttél hozzám, hogy mellettem majd ilyen álmovilágban fogsz élni? – Miért ne? Miért ne gondolkodj, legalább gondolkodj szebb, gyönyörűbb életre? Már azt sem engedted meg? Mert mit látsz magad körül, ha jól kinyitod a szemed: azt, amit elévárásoltam. Élvezetes, szép életet. Nem ezt mondja a rádió, nem ezt mutatja a televízió? Mit gondolsz, nem ezért találták ki és utánózzák az angol bitleszesek frizuráját, akik egyébként hóbertjukkal milliókat kerestek Angliának, most aztán lorddá lettek, akár csak Drake kapitány; az is pénzt, aranyat hozott Angliának, az is lorddá lett; és nem azért látsz mini szoknyákat a tv-ben, hogy megmutassák a nők, mennyivel szebb egy szép láb miniben? Láthattad: szinte hálóingben tapogtak. És mindig azzal nyösztegtél, hogy honnan, honnan, honnan az istencsüdájából azt a sok pénzt? – Kiszaladok, fiacskám, valamit fel kell tenni; előbb csak összenéztem, hogy mit kellene feltennem.

Két malomban örülünk, fiacskám. Jó, legyen Krajzler kocsi. Jó, vegyünk külföldi autót, hozzassuk be, fizessünk hatvanezer forint vámot, aztán nyüglődjene a köppennyel, a benzinnel, a kaszkóval, a biztosítással, az adóval, a mit tudom én még mivel. – Édes fiam, az nem „köppeny”, hanem csak köpeny, és különben is. Jaj nekem ezzel az „és különben is”-sel, jaj nekem. Jó, veszünk Krajzler-kocsit, behozatjuk, de kálvária lesz az, ha megfeszülök, se tudom megvalósítani, de te csipkésre rágod az ember fülét, mint a káposztát azzal az autóval.

Még a jelzéseket is jobban ismerem, mint te! Tudom, mit jelent a nagy H – ez természetes, a BG-vel és a GB-vel nem vagyok egészen tisztában. Te tudod, mi a különbség? Tudom. BG – Bulgária, GB – Anglia. Hol van ott a nagy „A”? Ott van, ha nem tudnád. Nincs ott. Ott van: Great Britain. Nézz utána! – Jajá, hiszen hallottam, tudtam, csak elfelejtettem. Ugye, úgy kell kimondani, hogy „Grejt Britn”?

Valahogy úgy. És macit is veszek magamnak a kocsi; a takarókat már kinéztem magamnak, lehet, hogy neked nem fognak tetszeni. És sietned kell, milyen színű kocsit veszel, aszerint csináltatom a ruhámat. Sőt: a ruháimat. Hát hány ruhát csináltatsz? Egy nőnek – sok, nagyon sok ruha kell. Tavaszra, nyárra, őszre, télre, reggel, délben, este, kisestélyi, nagyesztélyi, csak nálunk, ebben a nyomorult kisvárosban nem rendeznek bált, hogy az ember felvehetné a rendes ruháját, hogy megnézhetné benne. – Nézd, azok a boldogok, akik azt mondják: egyszerűen, szerényen élünk. Megkeressük megélhetésünket, el is megyünk ide, oda, de nem mindjárt kocsi, még hozzá ilyen luxuskocsi. Garázs se lenne hozzá. Azt is építeni kellene, dehát, fiacskám, elégedjünk meg azzal, ami van. És te nem is törődsz vele, hogy mindig, egyre több legyen, teneked mindegy, mit érzek, amikor látom, hogy az Icu új házban lakik, új kocsiiban jár. Igen, de nem esznek, nem isznak, a kocsi minden pénzüket elviszi. És gyerekük sincs. Nekünk sincs. Nincs, mivel – nem akartál és nem is akarsz. Hogyan, miből tartanád el a gyereket? Hát a kocsit miből? Egy kisgyerek talán olcsóbb, mint egy Krajzler.

Hová kanyarodtál, miket beszélsz? Ahelyett, hogy minden eszedet, erődet a kocsi-ra összpontosítanád, ahelyett is össze-vissza gagyogsz.

Mamád házában lakunk. Adjuk el, hogy kocsit vehess? No látod, ez lehetetlen; a

mama – mama. Édesanyád, támogatni kell őt. Majd rábeszélem, hogy adja el a házat! Megörültél? Hol fogunk lakni – a határban, árokszáron, bokrok alatt? Ne tüzelj, ne tüzelj, látom, hogy kommunista felfogásod van, de nekem nem az van. Nekem az élet kell, ami egy életben egyszer van, nem érted? Nincs jogom az igazi, csillogós élethez? A tv-ben láthattad azokat a kínai meg rokkó divatú kabátokat a gitárosokon; mit gondolsz, nincs jogom olyant csináltatni? És nincs jogom olyanban járni? Ha azt mondom – á, te rávágod, hogy nem á, hanem – b. – Nemhogy szerényen örülnél az életnek, te már előre szerteszórod a kocsi ragyogását, szépségét, már előre éled azt a varázslatos világot, de várnod kell vele. – Vezetsz majd, nekimesz valaminek – vége a kocsinak, hajtási engedélynek. No és? Végül is ez a sorsa a kocsiknak. Amerikában autótemetők vannak – láttam a tv-ben. Összeroppantják a kocsit, be az olvasztóba. Előbb-utóbb! De addig – élvezték az életet. És vesznek egy másikat 2789 dollárért. Ennyibe kerül egy olyan „Dzsöneröősz Mótorsz” kocsi, amit úgyis tudsz. Dollárban nem számolok, ott nem tartok, de ott vagyok, hogy az uram – nem ért meg engem, nem érti meg életfelfogásomat, ő így, én úgy, és ebből jó nem sült ki. Csak ne kezd! Mit szólnál hozzá, ha azon mániáznék, hogy egy villát építsek valahol a hegyekben, valahol a Rózsadombon, valahol a Kárpátokban? – A Kárpátokban? Mifene ütött beléd? Igen, ott. Vadásznék, medvetalp-kocsonyát ennél, és szörmebundád lenne. Medvéből, te okos? – Miért ne? Valódi szörme lenne, és nem műszörme. – Kék lenne a kocsi, tehát citromsárga shantungruhát csináltatnék magamnak, de most kimegyek, megnézem, mit kell készítenem. Mamának ne szólj, ismerem őt, nem adná el a házat. Sokan úgy csinálják: a szülőkkel mindent eladnak, magukhoz veszik őket, aztán nem törődnek velük. Mindjárt, mindjárt.

Jó, menj, de ha a mamához mész, az – válóok. Légy nyugodt, nem oda megyek, persze nem adtam fel a reményt. Neem, fiacskám, én soha nem tűzöm ki a fehér zászlót, ezt vedd nagyon jól tudomásul. Kocsi lesz, az – halálbiztos. És nemhogy örülnél, miszerint téged is átalakítlak: például fekete nadrágban jársz, fehér nylon inget veszel hozzá, ezt már említettem, keskeny szalag-nyakkendőt, és – És ebédelni a Pannóniába megyünk, vagy az Imperiálba, de zakó nélkül jössz; és a kocsit szem előtt, kéznél tartod, hogy lássuk és lássák! Aztán legalább egy idegen nyelvet megtanulsz. Titokban, látod, én már gagyogok idegen nyelven! Ne mondd! Melyik nyelvet beszéled? Többre is belefogtam, de – nehéz. Az én fejem már nem fogja az idegen szokat. Mégis, mit tanultál eddig? Hát – franciából bemagoltam, hogy – – figyelj: „Vu pörmötté, mösszjö, zsö nő parlé franszé”, hogy „Engedjen meg, uram, nem beszélke franciául”. De ha a Balaton mellett, holdas estén, a padon a száját akarja számra nyomni, azt mondom franciául, hogy – „oui”. Nohát látod: itt, ebben a varázslatos és ragyogó világban – itt veszítelek el. Hát erre is gondoltál? Nem szégyenled – – ? És angolul is tudom mondani, hogy „Yes, ször”, és megnézem a képét, megberetváltkozott-e? No igen, hogy erre is rátérjek, ha már kérdezted, hogy „ez is” benne van-e ebben a gyönyörű világomban? Hát – igen. Benne van, mivel benne kell, hogy legyen. Értsd meg; ugye, megérted, mivel te okos férj vagy. Hiszen azt akarom, hogy más, modern, elegáns, kék Krájlzeros Abroncs János nevű uram legyen, aki mandzsettagombosan vezet kocsit, nem pedig minden reggel kinyújtja karját, és felhúzza fekete klott könyökvédőjét; egyiket is, másikat is, és ír, ír, ír. Kiírja magát ebből a világból. Még bundát sem bírál venni.

Milyen nehezen érted meg, hogy elmész dolgozni, és akkor mindjárt, minden más-képpen, jobban lesz. Rögtön vehetünk bundát. Ááá, elmehettem volna, de – – nna, hagyjuk. Nem szóltam semmit, azt is halkan mondtam, de ha odaadtam volna magam, akkor jó, még jobb állás is lett volna. Nem is szabad, nem is lehet, nem is kell ilyet mondani, de mégis mondom, csak eddig hallgattam előtted. – No de a kocsiért meg talán kész lennél – – Az más, szívi. Az megint más.

Könyökvédősen keresem a megélhetést, de neked nem ez kell; neked rögtön pénzes ember, úriember, burzsoá, tőkés, gyáros, milliomos kell. Akik azt a kék Krájlzer-kocsit készítik, azok egyszerű emberek, azok nem is ülnek az általuk gyártott csoda-kocsikba, mégis boldogok. És ha a gyáros úriember embertelenül fizeti őket – sztrájkolnak. Harcolnak, nem hagyják a falatot, amit családjuknak keresnek; így fogd fel

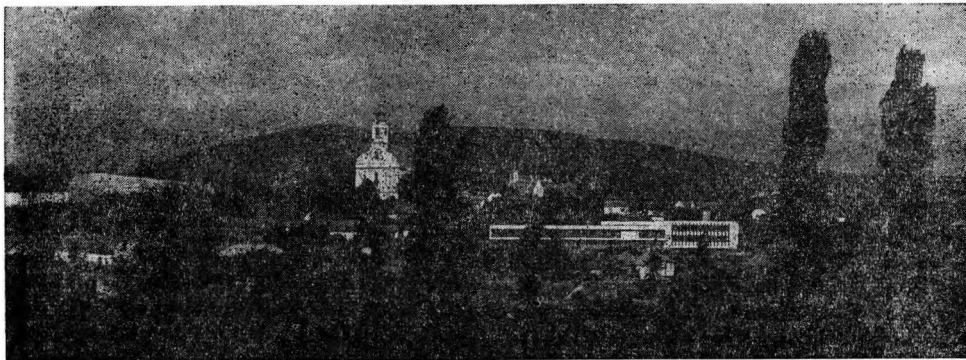
a dolgot, ne másképp. Kommunistának mondtál. Miért, hát az nem is ember, mivel egyszerű, munkálkodik?

Jó jó, hagyjuk a „lelki fröccsöket”. Elvettél. Te ilyen vagy, én olyan vagyok. És ha nem tetszik, hogy milyen vagyok, elválhatsz. Ezt mondd, és ezt ilyen közönyösen mondd? Jézusisten, nézd, megfordítom a dolgot: te vedd meg azt a kocsit, te húzd fel a könyökvédőt, te, te! Én meg majd rágom a füledet, hogy mi lesz, mi lesz azzal a Taunusszal, meg az MB-1000-rel. Remélem, tudod, mit jelent ez a márka, ez az embléma? Nem tudod? Nnnolátod! M – az Mladá, B – az Boleszlav. Egy cseh város neve. Az az 1000 pedig a köbcentit jelenti. Nnolátod. Látom, hogy gyűrögeted a zseb-kendődöt. Mindjárt bögni fogsz. Csak sírjál egyet, attól megkönnyebbülsz. Igen, csak sírj. Elfogadom, „én olyan vagyok”, aki nem tudja neked lekasztani azt a varázslatos kocsit, melyet megidézted, de amelyre nincs pénzem, amelyért nem sikitok. Tudom, készen állsz arra, hogy „elajándékozd kegyeidet”, mint mondják, hogy kék kocsival ajándékozzanak meg, de ez ma nincs. És jó is, hogy nálunk nincs. – Hazajött a mama, menj ki hozzá!

Gyerekek, nem is gondoljátok, mennyire örülök! Ennél a nyomorult spenótnál hogy mennyit alkudtam, de sikerült hetven! fillért lealkudnom. Talán – – talán valami volt köztetek? Nem is mondtam, találkoztam Zsuzsi nénivel; ti nem ismertétek őt. Volt egy kis valamije, azt eladták vele, aztán elvitték őt a szociális otthonba, de még ott se fizettek utána. A veje meg sikkasztott, most se autó, se ház, se semmi, csak a börtön. Zsuzsi néni meg kijött a szociális otthonból, mivel a bíróság mindent visszacsinált. Mindent. Úgy örül, a lelkem, Zsuzsikám. Örülök, hogy nektek esetekben sincs ilyen „üzlet”, ilyen „bolt”.

Rá se néztek Zsuzsi nénire, rá se néztek. Az ő vagyonkájából vett kocsin ki se vitték az állomásra; egyszer sem látogatták meg őt az otthonban. Ilyen kegyetlenek. Aztán a bíró odaitélt. Flancolni akartak, de nem lehetett: sikerült megakadályozni; most mindent vissza kell fizetniök. A veje, lánya dolgozik, de fizetésükből nagyon sokat levonnak; Zsuzsi néninek meg meghagytak annyit, hogy megélj belőle. Nem engedték meg, hogy így kinullázzák Zsuzsi nénit a valamicskájából. Majd ti is meglesztek; az urad keres, szorgalmas, legjobb lenne, ha te is megfognád a dolog végét. Itt a kis ház, ebben ellakhattok velem; ha meghalok, akkor meg a tiétek lesz, akkorra lesz két kisgyerek: egy kislány: Ági lesz a neve és egy fiú, Zoli lesz a neve; és majd úgy hívjátok, hogy Zoltán-Zultán, Zoltán – Szultán, Zolika. No jó; sietek, ma spenótot, vagy paprikáskrumplit teszünk fel? Paprikás krumplit mondanék; kettőnyolcvanas kolbászt vettem bele. A gyulai, meg a többi nagyon drága. Annyit cipekedik, fárad, dolgozik az ember, hogy az csuda, de hát, de hiszen hát mitől ilyen szép ez az egész világ, úgy, amint van? A munkától. Amely nélkül sem az ember, sem a világ nem lehet meg. A mama besietett a konyhába, s feltette a paprikáskrumplit.

Lánya egyet lépett a varázslatos körből, melyet szétszakított, és ott állt a konyha küszöbén; mögötte a varázslat foszlányai lebegtek.

A pécsváradai gimnázium és általános iskola

Kút és galamb

*Kútgém feje.
Hintázó galamb.
Padlás-gerendán gyerekkori léptek.*

*És odalent:
virrasztó halántékok.
Eres kövek.
Kút.
Rezdülő sötét szemüreg.
Itt némán búcsúznak el az öregek.
Elfelejtett temetők
mélyen a szemfenék alatt.
Kút.
Lapockacsontok.
Elhányt kapavasak.*

*De a kút könnyeivel
A búcsúzó a legszomjasabb.
Mindenkit megitat.*

*Galamb.
Gyerekkor padlója.
Fehér ágylepedő.
Galamb.
Boldogok vitorlása.
Rajongók utazása.*

*Találkozás csodája:
vér kalandozása
búcsúzó szem utolsó lobbanása.
Enyém a kútgém ringatózása.
Kút és Galamb.*

Örök.

Csontszín lépcsőkön

*Leány-szem szögecskékről
asszony-szem csillagokról
csüngnek széljárta gangon
a paprikatüzérek.
Minden piros toronyban
egy-egy virágos Május
minden piros toronynak
ajtaja is virágos.*

*Megyek feléd a magvak
csontszín kerek lépcsőin
oda, hol összefutnak
a bíbor bolthajtások,
ott ülsz, vársz mozdulatlan,
ott aranykoszorúban,
és elfogynak a lépcsők
mint könnyek elpörögnek.*

Kőfej, kőarc, kőszemek

A sötétkamra, melyben naponta órákat töltök, valójában jelképes is lehetne. Zug, melyben összpontosít az ember, s a lényeg egyetlen kis részletét igyekszik a szépség segítségével elfogadhatóvá tenni. A világ persze drótokon, réseken át ide is beszivárog és megzavarja a munkát. A kép, melyet most a hívóban áztatok, csak a kontúrokat jelzi, s az árnyalatok, ha elősötétlenek is, nem harmonikusak az egészszel. Talán a papír kemény, talán a vegyszerek összetétele hibás... Bárki megkérdezhetné, hogy mi szükség van az ilyen keresgélésre, s miért éppen képekkel vacakolok amikor, és hol ott... Aligha tudnék válaszolni, de nem kérdezik meg. Aztán, ha jól belegondolunk az egészbe, akkor az sem biztos, hogy tevékenységemet fotómunkának nevezhetjük, hiszen a valóság belsőbb megismerésére és ábrázolására törekszem. De ez most nem is lényeges. Nyár van, kora délután. Laboratóriumom kilencvenszer egytizes helyiség, mely a szomszédos lakásokban mindenütt élelmiszerkamraként szolgál. Mi soha nem tartottunk bent élelmiszert. Pontosabban egyik évben őrizgettünk a felső polcon fél kilónyi tarkababot. A feleségem a Bosnyák téri piacon vette, mivel megtetszettek neki az óriási babszemek. Úgy terveztük, hogy telket vásárolunk a Balaton mellett, és a kerítés mellé elültetjük a babot. De felmentek a telekárak, s pénzünk egyébként sem volt. Főzelékké változott a díszbab, karácsony hetében ettük meg, ecetes hagymasalátával. – A ház, melyben lakunk, négy emeletes, két kapuja van, a kapukon, s a nyitott körfolyosókon át százharminchat lakásba lehet eljutni. Mind a százharminchat lakás egyszobás. A körfolyosótól mindössze egy három milliméter vastag ablak választja el a műhelyemet, és a fekete elsötétítő papír.

Valahol egy asszony mosogat. Lábasok, evőeszközök csengnek. Rádió szól, beszélgetnek is. A folyosó örökké tele van hangokkal.

Szomszédságunkban egy éjjeliőr lakik, nyög és höbög. Most is kint ül a körfolyosón, s az udvaron hancúrozó gyermekekre és kutyákra kiabál:

– Csönd legyen! Nem értitek?! Csönd legyen, a konyhában alszanak...

Heten laknak a szomszédunkban. Az Öreg, a felesége, az idősebb lányuk és annak kisfia, valamint a fiatalabb lányuk a férjével és kislányával. Az Öreg igazságtalan. Fiatalabb lányának a férje meglehetősen barnás árnyalatú. Cigány, vagy félig cigány. Ruganyos járású, derűs legény. Vásárolt egy táskarádiót, s az Öreg elvette tőle. Ha éppen senki sem alszik a konyhában, az Öreg órákon át a folyosón ordíttatja a rádiót, nem törődve a szomszédokkal, más alvókkal és kábultakkal. A folyosókon pedig jócskán akadnak még fáradt emberek. Az Öreg szomszédságában egy munkás lakik, sánta feleségével, lányával, fiával, és a kutyájával, akit Ritznek neveznek.

Az idén az alacsony, borostás arcú munkást nélkülöznünk kell, mivel lecsukták. Senki nem tudja, miért. A házban úgy vélekednek az emberek, hogy lényegében valami félreértésről van szó, semmi esetre sem igazi bűnügyről. A fiát felvették helyette a kazánokhoz. Az üzemben tartják a helyét, visszavárják. A gyerek most az apja kerékpárjával jár át Kőbányára, s általában este érkezik haza. Néha azonban délelőtt is felbukkan a folyosón. Ilyenkor ököllel veri az ajtajukat, és szitkozódik. Hiába. A hűga nem nyit ajtót. Kővértés leány, tizennégy esztendő.

Ritzéken túl egy rendőrőrmester lakik négy gyermekével, asszony nélkül. A legidősebb lány vezeteti a háztartást. A rendőr szomszédjáról már semmit sem tudunk, érthető, messze esik tőlünk az ajtajuk.

– Négy embernek kényelmes, de hétnek már kicsi...

Azt hiszem, a postásnak magyaráz. Tegezi a postást, a handlét, a házmestert... Ilyen éjjeliőrt én még nem láttam. Februárban ing nélkül, félmeztelenen mászkál a folyosón és rendezkedik. Ha módja nyílik rá, mindig a növendéklányokat rendezgeti. Közben beteg. Azt hiszem, cukorbeteg. Esténként áthallatszanak a nyögései. Nyög, vagy ordít:

– Te Bözsi, hová tetted az üvegcsét!? Hun az üvegese Bözsi?! Add elő az üvegcsét Bözsi, mert megvágalak!

Bent a szobában cseng a telefon. Hirtelen leöblítem a képet és belenyomom a fixirbe. Úgyis rossz. Egy író telefonál. Azt kérdi, hallgattam-e a rádiót, mert bemondták, hogy a Holdon hagyott szeizmográf atombombányi rengéseket jelez. Mi az én véleményem? Mitől reng a Hold? ... Amióta az amerikaiak leszálltak a Holdra, most telefonál negyedszer.

Kék, ernyőzött kriptont gyűjtök a laborban. Bámulom a képet. A kontúrok jók, de felismerhetetlen, hogy a fogaskerekekben végződő gúlákat honnan éri a fény. És persze a népi szöttek mintái sem látszanak, mely a háttért adja jellegzetes formáival, kicsit az időtlenségbe mosva az egész kompozíciót. A folyosón höbög az Ö r e g. Éjjeliőrt még nem untam ennyire, mint ezt.

– Ha nyerek a Totón itthagynom az egész bandát. Veszek magamnak egy egy-szoba komfortos lakást, és csak heverek. Nem hagyom magamat ingerelni. Az orvos is azt mondta, ne hagyjam magamat ingerelni...

– Nem nyer – hallatszik a postás hangja, vagy a handléé, vagy valaki másé.

– Mondom, ha nyerek... Egyet sem viszek magammal, még az öregasszonyt sem. Elég volt nekem ebből a bandából. Csak heverek majd.

Új papírt kaparok elő a fiókból és a gép alá igazítom. A fejemben tél van. Gumitalpú félcipőm csúszkál a hóban. A körzeti orvos rendelőjében harmincan szürcsögnek. Az öregasszony is, a Bözsi. Mellém húzódik, sóhajt. – „Most megkérдем tőle, hová az istenbe rakja el örökké azt az üvegcsét...” – De megelőz:

– Jaj Istenem... Meghal az Ö r e g...

– Talán csak hülés...

– Meghal... Hujjogat álmában... Mi lesz itt énvelem?

– Erős embernek látszik...

– Mi lesz itt énvelem?... Az Ö r e g nélkül fél évig sem bírom... Az Ö r e g nekem az egyetlen támaszom...

– Ott vannak a gyerekek... És az ijedtség mindig nagyobb, mint a...

– Szegény Ö r e g, elmegy előttem... Helyet csinál...

Három nap múlva az Ö r e g halk, erőszakos hangja szűrődött be a fagyottan pendülő ablakon:

– Hadd lám, milyen bugyigód van... Na, hadd lám...?

– Menjen már... Mit gondol maga? – ernyedten tiltakozott a Ritz lány. Szinte magam előtt láttam kigúvadt szemét, hepehupás kövérségét, s a porrongyot mellyel valószínűleg az ajtóban tétovázott.

– Na, gyerejde, mutasd meg a bugyigódat...

– Miket gondol maga...?

– A Jósának bezzeg odatartod... Meg annak a Feri gyerekek is...

– Nem is igaz...

– Ne beszélj! Mindent látok. Anyád alig hogy kihúzza a lábát, ezek már itt koslatnak a folyosón... Azokkal, azt hiszed, jobb...

– Takarítanom kell.

– Na gyere be... Senki sincs idehaza, csak én... Adok egy tízest ha bejössz...

– Tízest?... Mit kapni azért?

– Majd összegyűjtöd.

– Nem.

– Na gyere be... Ha begyűssz, nem mondlak meg... Anyád már a múlt héten is kérdezett felőled...

- Az anyu...?
- Ha apád kiszabadul, agyonver téged. De nem is lehetne csodálni...
- Bemond neki...?
- Ha begyűssz, nem szólok semmit.

Csend lett, becsukódtak az ajtók. Fél óra múlva a lány hangja ismét kiszivárgott a folyosóra:

- Nem mond meg...?
- Nem... De azzal a Ferkóval nem ám, hogy összeadod magad? Elégedj meg a Jóskaival. Ha a Ferkót is beengeded, bemondlak...
- Vén disznó... Eresszen már...
- Na hadd lám, milyen most... Na hadd lám...?
- Azt ígérte, nem mond be...
- Nem hát... De azt a Ferkó gyereket nem akarom látni a folyosónkon... Megértetted...?

A Ritz lány halk pityergését beszippantották az ajtók és ablakok. Este aztán előlről kezdődött minden. Az Ö r e g nyögött és ordított: „Bözsi!... Hová tetted az üvegcsét...?”

Ez már lágyabb papír. A gyér kék fényben is látszik, ahogy a hívó előcsalja a formákat. A fogaskerekben végződő gúla, mint a szörnyek, hatalmassá növekednek az ernyed papíron. Először azt a címet akartam adni a képnek, hogy „Kompozíció”. De meggondoltam. Sokkal többet mond az új címe: „Tértanulmány 1969”. Két hete megvan már ez a címem. Az első napokban különösen jónak hatott. Minden bent volt akkor még. Azóta persze sokat vesztett az erejéből. Hallom a rádióban, hogy „Balett 1969”, és „Fesztivál 1969”... Hogy miért csinálják ezt, érthetetlen. Nem lenne egyszerűbb, ha „Balett est”, vagy „Idei balett est” címen hirdetnék a műsorukat? – „Tértanulmány 1969”... Mennyire más ez. A feleségem szerint minden bent van ebben a címben, bár a képet még nem látta. Olyanok ezek itt, mint a szörnyek... De milyen értanulmány az, ahol a tárgyak egymás árnyékába olvadnak? Hol itt a háttér? És a közeg? Egymáshoz viszonyítva hol helyezkednek el ezek a fogaskerek? Képtelenség az egész... Mindig tudtam, hogy lágy papíron nem lehet dolgozni... Persze a kemény sem jó... Az elnyeli az árnyalatokat. Semmi nincs a gúla között, csak a natura.

- Mit csináltok azzal a kutyával te?
- A Ritzzel...?
- Egész éjjel vonyít... Azt mondja a vejem, nem tudnak tőle aludni...
- A Ritz vonyít...? – kételkedik a lány és valamilyen nedves rongyot csapdos a korláthoz.

Szép kerek már a hasa, az iskolából is kitiltották. A nyolcadik általánost majd a levelezőn fejezi be. Legalábbis ez a terv. A koslató legények elmaradtak, az Ö r e g hangja is rekedtes, ingerült:

- Veritek azt a kutyát...?
- A Ritzet?... Nem...
- Akkor rosszat érez ez a kutya. Egész éjjel vonyított.
- A Ritz semmit sem szokott érezni... Süket...
- Attól még érezhet... Ok nélkül egy kutya sem vonyít...
- Mi nem hallottuk... A Ritz ugatni sem tud... Hogyan vonyítana...?

A szobában ismét megcsörren a telefon. Egbert Iván beszél a drót másik végén. Azt mondja, hogy vasárnap vitorlásverseny lesz. Levinne magával Füredre. Nekem sem árt egy kis napfény, s merő passzióból készíthetnék róla néhány felvételt. Természetesen a hajón, verseny közben. Azt mondja, előfordulhat, hogy nem lesz első, csak helyezett, s akkor a hivatalos riporterek őt nem fotózzák. Neki viszont nagyon kellene a képek, mert a Hans G. Strepp már megírta róla a riportot a „Die Yacht” számára, s ott képek nélkül nem jelenhet meg anyag. Vannak ugyan régi fotói, de a „Die Yacht” csak friss konkrét anyaggal szeret dolgozni.

– Jól van. Ide jössz értem...? – hallok a saját hangomat, de a gondolataim már a bútorok mélyén matatnak. – „Hol lehet az én fürdőnadrágom?... Az idén még nem fürödtem a Balatonban, de tavaly... Vagy tavalyelőtt volt az?... Lehet, hogy nincs is fürdőnadrágom... Talán a szekrényben... Még a színére is emlékszem... Igen, valami kékes vászon... Vagy talán zöldes inkább...” –

– Igen, pénteken... De minek olyan korán lemenni?... Edzés?... Valóban, erről megfedekeztem... Pénteken...

A hívóban megfeketedett a „Tértanulmány 1969”. Semmi nem látszik rajta, csak sötétség. A hívóban nem lehet képet hagyni... – „Ha nem kerül elő a fürdőnadrágom, legfeljebb veszek egyet... Mennyibe kerülhet egy fürdőnadrág, ötven forint?... Ha szabad árformába tartozik, akkor száz is lehet... Úgy kell kérni, hogy úszónadrág, akkor olcsóbb... Majd hullámvölgyben készítem el Egbertől az egyik felvételt... Akkor úgy jön ki, mintha a víz felette lenne... És ami adódik, vitorlákkal, zászlós bójákkal a háttérben... Lehetne egy tanulmányt is készíteni a bójákról. Biztosan csíkosak a bóják... Ha összemontíroznék két képet? Mondjuk egy márványasztal felülete, melybe bent úsznak a bóják... Viszek színt... Vagy az Egbert Ivánt a márványba... Egbertnek csak a feje látszik ki a márvány síkjából, s körülötte óriási zászlós bóják úsznak. A bóják közül egyetlen egy csíkos lesz, a többi dominószerű vágással...” –

– Jónapot! – nyers, nehéz hang ütődik a falnak.

Kint az Ö r e g rekedten csodálkozik:

– Hát maga, megszökött?

– Harmadoltak... Itthon van a család?

Ajtó nyikordul. Alighanem a Ritz lány kiállt a küszöbre. Riadt a hangja:

– Aptya... Csókolom...

Csend, majd a kiszabadult munkás nehéz hangja:

– Meghasasodtál?

Az Ö r e g alatt nyikordul a szék. A lány hallgat.

– Meghasasodtál, az anyád hétszentségit!... Agyonváglak, te ringyó... Téged is, meg aztat is... Akármelyik volt!... Na! Nyögd ki!

Falnak koccan az ajtó, majd becsapódik. Már bent, a kis lakás előszobájában harsog a vastag, nehéz hang:

– Kitől van? Beszélj, mert kitaposom a beledet!

– Aptya, én ...

– Kitől van?!

– Aptya, én soha többet...

Pofon csattan, zuhanás döng a folyosón. Az alsóbb emeleteken ajtók csikorognak. Hallgatózik a ház.

– Kitől van?!

– Aptya, drága aptya... – zokog a lány.

Ütések csattannak. A lány sikogat, üvölt.

Az Ö r e g némán üldögél a folyosón. Vagy talán már felállt, odament, és...

– Kitől van? Beszélj te ringyó!

Ordítás, zuhanások. Csörömpölve beszakad egy ajtó. Hirtelen csend lesz. Talán az Ö r e g felugrott és...

Nagy a csend. Mindenütt. Az egész ház mozdulatlan.

Mi van itt?... Kilépek az ajtó elé.

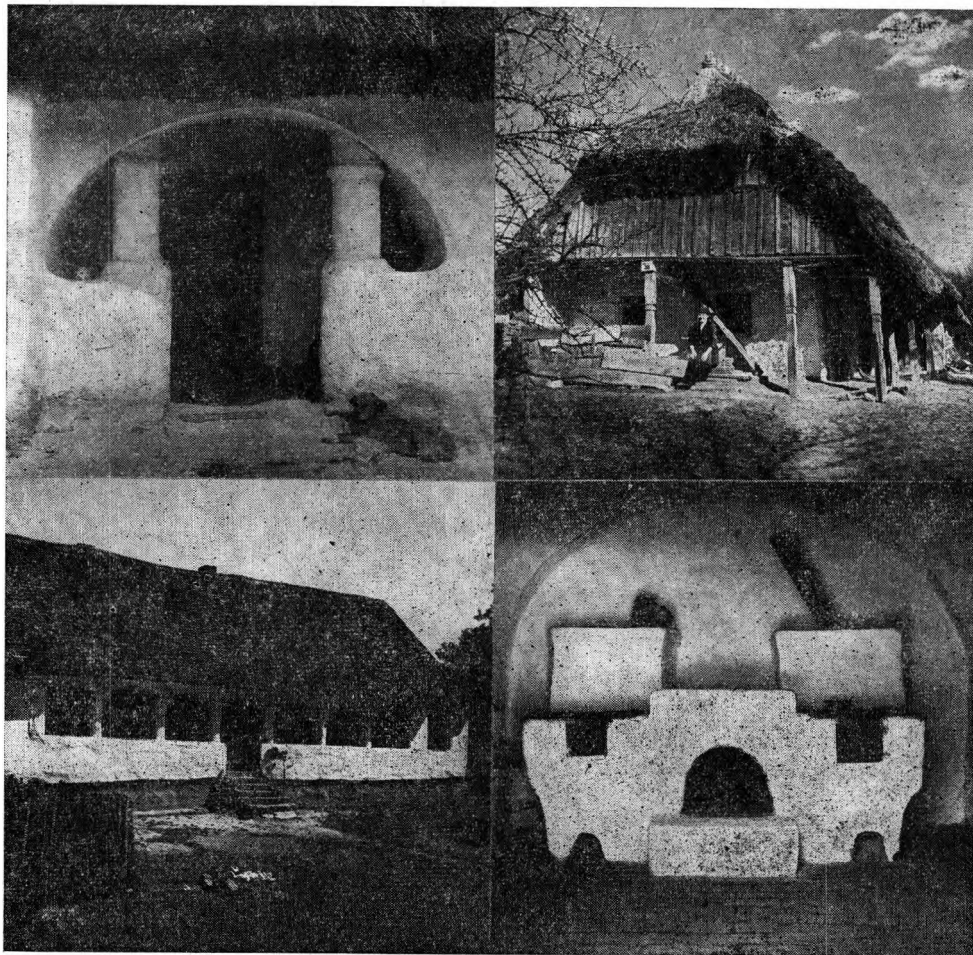
Az Ö r e g egykedvűen üldögél a széken, és a galambokat nézi. Cigarettazik. A galambok az udvar mélyében köröznek a félkopasz fák felett.

Nem tudom, hogyan került kezembe a gép. Felemelem, s az Ö r e g fejét pontosan elhelyezem a keresőben. Kattan a kioldó. Az Ö r e g nézi a galambokat. Még sem rezzen.

Feltáru Ritzék ajtaja. A munkás sápadtan áll a körfolyosón.

– Vérzik a lány – mondja és néz ránk dermedt rémülettel.

Azik a film, aztán a papír. Az arc gödrei, mint a kráterek. Soha nem tűnt fel, hogy bajsa van. A rozsdás sörték alatt félig tátva a száj. Sötét üreg. A szemek tás-
kásak, köszemek. Kőarc, köszemek, kőbajusz. Zsirkő, százéves berágódásokkal. –
„Mi lenne, ha az Ő r e g arcát beépíteném a tértanulmányomba. Előtérben a fogas-
kerékben végződő gúlák, a horizonton pedig félbalra ez az arc, köszemekkel. Vagy
csak a kőarc, háttérben a horizonttal. Aláírás: „Tértanulmány 1969”... Keményebb
papíron, jól fakítva... Vagy csak: „Tértanulmány”? Vagy: „Az arc...” Ez nem jó.
A zsüri portrénak vélné, és az általános emberit keresné a zsirkő türemkedéseiben...
Igen így a legjobb, a horizont és az arc együtt... Kőfej, kőarc, köszemek...” –

Baranya megyei népi építészet

Kezet fogunk

Honnan ez a tehetetlenség,
ez a kötődékké fonódó
örökös körbejárás
homokvárak körül,
bronzérmek, – serlegek körül
a nyomtató ló csillaga nélkül?

Lám, a növényi tisztaság
kihallotta a végtelenből
az irányt,
a pillanatot, amikor
a Nap átkelt az Egyenlítőn,
mandulafa, barackfa, aranyeső
kibontotta a lobogót.

Pécsett, az Arnyas utcán
nincs ház, csak triss-zöld vadgesztenyefák.
Beépítetlen házhelyek mögött
tűnt el az ifjúság.
Kőkupacok, meszesgödrök körül
sétál, aki lehettem volna.
Elér, kezet fogunk.

Innen

Kivágott az éjszaka katapultja,
megyek, szemembe süt a Nap,
Hull a harmat, álom hamuja.

Fátyolos tehén szem az ég,
tejszagú legelők lengnek benne.
Mintha kolompaszt hallanék.

A reggelekben van még áhítat.
Mint Árpád nomádjai az új hazát,
nézem a sátoztató házakat.

Ülnek a század senkitőljén,
falun innen, városon innen,
két tartományból erősödvén.

Itt rangja van az emlékeknek.
Innen nézve, a Tejúton
polgári hadak menetelnek.

Itt nem váltják meg a világot.
Csak megjöttek, berendezkednek
volt parasztok, volt proletárok.

Ez itt a negyedik nyaram.
Jó lenne tudni, mi az, amihez
egy albérlőnek joga van.

KORSZERŰSÉG ÉS NEMZETKÖZISÉGRE NEVELÉS AZ IFJÚSÁGI IRODALOMBAN

1.

Néhány éve élénk érdeklődéssel kísért vita folyik hazánkban arról, hogy milyen legyen az ifjúsági irodalom a jelen társadalmi és történelmi fejlődés feltételei között. A vita résztvevői, akiknek többsége éppen a Jelenkor hasábjain fejtette ki véleményét, elsősorban a korszerűséggel kapcsolatos kérdéseket igyekeznek tisztázni. Irodalomesztétikai, pszichológiai, szociológiai és pedagógiai szempontokat mérlegelve, a cikkek írói szeretnék meggyőzni olvasóikat álláspontjuk helyességéről. A vélemények pro és kontra harcában – kimondottan, vagy kimondatlanul – két dologban eléggé egyöntetűek a vélemények. Az egyik, hogy az ifjúsági irodalom jelentős ágazata az irodalom egészének, az ifjúság tudati formálásában semmi más nem pótolhatja a szerepét. A másik pedig, hogy az ifjúsági irodalom nem töltheti be az elvárás mértékében szerepét a fiatalság tudatának formálásában, ha művelői nem szorgalmazzák korszerű továbbfejlődését.

Az említett szempontok érvényesülését figyelhettük meg azon a nemzetközi tanácskozáson is, amelyet ez év áprilisában a Schloss-Hotel Donndorfban (NSZK) rendezett meg az Arbeitskreis für Jugendliteratur, az Ifjúsági Irodalom Nemzetközi Kuratóriumának nyugatnémet szekciója. Az elnöki szerepkört *Horst Schaller* göttingeni professzor látta el. A nyolc napos tanácskozás programjának egyik fő kérdése az volt: hogyan segítheti az ifjúsági irodalom a nemzetek és népek közötti jobb megértést.

A jelen történelmi korszak egyik legjellemzőbb vonása éppen a népek társadalmi és politikai megosztottsága, a szocialista és a kapitalista világrendszerek kialakulása. A fenti szempont céltudatos és erőteljes hangsúlyozása a korszerű magyar ifjúsági irodalom követelményrendszeréből sem hiányozhat. Az ifjúsági irodalomnak is részt kell vállalnia azokból az erőfeszítésekből, amelyeket a különböző állami, politikai és társadalmi szervezetek kifejtének a népek közötti megértés előmozdítása érdekében. Úgy véljük ezért, hogy érdeklődésre tarthat számot, ha hírt adunk arról a nemzetközi tanácskozásról, amelyen hét európai ország (köztük három szocialista) 87 küldötte tanácskozott az ifjúsági irodalomnak a népek és fajok közötti megértésben betöltendő szerepéről. A Donndorfban szőnyegre került kérdések a magyar írókat, kiadókat és nevelőket is foglalkoztatják és a vitákon kialakult álláspontok további megfontolásokra, sőt gyakorlati intézkedésekre készíthetnek.

2.

A referátumok sorát *W. Witte* skót professzor nyitotta meg. Referátumának témája: „Politikai előítéletek az elbeszélő irodalomban”. Hangsúlyozta, hogy a népek és nemzetek között mindig megvoltak a véleménykülönbségek politikai és ideológiai kérdésekben. Ezeknek azonban nem szabad szükségszerűen az államok közötti ellentétekké fajulniuk. Egymás megértését nagyon megnehezíti az emberi természetnek

az a sajátos vonása, hogy mindig a másikat szeretné meggyőzni, ahelyett, hogy a másik megértésére törekednék. Egymás megértésének egyik akadályát abban látja, hogy az emberek különböző pszichikai struktúrával rendelkeznek. Az irodalom hatása is éppen emiatt korlátozott, különösen a lefordított művek esetében. Az idegen nyelvre áttett mű bár lehetőséget nyújt arra, hogy a másik embert, vagy azt az idegen népet, amelyről szól, az olvasó megérthesse, de lesznek területek, amelyek megértésére már képtelen. Különösen nehéz, sőt lehetetlen az idegennek megérteni, amit az író elhallgatott, szavakban ki sem fejezett, vagy sztereotip képekben ábrázolt, a nemzeti jelleget tükröző szókapcsolatokat stb.

Az „előítélet” szó a modern nyelvhasználatban kapott csak kedvezőtlen jelentést. Goethe korában még pusztán valamivel ellentétet értettek rajta. A fogalom bonyolult tartalmára utal, hogy jó értelemben vett előítéletek is vannak, mint például az, hogy a vadak jobb emberek a civilizált féléknél és valóságos földi paradicsomban élnek, vagy hogy Amerika az új, a szabad lehetőségek világa. A tényeket ennyire torzítva tükröző előítéletek makacsul befészkelik magukat az emberek gondolkodásába, érzelmvilágába és olykor még a legrealisabb tényekkel is dacolnak. Az előadó nagyon jelentős pszichológiai igazságnak mondotta, hogy az idegen emberről alkotott fogalomban mindig megtalálható a pozitív, vagy a negatív érzelmi színezetű előítélet, ami az idegentől való idegenkedésben vagy vonzalomban és kisebb-nagyobb fokú érdeklődésben nyilvánkozik meg.

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy képes-e az irodalmi ábrázolás a már meglévő előítéleteket szétrombolni és ezzel a népek közeledését előmozdítani. Witte professzor szerint csak mint feltevés mondható ki, hogy a jó könyvek segítik a közeledést, ezt azonban meggyőzően bizonyítani eddig még senkinek sem sikerült. Ennél is súlyosabb kérdésnek tartja: Ki jogosult arra, hogy más népekről, emberekről megbízható képet fessen? Hol van erre a garancia? Már Pirandello arról ír, hogy az írók át-komponálják az embereket, a népeket műveikben. És ki bírálhatja el, hogy helyes-e az író által megrajzolt kép? Thomas Mann német-ábrázolása például német mivolta ellenére saját honpolgáraiban visszaszerezte az ébresztett. Egy Németországban kiadott könyvben 24 különböző nemzetiségű író nyilatkozott a németekről, de valamennyien másképpen vélekedtek. A konklúzió bármennyire lesújtó is, így fogalmazható meg Witte professzor szerint: senki sem képes egy népet megfelelően jellemezni. Praktikusán szemlélve mégsem ennyire sötét a kép. Elvárható az irodalmi mű kedvező tudatformáló hatása, ehhez azonban Bertold Brecht álláspontját kell elfogadni, aki azt vallja, hogy az íróknak az utat kell megmutatnia, amelyen egy nép halad. Minél kevésbé direktan törekszik az irodalom arra, hogy az embereket javítsa, annál biztosabban hathat.

Az előadó így összegezte mondanivalóit: A politikai és erkölcsi előítéletek felmérése nagyon bonyolult feladat, mivel azokban a racionális és irracionális tényezők szövevényes és sokrétű képződményt alkotnak. Az irodalom azonban maga is sokrétű képződmény, ami alkalmassá teszi a bonyolult valóság ábrázolására. Mélyebbre képes behatolni az előítéletek sokrétegű képződményébe, mint bármely más médium a művészetek és a tudományok területén.

Nem kisebb érdeklődés kísérte *Richard Bamberger* professzornak, a bécsi Nemzetközi Ifjúsági Irodalmi Kutatóintézet igazgatójának előadását sem. Az ifjúsági könyveknek a nemzetköziségi szellem erősítésében betöltött szerepét taglalta. Annak bizonyítására, hogy mennyire nemzetközi a mai ifjúsági irodalom, néhány jellemző adatot sorakoztatott fel. A skandináv államokban az összes ifjúsági művek 40–60%-a fordítás, míg Ausztriában és a Német Szövetségi Köztársaságban 25%. A legjobb könyvek jegyzékén szereplő német nyelvű ifjúsági kiadványoknak 50–60%-a külföldi eredetű. Az UNESCO felkérésére készült, az európai gyermekkönyvekről írt referátumában Bamberger professzor kimutatta, hogy a 30 legkedveltebb könyv fele minden európai országban a legnépszerűbb olvasmányok közé tartozik. Fényes bizonyítéka ez a gyermekek irodalmi ízlésében fellelhető közös vonásoknak, amelyeket a kiadók is méltányolnak.

A fordítások hatása egy-egy ország ifjúsági irodalmának fejlődésére figyelemre méltó. Megnöveli a könyvek választékát, új kezdeményezésekre bátorítja a hazai írókat, előkészíti az olvasótábort új témák és új stílustörekvések befogadására stb. Példának említette a német könyvkiadást, ahol a holland és francia könyvek hatására az interszónális kapcsolatokat ábrázoló ifjúsági könyvekre terelődött a figyelem.

Bamberger professzor szerint az európai ifjúsági irodalom ma igen pozitívnak mondható az internacionális érzületre nevelés szempontjából. Elvértve fordul csak elő olyan művek megjelentetése, amelyek ellenséges szellemet sugallnak más népekkel szemben. Kivételképpen Görögországot említette, ahol törökellenes szellemben írt ifjúsági művek láthatnak napvilágot. May Károly könyveiről is figyelmeztetően szólt. May regényeiben a feketéket és indiánokat néhány fokkal mindig mélyebben állónak ábrázolja mint a fehér embert; a német pedig szuper-emberként jelenik meg kalandos történeteiben. Svájci tudományos vizsgálatok bizonyítják, hogy a fiatalok írásiban szétszóró megjegyzések szinte észrevétlenül táplálják a gyermekekben a téves és kedvezőtlen előítéleteket, de a túlértékelt eszméket is.

Bamberger professzor álláspontja a helyes írói, kiadói magatartásról a népek és fajok ábrázolását illetően a következő: mutassa be a mű az életszemléletükben feltalálható különbségeket, de ugyanolyan nyomatékkal a megegyező vonásokat is. Vétesse észre az író fiatal olvasóival, hogy a népek és fajok bár eltérnek egymástól életmód, külső, szokás, erkölcs stb. tekintetében, de megegyeznek például abban, hogy mindannyian szeretik a gyermekeket, azok szeretik szüleiket, barátaikat, tanítójukat. A gyermekek mindenütt szeretik a tréfát, szeretnek játszani, kívánnák a védeltséget, a velük való odaadó törődést stb. Minél jobban eltér egy gyermekkönyv ettől az alapvető emberi magatartástól, annál problematikusabb a nemzetközi megértés szempontjából. A 19. századra és a 20. század első évtizedeire annyira jellemző nacionalizmus és sovizmus ma már csak nyomaiban lelhető fel az ifjúsági olvasmányokban. A második világháborút követő időszakban pedig tudatos törekvéssé vált a népek barátságának és közeledésének minden rendelkezésre álló eszközzel történő erősítése. Az ifjúsági irodalom ebből jelentős mértékben kiveheti a részét, mivel az olvasás a tudatformálásnak és az érzelmi nevelésnek semmi mással nem pótolható formája.

Az átfogó nagy elvi kérdéseket feszegető előadásokat két olyan referátum követte, amelyek a faji ellentétek megjelenési formáit elemezték és megszüntetésük gyakorlati kérdéseirehöz fűztek útmutató megjegyzéseket.

Heinrich Pleticha würzburgi történész, számos nagysikerű ismeretterjesztő könyv írója impozáns körképen mutatta be, hogyan ábrázolják a német nyelvű könyvekben a színesbőrű embereket. Napjainkban általánosnak mondható a törekvés a helyes szemlélet kialakítására. Az előítéleteket azonban nem könnyű közbömbösíteni és kiküszöbölni. Hiszen az európaiak a színesbőrűeket hosszú időn át egzotikus lényeknek, alárendelt és függő helyzetben levő szolgáknak tekintették. A legkisebbek irodalmában is rá lehet bukkanni a disszkriminációra: az emberek szemvágás, hajszín, mosoly, magatartás és életmód szerinti megkülönböztetésére. A múltból örökölt képeskönyvfelfogás mindmáig megvan és számos műbe szervesen beépül. Ennek megfelelően például a távolkeleti ember lényegében ma is negatív figurája az olvasmányoknak, átokfutó, vagy fejedő, háborzongató kalandok előidézője. Elég itt csak a kínai ember irodalmi megjelenítésére gondolni, akit még a közelmúltban is copfokkal ábrázoltak, pacsirta-hallgatás volt kedvenc szórakozása, a császár parancsát félve teljesítette, boxerral a kezében ravasz és szerfölött ügyes ellenségnek bizonyult. A mesterkének is természetesen közülük kerültek ki. A japánok ábrázolásában a második világháborút követően kedvező fordulat tapasztalható, amiben nemcsak a háborús események (első sorban Hiroshima tragédiája) és a sport (a tokiói olimpia), hanem az a jelentős ipari fejlődés is szerepet játszik, amely még a fejlett kapitalista államok népeinek is kívívta osztatlan elismerését.

Hogy a különféle történelmi, társadalmi és kulturális események, kapcsolatok és kölcsönhatások milyen mértékben formálhatják az európaiak szemléletét a színesbő-

rüekről, arra jó példa a Szaharától délre élő népek irodalmi ábrázolása. Kezdetben a nagy világotutazók híradása, majd pedig a földrajzi felfedezéseket követő gyarmatosítás nyomta rá bélyegét a képre. Ez a szemlélet Basedow Elementarwerk-jében érte el mélypontját. A kiváló tudós, akit a neveléstörténet a filantropizmus atyjának nevezett el, széles körben olvasott művében a hottentottákat elpusztítani való lényeknek nevezi. Az orrukba fűzött karika azt sugallja a gyermeknek, hogy olyan emberekről van szó, akiket orruknál fogva lehet vezetni és szarvasmarhaként lehet vásárra vinni. Ebből a korból származó írások terjesztették a tévhitet, hogy Afrikának nincs külön története, s az csak a kolonizálással kezdődött. Livingstone Dávid útleírásaiban meg-rázó képet fest az afrikai fekete lakosság tengernyi szenvedéséről és testvéreinek nevezi a bennszülötteket. Az afrikai német gyarmatosítás nyomán egyre növekszik az Afrikával foglalkozó könyvek száma. Azok a színesbőrűek, akik hajlandók együtt-működni a gyarmatosítókkal, mint hűséges munkatársak jelennek meg a könyvekben, – a többiek, az ellenszegülők pedig mint ellenségek. A gyarmatok elvesztése gyökeres változást hozott a német írók szemléletmódjában is. Könyvsorozatokat adnak ki népi hőseikről, megkísérik, hogy reális képet fessenek Afrika fekete bőré, ősi kultúrájú népeiről, társadalmi berendezkedéséről és történetéről. A dicséretes törekvés ellenére – állapította meg Pleticha – a német ifjúsági irodalomban Afrika még ma is több-nyire a titkok és kalandok országa. Az írókra vár végre úgy bemutatni Afrikát az ifjúságnak, hogy reális igazi élménnyé váljék számára a kontinens, s kiküszöbölődjene- az ábrázolásából azok a torzulások, amelyek a tisztánlátást ma még erősen zavar-ják.

Az előadást követő felszólalásokban hangot kapott az az igény, hogy meg kellene vizsgálni, milyennek látják maguk a színesbőrűek a fehért embert. Az egyik nemzet-közi tanácskozásnak ugyanis ez volt a témája és kiderült, hogy teljesen hamis képet alkotnak maguknak az európai emberről. Mások pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy a színesbőrűekről írt ifjúsági művek adatai tudományos megbízhatóság szem-pontjából kétes értékűek. Ehhez a témához kapcsolódott az a felszólaló, aki arról szá-molt be, hogy egyes német iskolákban kísérletképpen az Európán kívüli népek tör-ténelmét is tanítják. Az ide vágó ismereteket hét évre szétosztva, a földrajz, a törté-nelem, az irodalom és a művészettörténet tantervi anyagába építve dolgozzák fel. A szakemberek szerint ez az eljárás máris nagyon eredményesnek mutatkozik.

Hildegard Krahé hamburgi könyvtáros az Észak-Amerikai Egyesült Államok ifjú-sági irodalmáról beszélt. Alapos analizisét adta azoknak a bonyolult és ellenmondásos történelmi és társadalmi tényezőknek, amelyek az USA irodalmi életét befolyásuk alatt tartják. Az írók és kiadók nemcsak a mából a jövő felé vezető utat ecsetelik vonzó színekkel az amerikai fiataloknak, hanem a múltból is igyekeznek a lehető leg-teljesebb képet nyújtani. A könyvek tematikájában két áramlat is elárulja a fenti törekvéseket. Egyrészt a világúrról szóló kalandos tudományos fantasztikus könyvek nagy száma, valamint egy olyan irodalom felvirágzása, amely a vágyak és az álmok világába vezet az olvasót. Ezzel magyarázható például a meseműfaj kedveltsége és a mesélő készség nagy társadalmi elismertsége. A meseirodalom a romantika jegyé-ben áll s benne a múlt a fő mozgatóerő. A mese révén az emberiség egész kulturális tradícióját szeretnék átadni az ifjúságnak. Az irodalmi múltból is roppant sokat kínál-nak fel: a múltat irodalmi darabokból igyekeznek ifjúságuk számára összeállítani.

Tudjuk jól, hogy az egyre jobban elmélyülő faji probléma mennyire mély válsá-got idézett elő az amerikai társadalomban. Az előadó New Yorkot említette első helyen a nagy városok közül. A sokféle országból bevándorolt lakosság elkülönülése itt a leg-szembevetőbb és a legkevésbé sikerült az asszimiláció. Három-négy generáció nem elég ahhoz, hogy feledésbe merüljön az óhaza. Ebben a pluralisztikus társadalomban a néger kérdés a legsúlyosabb társadalmi probléma. Christian Hunter néger író-nő szerint a négernek az öntudatát nyomják el, nemcsak New Yorkban, hanem egész Amerikában, azt kell tehát felszabadítani. A törekvés erre kétségtelenül megvan ma már. A művek egész sora igyekszik mélyebb megértést elérni az amerikai ifjúságban a néger lakosság iránt. Kevés olyan könyv található azonban, amely a feketékhez ve-

zető utat igyekeznek megmutatni a fehér gyermeknek. A néger gettók lázadása óta (1967) még inkább a faji szenvedélyek megfékezésére terelődött a figyelem. A pályában az ifjúsági irodalomnak is nagy szerepet szántak. A legjelentősebb néger személyiségekről – főként akiket a megbékélés szelleme vezetett – könyveket adnak ki és folklorisztikus tartalmú művekkel iparkodnak realisabb képet nyújtani Amerika 20 milliós néger lakosságáról.

A felszólalók közül többen is nyomatékosan rámutattak, hogy „a történeti tudat krízisét” (*Horst Schaller* professzor kifejezése), amely most az amerikai társadalmat marcangolja, és azokat a mélyből eredő ellentéteket, amelyek az amerikai fehérek és négerek között keletkeztek, könyvekkel, olvasmányokkal valamelyest csillapítani lehet ugyan, de megoldani nem. Megoldás csakis az egész társadalom szociális átrendezése révén következhetne be.

Az előadók által fejtegetett kérdések érthetően a német nyelvterület ifjúsági irodalmára vonatkoztak elsősorban, következtetéseikben azonban messze túl mutattak a szűk nyelvi kereteken. Általánosítható megfogalmazásokra a munkacsoportok megbeszélésein nyílt alkalom.

3.

A munkacsoportok a következő témaköröket vitatták meg: a) *Az ifjúsági irodalom egy megosztott világban. Feladatok*; – b) *A színes ember ábrázolása a jelenkori ifjúsági könyvekben*; – c) *Az ifjúsági könyv a nemzetközi megértés szolgálatában*.

Korunknak azt a fontos törekvését, hogy a népek és fajok békében, megértésben éljenek és együttműködjenek, a hagyományos (mondhatnók úgy is, hogy régi típusú) ifjúsági irodalom nem segíti elő megfelelően, gyakran még gátolja is a helytelen előítéletek meggyökereztetésével. Itt az ideje tehát, hogy az ide tartozó kérdéseket napirendre tűzzük és segítségére legyünk íróknak, kiadóknak, szülőknek és pedagógusoknak az új, a korszerű igény kialakításában. A munkacsoportok megbeszélésein ehhez számos figyelemre méltó vélemény és gyakorlati tanács fogalmazódott meg.

Az I. munkacsoport összeállította azokat a kérdéseket, amelyekre választ kell adnia a kritikusnak, ha konkrét ifjúsági irodalmi alkotást elemez, bírál a nemzetközi megértésre nevelés szempontjából. Ezek a következők: 1. Milyen formában nyújt lehetőséget a mű arra, hogy az ifjúság a jelenlegi világ bonyolult viszonyai közt tájékozódjék? – 2. Hozzájárul-e és mivel a népek egymás iránti megértéséhez és a világ megosztottságának áthidalásához, vagy pedig még inkább erősíti a népek és a különböző társadalmi rendszerek megosztottságát és a faji ellentéteket?

Egységes álláspont alakult ki arról, hogy az irodalom pozitív hatását akkor fejtheti ki valóban eredményesen, ha benne a művészi követelmények magas fokon érvényesülnek.

A II. munkacsoport elsősorban az indiánregényekkel kapcsolatos vitapontot beszélte meg. Olyan nemzetközileg is jól ismert írók és szakértők vettek benne részt, mint *Anna Müller-Tannewitz* (Anna Jürgen), Tübingenből, *Liselotte Welskopt-Henrich* professzor Kelet-Berlinből és *Käthe Recheis* Bécsből. A kritikai szempontokat a következőképpen fogalmazták meg: 1. Milyen képzetkomplexumot hoz mozgásba az „indiánirodalom” fogalma s mennyire felel meg ennek a fogalomnak egy-egy konkrét irodalmi alkotás? – 2. Milyen az indiánkönyvek viszonya az irodalomhoz és a tudományhoz, tekintettel erősen folklorisztikus vonatkozásaikra? – 3. A mai szerzők az indiánkönyvekben egy új álomvilágot építenek-e fel, vagy pedig megfelel-e a nyújtott kép az indiánélet realitásának? – 4. A reális indiánélet mely momentumainak van ma számunkra jelentőségük?

Másik vitapontul a négerekről szóló ifjúsági könyveket jelölték meg. Elbírálásukkal kapcsolatosan a következő szempontokat ajánlották: 1. Kik e művek írói: európaiak, akik sem ezt a földrészt, sem pedig az ott élő embereket nem ismerik, –

tájékozott európaiak, – Afrikában, vagy az USA-ban élő négerek? – 2. Mely szituációk alkotják a meseszöveg alapját: a négerek még zavartalan világa, – a fehérek erőszakos benyomulása a színesek közé, – a színesek és fehérek együttélése az afrikai környezetben, – a színes ember a fehérek világában? – 3. Milyen módszereket találnak az írók a problémák megoldására? Pl. a néger lakosság egy olyan országba települ át, amelyben nincs faji gyűlölet; – a színesek szociális felemelkedése megy végbe a fehérek világában.

Világossá vált a vitában, hogy a faji problémák nem egyszer összefonódnak szociális, politikai és vallási kérdésekkel, de társadalometikai kérdésekkel is, mint például a vegyesházasságok és a belőlük származó gyermekek helyzete.

A III. munkacsoport azt beszélte meg, hogy az irodalom hozzájárulhat-e a népek közötti megértéshez és hogyan? Az az álláspont kerekedett felül, – Witte professzort megerősítve felfogásában – hogy pontosan alig lehet megállapítani az irodalom ilyen hatását, mivel a mű mindig az emberekben már készen meglévő diszpozíciókban fejti ki ilyen, vagy olyan érvényét. Ugyanaz a könyv, hasonló tartalmi motívumok a különböző emberekben teljesen eltérő hatást kelthetnek. Nem lenne azért helyes, ha az irodalmi hatás megítélésében pusztán magára a műre hagyatkoznánk. Az irodalmi művel egyidejűleg az olvasó személyiségének struktúráját is figyelembe kell vennünk.

A hatás szempontjából a korszerű ifjúsági könyv két alapvetően ellentétes lehetőségéről esett szó. Az egyik: a különböző országok állampolgárainak az inkább pedagógiai irányultsága, programszerű ábrázolása. Az író a találkozás negatív következményeitől óvni igyekszik fiatal olvasóit, a pozitívumokat pedig reflektorfénybe állítja. A fenti ábrázolási módnak nyilvánvaló veszélye, hogy az eszme érdekében meghamisítja a valóságot, tipizálja az embereket s mint bizonyos eszmék megtestesítőit, példákat mutatja be. Azonkívül az író hajlamossá válik valamiféle naiv elbeszélőstruktúrára, ami inkább hőseivel való azonosulásra, semmint kritikus magatartásra készíteti. Az olvasónak inkább érzelmeire hat, nem a gondolkodására. Ez a koncepció a bizalomteljes életszemléletet sugallja és leplezni igyekszik a tényleges konfliktust, a rossz létezését. – A másik ábrázolási mód realizistikusabb és művészeleg igényesebb. Szakít a naiv elbeszélő struktúrával és kendőzetlenül feltárja az igazságot. Ezzel megfosztja olvasóit az illúzióktól, gondolkodásra, vitatkozásra sarkallja őket.

Mindkét koncepciónak megvan a létjogosultsága. Alkalmazásukat azonban az olvasók szellemi érettségi foka dönti el. A munkacsoport által elemzett művek némelyike a tradicionális elbeszélő struktúrát képviseli. Tehát nevelési szándék és egyértelmű harmónikus megoldás jellemzi. A művek többsége azonban szakítva a tradíciókkal és nyitva hagyva a megoldást, az olvasót tovább foglalkoztatja. Rámutattak arra is, hogy ez utóbbi, a fejlettebb és korszerűbb elbeszélőforma, differenciált személyiségű olvasót kíván és gyakran olvasáspedagógiai segítséget is igényel.

Végso következtetéseit a következőképpen összegezte a munkacsoport: Az ifjúsági könyvek nemzetközi megértésben játszott szerepéről általános érvényű megállapításokat nem tehetünk ugyan, ennek ellenére nemcsak természetes, hanem szükséges is az olyan könyvek kiadásának növelése, amely más országok népeiről, különböző országok és fajok embereinek találkozásáról szólnak, még akkor is, ha ezt a találkozást olykor háborús konfliktusok árnyékolják.

4.

A Schloss-Hotel Donndorfbán tartott nemzetközi tanácskozás reflektorfénybe helyezte a korszerű ifjúsági irodalom egyik funkcióját, a nemzetközi megértésre nevelést. Alkalom nyílt arra, hogy írók, kiadók, könyvterjesztők, tudományos kutatók, egyetemi és főiskolai szakemberek kicserélhessék véleményüket korunk e fontos kérdéséről. Teljes volt az egyetértés abban, hogy az ifjúsági irodalomnak nagy szerepe

van a nevelésben, a népek közötti jobb megértés és bizalom kialakításában. A szocialista és kapitalista országok szakemberei egységesen vélekedtek arról is, hogy a múlt terhes örökségeként mélyen gyökerező előítéleteket, ellenszenvet, sőt faji gyűlöletet nem lehet máról-holnapra eltüntetni az emberek tudatából. Sajnálattal állapították meg, hogy ezek kialakításában az ifjúsági irodalom is jelentős mértékben részt vett korábban. A nacionalista és sovinszta, sőt fasiszta szellem terjesztésének egyik számottevő tényezője volt. A két világháború szörnyű leckéin okulva, rendkívül nagy nemzeti és nemzetközi érdek fűződik tehát hozzá, hogy olyan ifjúsági irodalom álljon a gyermekek, a serdülők és az ifjak rendelkezésére, amelyben a nemzetközi megértés, a népek és fajok békés együttélésének és együttműködésének szükségessége hangsúlyt kap.

Úgy véljük, hogy a fentebb ismertetett kérdések és gondolatok felvetésével, nemzetközi szintű megbeszélésével a donndorfi tanácskozás értékesen hozzájárult a korszerűbb ifjúsági irodalom kialakításához.

BOGÁTI PÉTER

AZ OROSZLÁNOK KÖZTÜNK VANNAK

Hozzászólás az ifjúsági irodalom vitához

Némi elfogódottsággal olvastam újra a Jelenkor vitáját az ifjúsági irodalomról, mielőtt a magamét hozzátenni nekiültem volna: a hozzászólók oly sokoldalúan, pedagógus és esztétikai alaposággal meritik ki a témát, hogy ahhoz bölcsőbbet hozzátenni már föltöbb nehéz. Ha már azonban feliratkoztam, megkísérelek mégis néhány – talán nem is mindig összefüggő – megjegyzést tenni, azzal a bevallott hátsógondolattal, hogy ebben az oly megfontoltan elvi-eszmei vitában sem vétek, ha némely részletet az egyszerű praktikum, a némelykor kölcsönösen kényelmetlen helyzetek és jelenségek szemszögéből is megtekintünk. Mottóm és vezérszavam *Hárs László* azon általam is mélységesen vallott megfigyelése, hogy nem is Közért az, amelynek közepén ne ülne legalább egy vad oroszlán...

Talán nem fog *Hárs László* zubolyi ambíciókkal vádolni, ha én is egy oroszlán-történettel kezdem. Igaz, az én oroszlánom még az állatkerti állatövoda lakója csupán, s akkor szoktam megemlékezni róla, amikor gyermek-olvasóankétokon az ifjú közönség arra biztat, hogy meséljek valamit. Nos, ilyenkor, szorultságomban az én kölykörösorlánomhoz menekülök, amit – vagy akit? – néhány srác, hosszas és gondos előkészítés után lop ki az állatövodából, hogy egy leányösszejövetelt „macskát a macskának!” felkiáltással megörvendeztessen. A történet, amely a hallgatóság hangulata, és az előadó pillanatnyi diszpozíciója szerint bonyolódik, mindenkor azzal ér véget, hogy a színhelyen illetékes apa hazaérkezik, mire a főkolompós az oroszlánkölyköt kimenekíti a konyhába, ráborít egy fazekat, s ráül. A szülői kérdésre, hogy mi van a fazékban, némi habozás után bevallja, hogy oroszlán, amit a szülő kétkedve fogad, s felszólítja az ifjút, állana fel, s mutatná meg a fazék tartalmát. A felszólított engedelmeskedik, én pedig ugyancsak felszólítom hallgatóságomat, nyilvánítson véleményt: volt-e oroszlán a fazékban, vagy sem? Mondanám, hogy meglepő, de bevallom, inkább megdöbbenő, milyen heves vita keletkezik majd mindig, amelyben az ötletek és lehetőségek változata egyaránt ékes példa arra, hogy a gyermekkor szellemi serdülése mennyire meggyorsult; s hogy képzeletük mennyivel gazdagabb,

mint azt a rendelkezésükre álló, s e vitában sokszor elmarasztalt ifjúsági irodalom zöme indokolná. A hozzászólók (mármint a mese hallgatói) egyik pártja a józan észére hallgat, s mivel az oroszánt *szemük láttára* dugták a fazékba, hiszi, hogy ott is van; mások, ugyancsak realitásérzésüket bizonyítva, gyanakodnak: hátha *kiszőkött*, netán kiszóktették, s csak a mesélő *hallgatta el*, e fontos motívumot (mint azt a *felnőtteknek szóló* tévé-bűnügyekben megszokta). Végül pedig akad legalább egy bátortalan kisfiú, vagy kislány, aki a realistákkal szemben feltételezi a *valóságot*, hogy ugyanis az oroszán nem volt a fazékban, mivel az egészet csak most találtam ki, márpedig egy kitalált oroszánt nem lehet sehová se eldugni...

Már csak ezért is kételkedem – és éppen a gyermek- és ifjúsági irodalom esetében, – abban, hogy az újítás, a korszerűsítés igénye sohasem az olvasó, hanem mindig az alkotó részéről jelentkezik. Persze, az igaz, hogy az alkotó részéről *olykor* jelentkezik, de hiszem azt, hogy ugyanez az igény a fiatal közönségben is bőven megvan. Itt gyakran hivatkoznak az „egy csecsemőnek minden vicc új” elvre, s a klasszikusok népszerűségére. Miért van az mégis, hogy az emberek állandóan új vicceket találnak ki, még az iskolásgyerekek is!, s a régi viccek az archív-rovatba szorulnak? Valamikor magam is azt hittem, hogy egy Hófehérke-filmmel egyszer és mindenkorra el van intézve a Hófehérke megfilmesítése. Csak minden évben új korosztálynak kell vetíteni. De ma a *mi* gyermekkorunk élménye már elviselhetetlen a mozivásznak. S hogy kínosan őszinte legyek: arról sem vagyok teljességgel meggyőződve, hogy akár a mese-, akár az ifjúsági irodalom úgynevezett klasszikusai olyan népszerűek lennének a gyerekek előtt – általánosságban, – mint az esetleges könyvtári statisztikákból hihető. Senki se kalkulálta bele ezekbe a statisztikákba a kapott élményt, csak a kivett könyvet; és senki se, hogy milyen igényelt, de meg nem írt könyv és élmény *pótlására* szolgált.

Ez a nagyon szükséges és nagyon okos korszerűség-vita már létével is támadta az ifjúsági irodalomban meglévő konzervativizmust. De talán nem tártuk még fel elég őszintén e konzervativizmusok forrását. Például azt mondjuk, hogy a gyerek nem igényli az újat, de az ifjúsági könyvek zömét *felnőttek* vásárolják, többnyire aján-dékba – a saját ízlésük szerint; a meséket a felnőttek olvassák fel, s választják ki – a saját ízlésük szerint. S ez az ízlés legtöbbször még akkor is konzervatív, ha a kérdéses felnőtt egyébként igyekszik korszerű személyiséggé lenni: a mesében, az ifjúsági irodalomban saját olvasmányemlékeit idézi fel, saját olvasmány-élményeiben akarja részesíteni fiát, lányát, s mert megtéveszti az emlék-élményhez tapadó szubjektív motívumok sokasága, elérzékenyülés, saját ifjúsága, hajdani örömek stb., jóhiszeműen nem gondol arra, hogy mindehhez az ő gyermekének már kevés köze van. De a könyv bekerül a könyvespolcra.

Ennek a felnőtt-szülő tényezőnek jóval, de jóval nagyobb kihatása van a gyermek- és ifjúsági irodalomra, mint hinnők. Végül is – némi kénytelen egyszerűsítéssel, – befolyásolja az egész piacot, szellemi, anyagit egyaránt. A kiadó, önmagával is küzdve, – hiszen kiváló pedagógusok és esztéták együttese, – újra és újra meghajlik az erős szél súlya alatt, s azt adja ki, ami bevált már. Ó, nem csak ami régi, bevált mű, hanem ami új-bevált, azaz: bevált, ismert téma-variációkat, bevált, ismert pedagógiai eszközöket, bevált, ismert esztétikai normákat. Mi sem áll tőlem távolabb, hogy akár megrójak, akár abszolutizáljak: csak a jelenséget figyelem, s a hangsúlyt bennük... És küszködök, több-kevesebb sikerrel az ellen, hogy magam is hajoljak. A dolog igazi fonákja ugyanis az, hogy az ízlés-hatás végigmegy a soron, és nem menekülhet alóla az író sem, aki gyakran vergődik a kedves téma és a megjelenés lehetősége között, mivel a kettő nem mindig fedi egymást. Minden esetre, könnyebb megjelenni akár mese-, akár történelmi-, akár úgynevezett mai-témával, ha az simán illeszkedik apánk, a kiadónk, a terjesztőnk és végül – ha akad ilyen – a kritikuskunk ízléséhez. No jó, végül is küzd az ember – nem is mindig eredmény nélkül, – vagy megalkuszik, ez végül is a folyamat, a dolog természete.

De ne fogjuk ezt is a gyerekre!

Ha már itt tartok: nagyon megszívlelendő sorokat olvastam ebben a vitában a mese hányattatásairól a népmese kaptafától addig a meghökkentő állatmese-döm-

pingig, amelynek fül- és szemtanúi lehetünk sajtóban, rádióban, televízióban. Jössz-e ma már azt se nagyon lehet másként elmondani a gyereknek, hogy évés előtt moss kezet, mint úgy, hogy két malac találkozik a pocsolójában... A hozzászólók vitáztak e dömping velejáró sekélyességével – ezt nem akarom ismételni. De hadd fordítsak az ügy másik oldalára: egy időben, egy periférikus, s így szakemberek szeme előtt nem lévő folyóiratban sorozatban írtam kis történeteket hét-tíz esztendő gyermekeknek, hét-tíz esztendő gyermekekről. Nem voltak ezek sem tartalmilag, sem stílusban jelentősek, de nem is értékükről, hanem *műfajukról* van szó. Arról, hogy e történetek, iskolában, otthon, derűs-természetesen, olyasmikről szóltak, amik alsó-általános korú olvasóikkal történnek meg. A felnőttvilágban a karcolat, humoreszk bevett műfaj, de amikor első, periférikus próbálkozásaimon felbátorodva, ugyanezt a gyermekirodalomban próbáltam meg (kivéve a Rádiót, ahol néhány elhangzott, s szándékomat támogatták is), egyértelmű – azt akartam írni: elutasításban, de nem ez a helyes kifejezés – *csodálkozásban* volt részem. Mármint azon csodálkoztak kitűnő szakemberek, hogy ilyesmi jutott az eszembe. Ez abban az időben volt, amikor éppen eldől, hogy a Pinocchio-típusú, tehát a megelevenedő baba meséje mégsem áll ellen-tétben, mint állott néhány esztendeig, a szocialista-realista meseirodalommal. Mivel utóbbiban is érdekelve voltam, a kölcsönös béke jegyében ad acta tettük az előbbi ügyet, s a paksamétából elfogadtatott egy véletlenül közéje keveredett nyúl-mese... De azt hiszem, ahogyan beláttuk előbb, hogy a népmese újraköltése nem az egyedül üdvözítő út, ahogyan aztán *megláttuk* vagy *újra* megláttuk az oroszán a Közértben, s Pihe Pali is pihelétre támadhatott az anyamacska fészkeben, azonképpen egyszer nem lesz antimese az sem, amelyben Hennikének komikusvégű gondot okoz, hogy Anyunak levelet írjon, amikor még csak tíz betűt ismer az ABC-ből...

A gyerekekkel ugyanis, még a kamaszkor végén is, történnek kalandok (s amikor nem történnek, akkor *csinálnak* maguknak – olyat, amilyent, s a felnőtt társadalomnak égne a haja). Sajnos, kevesebb *jó kaland* történik velük, mint történhetne, s ez olyan pont, amely ugyan alapvetően kihat ifjúsági irodalmunkra, mégis gyökere sokkal messzebb van, mint akár az irodalom, még inkább ez a vita. Egész ifjúsági mozgalmunk nyomasztó romantika- és kalandhiányáról van szó, arról a kiábrándító tehetetlenségről, amellyel ez a mozgalom fogadja és hagyja kielégítetlenül a hattól-tizenhat esztendősig terjedő korosztályok természetes kaland-, játék-, izgalom- és feszültségigényét. Néhány bátorítatlan kezdeményezés, számháború és beat-zenekarok patronálása ezen mit sem segít – de mondom, ez nehezebb és bonyolultabb probléma, semmint itt felületesen borzolgatni szabad volna. De kétségtelen, hogy *van*, s ezzel *van az irodalomban is*, amely kényszerűen megtorpan, amint az említett korosztályok életéből szeretne témát, hogy azt ne mondjam *ötletet* meríteni! Ilyenkor jönnek a kitérők, a kényszermegoldások, vagy a kompromisszumok: a szá-zadeleji lányregények reinkarnációi, a fogpasztareklám-mosolyú úttörők kicsi, de javítható jellemhibákkal, megtérő, vagy nem megtérő huligánok, vagy – vagy nem jön semmi, mivel a semmiből eddig csak az Úristennek sikerült valamit teremtenie, de ezt is megírták már néhány ezer évvel ezelőtt.

Eddig azonban mindez „csak” tematikai kérdés – a kalandosság, a cselekményesség azonban távolról sem időhöz kötött, ezt bizonyítja, hogy a vita eddig velük foglalkozott a legtöbbször. Csak mélyen és őszintén helyeselni tudok mindazoknak, akik a pusztá cselekményességig lefosztott „irodalom” veszélyei miatt aggódnak, ezeket a veszélyeket sokoldalúan feltárják. Nem szeretném őket ismételni – csak jelzem, hogy nem feledkeztem el róluk, amikor a következőkre gondoltam: a cselekmény körüli viták – s távolról sem csupán az ifjúsági irodalomban dúló viták, – hovatovább egy furcsa gyanút kezdenek táplálni az emberben. Ez a gyanú immár nem esztétikai kategóriákra vonatkozik, hanem az írói intuício esetleges határait. Valaki egyszer azt mondta: ahol a cselekményt lenézik, ott mindig számíthatunk arra, hogy koldús a fantázia... – Sosem a pusztá cselekményesség a baj, hiszen, ha más esztétikai kategóriákban akarunk fogalmazni, közhely az is, hogy a meztelen cselekmény adott esetben épp úgy hordozója lehet eszméknek, jellemeknek, stb.-nek, mint a legalaposabb jellemábrázolás, leírás, a gondolatközlés és megjelenítés. Ha baj van

– s persze, gyakran van baj, – akkor sosem a cselekményesség, vagy kalandosság *tényével*, hanem *sztereotípiájával* van baj. Ez megint olyan dolog, amely nem csupán az ifjúsági regény problémája, de bőven előfordul itt is; viszont az *ifjúság* problémája, hiszen a nem kizárólag neki szánt irodalomból (s más tömegkommunikációs művészetből) éppen ezeket, éppen a legcselekményesebb, legkalandosabb produktumokat keresi ki magának. A baj lényege tehát, úgy vélem az, ha a kaland, ha a cselekmény nem a képzelet remekművé, vagy legalábbis azt kísérletgető szüleménye, hanem a bevált recepté. Amikor az expozíció után csekély hibavalószínűséggel előre kitalálható az egész történet, néha még a párbeszéd is. (S ez igazán nem a gyermeki újramesélés-újrahallás-felismerés megengedett variációja.) A sekélyesség, a *ponyva* itt kezdődik, s ez a sztereotípiamechanizmus végül is ponyvává teszi a szépenkötött történelmi regényt, törökkalandokat, kalózkalandokat, vadászkalandokat, úttörőkalandokat. Még a képzelet legkevésbé korlátozott tájain is érvényesül, az úgynevezett tudományos-fantasztikus regényekben, amelyek nálunk, valamely kiismerhetetlen okból, azonosak az úrhajós *témával*, s amelyekben a veszélyhezó meteorrajok, fotonrakéták és Világkormányok szinte egymásra másolhatók könyvről könyvre.

Végül még két megjegyzést. Visszatérő óhaj, hogy ajánlatos lenne az ifjúsági irodalom színvonala érdekében több gondot fordítani a jellemábrázolásra, életszerűségekre. De hát egyfelől: mint előbb bátorkodtam kifejteni, a dolog távolról sem ezen múlik; másfelől van némi mosolyognivaló naivitás emez óhajokban (most és mindentűt): az ábrázolás sikere csupán X százalékban (isten ments, hogy számot írjak!) múlik receptre készíthető mesterségbeli tudáson és pláne, szándékokon – másik X százalék amaz égi szikra, amelyet csíholni sem kérésre, sem könyörgésre senki fejéből nem lehet. Biztatni, ösztönözni rá, hogy *akiben megvan* e szikra, az fennen ragyogtassa, ragyogtathassa, ez valóban nemes óhaj, s még nemesebb cselekedet – de úgy gondolom, ez már egy másik vita témája. Addig azonban bele kell törődnünk, hogy a poéta születik, s nem lesz, még a leg szívhez szólóbb agitáció révén sem.

A másik megjegyzés: gyakran és előszeretettel hivatkozunk azokra a klasszikus ifjúsági, vagy ifjúságivá lett írókra, akik népszerűek, s azért népszerűek, mert ők aztán úgy írtak, hogy... – stb. A névsor leggyakoribb három neve: Defoe, Cervantes, Swift. Időnként csatlakozik hozzájuk Cooper, Dickens és mások. De ugyan miért feledkezünk el oly konzekvensen a rájuk való hivatkozás közben egy egyszerű tényről: műveiket általában több-kevesebb átdolgozással teszik „*alkalmassá*” az ifjúság számára. Miből áll ez az átdolgozás? Mindenkor rövidítésből, a cselekményes részek kiemeléséből, a gondolati, a leíró, az esetleges erotikus részek elhagyásából. Ha ugyanezt nem egy esztétikai vita számára fogalmazza meg az átdolgozó: a felesleges, az unalmas, az elavult részeket kell kihagyni, no meg stílusosan is ráfér egy kis felfrissítés... – Így van ez ma is, és hadd tegyem hozzá, többnyire nagyon helyesen van így. Csak éppen nem illik róla megfedkezni, amikor a klasszikusokat szembeállítjuk azokkal, akik nem törődnek mással, mint azzal az örökös cselekményességgel!

Kaland azonban nem lehet meg hős nélkül, s a tapasztalat szerint a legtöbb gond a történelmi hősökkel van. Amikor számbavettem milyen történelmi regények is forognak közkézen, a következő különös felfedezésre jutottam: kétféle történelmi regény jelenik meg mostanában nálunk, úgymint: magyar tárgyú, és nem magyar tárgyú. Utóbbiakat felnőttek számára, felnőtt kiadók adják ki, míg a magyar tárgyúak kézen-közön átkerültek az ifjúsági profilba. Aki mindjárt ellenpéldán töri a fejét, bizonyára talál is; de nem tagadhatja, hogy a *tendencia* ez. Miért van ez így – már én nem tudom, de nem is kutatom. Egyébként a két csoport között, amelybe nagyjából besorolhatom a történelmi életrajz-regényeket is, legfeljebb egy különbség van: a felnőtt történelmi regények hagyományos, s egyre gyakoribb jellemzője a sűrű erotika, míg az ifjúsági regények azonos korban élt, azonos temperamentumú, s azonos igényű hősei a dolog természetéből eredően fehérek, mint a lilium és ártatlanok, mint a maszületett csecsemő.

Van azonban egy másik, komolyabb különbség, s erről sok szó esik a vitában: a korszerűség. A felnőtt történelmi regények többségében az idegen tárgyat külföldi író írta meg. A maga ilyen, vagy olyan történelemszemléletével, de többnyire reális, olykor szárazon tárgyias hangvétellel. Ugyanazt magyar változatban előnti a forró romantika, a barokk zsúfoltság, s ha a tárgy is magyar, akkor az, amit minden terminus technicus helyett legjobban úgy tudok kifejezni: „Hücski neki, aprítsd az beszte nimötjét!”

Tény és való, fonák kísérlet lenne, éppen az ifjúság számára írt könyvben kísérletezni a deheroizálással; nem is mellesleg, irodalmi-pedagógiai abszurdumán túl, napjainkban éppen az a gond, hogyan állítsuk meg az ifjúság közt terjedő dezilluzionizmust, a többi között épkezláb hős-eszményekkel. Viszont az ábrázolás korszerűségének távolról sem egyetlen, s nem is legfontosabb lehetősége a deheroizálás. Sőt: így általánosságban kimondva nem is igaz, hiszen adott esetben lehet egy hős degradálása kifejezetten retrográd cselekedet is. Mivel a tapasztalat azt mutatja, hogy ifjúsági történelmi regényeink többsége magyar tárgyú, a mindennapi gyakorlat érdekében talán nem is általában a hős-szemlélet, s nem is a modern szerkezeti, stílárius eszközök érvényessége, vagy érvénytelensége fölött kellene lándzsát törni (hogy stílusban maradjak), hanem a *történelemszemlélet* fölött, amelynek jegyében a mindenkor tiszteletreméltó kivételek elismerésével, ifjúsági történelmi regényeink többsége világra jön. Materialista regények ezek persze, van bennük osztályharc, társadalomábrázolás, minden. És van bennük „Hücski neki” dögivel. Félre ne értsenek, nem stílárius kérdés ez, még akkor sem, ha némely párbeszéd eléri a színvonalasabb stilparódiák szintjét; a romantikus nemesi történelemszemlélet egész irodalmi hagyatékunk, iskolázottságunk, neveltetésünk során oly mélyen belénkivódott, hogy csak állandó kontrollal lehet védekezni ellene. Már aki akar védekezni, ezt sem tagadhatjuk. De sokan akarnak, s ha e sorok olvastán berzenkedik bennük az önértzet, hadd nyugtassam meg őket egy példával: Petőfi aztán igazán népi forradalmár volt, de A nép nevében (amely ugyancsak népi forradalmi vers) ő is így szólította meg a nemességet: „Atyáitok megszerzék e hazát...” – pedig hát a jobbágyok atyái épp úgy részt vettek ebben a szerzésben, mint a nemesek felmenői. Azóta százegynéhány esztendő, s ami még velejár, eltelt, de a kuruckodás, mokánykodás, németfalás, törőrkfalás történeti regényeinkben csak módjával csökkent. Amihez az is hozzájárul, hogy történetünknek *ki* legyen a hőse? És az is, hogy *miért* legyen hős? Mivel a korszerűség nagymértékben mégis csak ezen múlik... (Csak zárójeles példaként: volt egy magyar fejedelem, aki nem csatákkal, ostromokkal, nem „hücskizéssel”, hanem szívós diplomáciával, békepolitikával kishíján visszahozta a magyar függetlenséget, s bár meggyilkolták, reálpolitikájával félszázadra így is meghatározta a térség jövőjét: Bocskai István. De erről a fejedelemről, egy *ilyen* hősről húsz esztendő után is csak egy régi könyv új kiadása szólal meg, szépen, becsülettel, de nem azon a nyelven és azokkal a gondolatokkal, amelyeket e korszerűség-vitán igényelünk.)

Végül. Van minden ilyen vitának egy hátulütője is: mivel azt hánytorgatja, amiben hiányt, vagy hézagot érez, akarva, akaratlanul feketébbre festi a leányzót, mint amilyen. Pedig azért ennyire nem sötét, ami különben kiderül abból is, – hogy ha kissé szűkösen, és ismételve is, – de mindenki hivatkozik jó, sikerült művekre, s végtére ezek léte legyen a mérce, még ha az óhajok magasabbra szállnak is. De jelzik, hogy a képesség és a szándék megvan, a lehetőségek pedig tárulkoznak. A képzetet kell még serkenteni, a felesleges belső kontrollokat pedig fékezni. S nem utolsó sorban: mozgékonyabban ráérezni, ha valaki, valahol valami *eredetivel* keres utat a nyilvánosság felé. Nem ártana persze némi verseny sem, mert a monopólium – ezt, azt hiszem, az érdekeltek is tudják, – semmi irodalomnak nem segített még. S minden becsületes jószándék ellenére, a dolgok logikájánál, tehetetlenségi nyomatekánál fogva, nem segít az ifjúsági irodalom gazdagabb kibontakozásának sem. Mert jó, ha a Közértben van egy oroszlán. De a Csemegében is legyen.

A piacról már nem is beszélve.

„FELNÖTTEK ÉS GYEREKEK”

Két hozzászólás az ifjúsági írók szeptember 26-i pécsi konferenciájának vitájához

A pécsi ifjúsági író konferencia fő témája: a felnőtt ábrázolása az ifjúsági irodalomban. A vitaindító előadásban* azonban főként az ifjúság élő problémáiról, generációs ellentétekről, konfliktusokról, és azoknak a gyakorlati életben való megoldásáról esett inkább szó. Ezek a kérdések kétségtelenül fontosak, és lényegesen befolyásolják a felnőttábrázolás kérdését az irodalomban.

A hiteles ábrázoláshoz elsősorban őszinteség kell. A legkisebb olvasót is meg kell becsülni annyira, hogy ne akarjunk vele valótlan elhitetni. Az egyes korosztályok befogadóképessége különböző. – Ha csak egy levelet akarunk megírni, akkor is tudnunk kell kinek, mit és miért írunk. Még fontosabb ez, egy maradandó alkotás esetében.

A felnőttábrázolás hitelessége – a fiatal olvasó szempontjából – az írás őszinteségének egyik leglényegesebb próbája. A túlidealizált felnőttek, szülők, pedagógusok hitelrontóan hatnak. Kivételt képeznek ebből a szempontból az ifjúsági olvasmányra nemesedett klasszikus regények, amelyeknek hőseiről – a múlt idők emberéről – a gyerek inkább hajlandó fekete-fehér érzelmeket és jellemeket feltételezni és elfogadni. A ma felnőtteit viszont emberi hibáikkal, botlásaikkal együtt ismerik a fiatalok, ezért – tekintélyrombolás nélkül – ilyeneknek is kell őket ábrázolni. A felnőttek élete olyan követlenül játszódik le ez előtt a nyitott szemű generáció előtt, hogy idealizálásával nem érhetünk célt. Ha pl. az apa a vacsoraasztalnál szidja feletteseit, hivatali problémáit tárgyalja, sérelmeit, vagy eredményeit emlegeti, a ma gyermeke elfogultság nélkül szól bele a témába, vitatkozik is, véleményét nyíltan megmondja abban az esetben is, ha szülőjének nincs igaza. Ha tanárát, tanárnőjét pl. a Duna-parton szerelmespárként látja viszont, természetesen veszi, ösztönös együttérzés, mondhatni cinkosság érzése ébred benne. Meglepően korán tisztában van azzal is, hogy szülei nemi kapcsolatban vannak egymással. Erről szemérmesen hallgat, de a kérdés foglalkoztatja. Hárs László felszólalásában szó esett elvált szülők gyermekeivel kapcsolatban a válások okáról. Szerinte ilyen esetekben a szerelmi kapocs meglazulásának valóságos okát nem lehet feltárni. Ha drasztikus módon nem is – emberi érzelmeként szólhatunk róla, és akkor a szülők egymás közötti konfliktusa is érthetőbbé válik.

Generációs problémák mindig voltak, és lesznek. A mai gyermek, és felnőtt viszonyába azonban – irodalom és olvasmányok tekintetében is – belezajlik a végbement társadalmi változás. A felnőttek, a régi beidegződések miatt gyakran bizonytalanok, állásfoglalásaik, tetteik kétértelműek. Ha a fiatal olvasók az irodalomban ilyen felnőttel találkoznak, az az írás hitelét csak növelheti. Ugyanezen szempontból fontos a múltbeli felnőttek hiteles – mai író művében már nem fekete-fehér ábrázolása. Ha a közelmúlt köznap emberét semmitmondónak, a politikai, vagy háborús ellenséget pipogyanak, gyengének ábrázoljuk, a regény pozitív hőseinek győzelme már kevésbé értékes. Kitérhetnék itt a kaland- és történelmi regények hőseire, de ezt a kérdést Lengyel Balázs, felszólalásában tisztázta. Kifejtette azt is, hogy a romantikus irodalom hőseiben a gyermekek, az ifjúság, kíváncsok eszményképet találhatnak. – Eszményképet felmutatni valóban írói feladat. A romantikára való hajlam, a ma ifjúságában épp úgy él, mint bármelyik előzőben, azzal a különbséggel, hogy ezt voltaképpen szégyenlik, a bennük élő érzelmeket sokszor bagatellizálják. Az osztályfőnöki órán a „Ki az eszményképem” rovatba talán kötelességszerűen beírnak egy nevet, beszélnek is róla, de valójában – a pubertáskor jellemzőjeként – inkább önmagukra koncentrálnak. A felnőttekre úgy figyelnek, mint aki törvényszerűen szembenáll velük. Ezért kell – éppen ennek a korosztálynak –

* Koczogh Ákos: Felnőttek és gyerekek c. vitaindítóját szeptemberi számunkban közzeltük.

olyan felnőttet ábrázolni, amely kritikai érzékét kielégíti, és a túlzásokat mégis le-nyesi.

Bár nem vág szorosan az értekezlet témájába, de – mivel az ifjúsági irodalom olvasói a kisebbeknek szánt irodalmon nevelkednek, az előbbieket a nyolc-tíz éveseket is szorosan érintik. Ebben a korban kezdik – a mesevilágból kilépve – a felnőtteket, mint idegeneket figyelni. Kritikai érzékük épp olyan fejlett, csak nem olyan sokrétű, és ítélőképességük labilisabb. A jó és rossz, helyes és helytelen fogalmát ebben a korban kristályosítják ki magukban. Itt ellent kell mondanom azoknak a pedagógusoknak, akik tökéletes emberként szeretnék a tanulók olvasmányában megjelenni; mert gyengéiket már ez a korosztály is érzékeli. A felnőtt ábrázolása itt is ösztönzést követel, de körültekintőbb formában, mert ez a korosztály még mindent hitelesnek tart, amit olvas és hajlamos az általánosításra.

Felvetődött még a konferencián a Grimm-meséknek a gyerekekre való hasznos, vagy káros befolyása. Ehhez csak annyit: minden népmese a jó és rossz, a szeretet és gyűlölet motivumait variálja. Ezeket az érzelmeket a gyermek saját kicsi életében már tapasztalja. Igazságtalan sérelem szorongást ébreszt benne, és más rossz benyomástól sem lehet megkímélni. Az élet konfliktusait, a mesebeli igazságszolgáltatást segít feloldani. (Mint Aszódy Éva felszólalásában megjegyezte: a gyerek tejbegrízezés közben égő buddhistákat lát a tv képernyőjén). Ez sajnálatosan gyakori eset. Sajnos, a szülők értelmetlenségén a legjobb gyermekirodalmi művekkel sem lehet segíteni.

BAKÓ ÁGNES

*

Az ifjúság irodalom vitája – bármilyen rokonszenves beszámolót is írt róla Antal Gábor a *Magyar Nemzetben* –, be kell vallanunk, nem sikerült. Sokunkban váltott ki hiányérzetet.

A vitaindító, bár igen sokrétű volt, a központi kérdést alig érintette. Az ankét címe – *A felnőttábrázolás az ifjúsági irodalomban* – nyilvánvalóan utalt a kérdés irodalmi aspektusára. A cím átkeresztelése *Felnőttek és gyerekekre* viszont generációs kérdésekre utal és ezeknek a kérdéseknek súlypontosítása is került előtérbe. Sajnos, sem a vitaindító előadás, sem az ezt követő vita nem volt eléggé összefogott, s a rapszodikus problémabedobások és a reagálások következtében az ankét célja és eredménye kérdésessé vált.

Akarva-nemakarva jómagam is hozzájárultam ehhez. Felszólalásommal, úgy látszik félreértésre adtam okot és – érzésem szerint – egy hibás szemlélet kapott ennek következtében zöld utat. Időhiány miatt nem volt módomban újracafolni.

Vargha Baláznak azzal az álláspontjával vitatkoztam, amely nemcsak megengedhetőnek, de hasznosnak is tartja a Grimm- és más mesék félelemébresztő sztorijait a kicsi gyermek számára, sőt nézete szerint elalvás előtti mesének is megfelelnek, mivel szerinte a szorongás jó levezetőnek bizonyul.

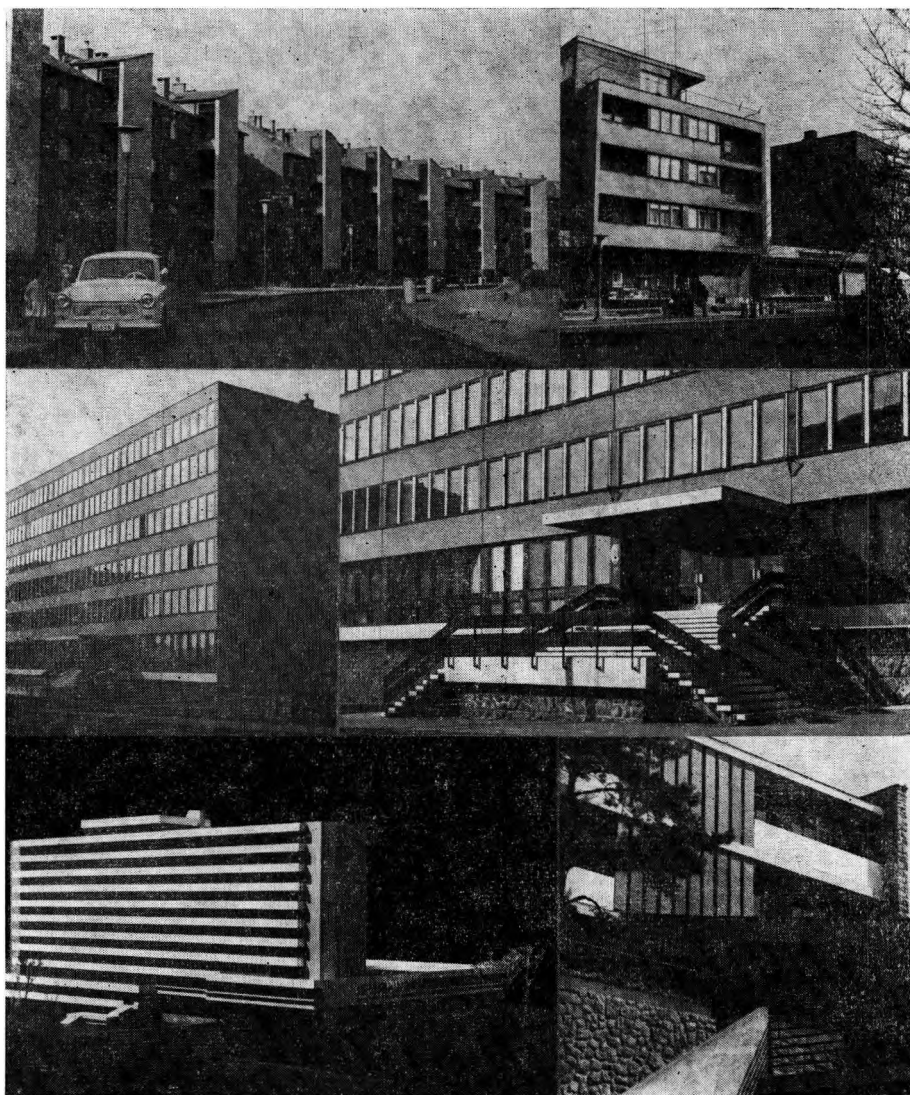
Ezt a káros szemléletet szerencsére sem a gyermekpszichológusok, sem az óvodai nevelők, de még a gyakorló szülők sem osztják. Az óvodákban, ahová hat éves korukig járnak a gyerekek, mint megtudtam, egyáltalán nem mesélnék félelemébresztő meséket. A kicsinyek már meglevő, bizonyos szituációkból eredő szorongásait (melyek részben ugyan hasznos beidegződések, pl. a tűztől, járművektől stb. való félelem) még rémmesékkel fokozni – rendkívül káros. Erre meggyőző példa: az egészséges idegrendszerű gyerekek ágybavizelése.

Más a helyzet az iskolás gyermekeknél, különösen a hét-nyolc-kilenc éveseknél. Azoknál a mesék ilyen értelmű izgalmassága nem vált ki káros reakciót. A gyerekek ebben a korban már különbséget tesznek a mese és a valóság között. A szorongást előidéző elemekkel együtt kapják a mesék esztétikai élvezetét, érzelmi gazdagságát. Képzelőerejükre is olyannyira hatnak ezek a mesék, hogy maguk is próbálkoznak hasonlóval. A magukfabrikálta mesék „krimi”-elemei mellett a jó győzelme is valamilyen formában mindig kifejezésre jut. Több gyermekanyagom bizonyítja ezt.

Három-hat éves korú gyermekek részére is vannak bőven olyan mesék, amelyek izgalmasak, szépek, meleg humorúak, de nem ébresztenek félelmet. A legérdekesebb, de magától értetődő, hogy a kisgyermek ebben a korban az ilyen félelem-ébresztő mese „krimi”-elemeit visszautasítja. Egy kis példával szeretném illusztrálni ezt, amely egyben Gorkij klasszikus, köztudott megállapítását – a címzett ismeretének fontosságáról – is megerősíti.

Egy ötéves gyermeknek mesélte el előttem kilencéves bátyja a Piroska és a farkas című mesét. A kislány mukkanás nélkül hallgatta, majd amikor testvére befejezte a mesét, keményen ráparancsolt: „Most mondd el még egyszer, de a farkas ne egyen meg senkit!”

OSVÁT ERZSÉBET

Új pécsi lakóházak és középületek

Távozók

I.

*Blúzok virágzó mezői!
Kendők! Havazó csúcsok!
Lesz-e majd aki megőrzi
elhadart búcsútok?*

*Halkan lépegető hajók –
bóják közt, árva vizen.
Bölcsők – alvó fényt ringatók –
zászlótok mit üzen?*

II.

*Derékig éjszakában áll
a hajnalodó város.
Az út vérző üvegcserep,
az ég fény-hínáros.*

*És ti végleg elmaradtok.
Hol vagytok hát? Vagytok-e?
S mint ezernyi elszalasztott
perc – legalább fájtok-e?*

A vetkőző

*Előbb csak a kéztej. A láb.
Majd a karok és a comb
mutatta meg magát.
Aztán a mell és az ágyék következett.
Az agyhoz és a szívhez kövezett
út vezetett.*

*A medencecsont és a bordák között
magányos keselyű körözött.*

*A levetett ruhák redőzetét
csordultig töltötte a sötét –
Majd kibuggyant, hirtelen megáradt,
magával sodorva arcot, kezét, lábat, vállat.*

*Az éjszakában nem hallatszott más,
csak mennydörgés és ostorcsattogás.*

Tériszony

*Lángbanálló tetők fölött
elcseppenő légcsavarok.
Olyan hazátlan itt a szél,
a távolságok oly nagyok.*

*És hánytorgunk és szédülünk –
halálunk perce távol...
Távol a föld s a csillagok –
a világ önmagától.*

Dionysia

Őket éneklek

*A majdan kétfelé-hulló szeretőket mind
Akik egymásnak-válaszoltak és kérdeztek*

+

Képét a Hold

*Háborgó tengerbe taszítja
Mégsem tud szabadulni tőle
Néz a fojtogató vízbe
És ezernyi kútnak tükrébe
Le-ugrani készül*

+

Mint denevér csapong föl és le

*Útját keresve a férfi keze
A leány várja őt
És szelíden útba-igazítja
Mint vándornak a föld
Szaggatott lépte alá gördíti magát*

+

A majdan-édes-bor kifelé

*Kívánczik a türtökből
De megbújjik valahol még rejtegeti magát
A kegyetlen prés láttára fölindul
Hányinger fogja el ősi ijedtség
Meg-értő kezek odahullatják most
Ahová kell*

Sokadmagával megittasulva néz

*A rátelepedő mázsákra és tonnákra
S mint sejtelem kibuggyan vére
Pincék padlások iránt
Le-hullik s föl – r e p ü l*

AZ „ÚJ HULLÁM” KÖRÜL

HOSSZMETSZET

Van-e „új hullám” egyáltalán? Megérkezett-e az új nemzedék?

Szerb Antal így írt 1938-ban korának fiatal költőiről: „Igen, itt van egy új nemzedék, a leg-„nemzedékebb” életkorban, és egyáltalán nem akar úgy viselkedni, mint egy új nemzedékhez illik. Nem hisz semmiféle új izmusban, amire mi öregesen leghintheznénk, nem rajong senkiért, akiért mi ne rajongtunk volna, nem gyűlöl senkit, akit mi ne gyűlöltünk volna, és ha néha szid is minket, azt sem irodalmi okokból és rossz lelkiismerettel teszi. Pedig ez az új nemzedék rendkívül tehetséges... De hol a dac, a szekta, a jelszó, a révület, a „mánia”? Hol van valami, amit meg kellene tőlük tanulnom, valami, amit végre nem értek, valami, ami újra a csodavárás sodrába ragadna?” Azért idézem, mert úgy tetszik, kegyetlenül aktualizálható. Valóban, hol az az „új hullám”, amely felforgatná a kialakult értékrendet, amely új világképet, új szenvedélyt hozna, amely érvényes – akár meglepő – alakzatokban fogalmazná meg a hatvanas évek ifjúságának közérzetét?

A nemzedék fogalmával, úgy gondolom, túlságosan pontatlanul bántunk az elmúlt időszak vitáiban. Nyilvánvaló, hogy ötévente nem lehet új nemzedék érkezéséről beszélni. Egy új írói generáció fellépése mindig új orientációt, új eszményeket és új poétikát jelent. Ebben az értelemben csak a felszabadulást megelőző fejlődés során váltották egymást irodalmi generációk. A Nyugat első (Ady, Babits, Juhász, Kosztolányi, Tóth, Füst), második (Szabó Lőrinc, Erdélyi, Fodor, József Attila, Illyés) és harmadik nemzedékére (Vas, Radnóti, Weöres, Jékely, Csorba) gondolok. Volt abban valami törvényszerűen szép változás, ahogy az első nemzedék egyéniségkultuszát és szubjektívizmusát felváltotta a második kollektivitás-igénye, tárgyiassága, s ezt meg a harmadik filozófiai-antropológiai költészete. Mindegyik generáció új tájékozódást, új költői személyiséget és lírai ideált hozott. De ilyen generáció volt az Újhold körül csoportosuló költők tábora is (Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Rákos Sándor, Somlyó György). Ez a nemzedék még a háború idején indult, de már a felszabadulás után bontakoztatta ki legfőbb eredményeit. Ezt már csak egyetlen generációváltás követte: annak a nemzedéknek a fellépése, amelyet a „fényes szellők” korához szokott kötni a kritika. Juhász Ferencre, Nagy Lászlóra, Kormos Istvánra, Simon Istvánra, Fodor Andrásra és Darázs Endrére gondolok. Azóta viszont – legalábbis esztétikai-irodalomtörténeti értelemben – nem szerveződött új generáció.

Az irodalmi élet szerkezete átalakult. Ma már nem nemzedékek szerint rendeződnek el a belső erővonalak, hanem irányzatok és csoportok szerint. A fellépő új tehetségek sorra felzárkóztak az idősebbek csoportjaihoz. Így Szécsi Margit, Csoóri Sándor, Takács Imre, majd Váci Mihály a „fényes szellők” nemzedékének különféle törekvéseihez csatlakozott. Szécsi és Csoóri Nagy László „bartóki” népiségéhez, Váci Simon hagyományosabb formáihoz. Mások – Orbán Ottó, Tornai József, Kalász Márton és Mezei András (e két utóbbi legalábbis újabb verseiben) az Újholdhoz fordult. Ladányi egyedül kísérletezett. A hatvanas években érkező új raj megint megszolgált: Ágh István, Bella, Ratkó, Buda, Raffai, Kalász László, Serfőző Simon és Horgas Béla a népi poétikával induló költők irányzatához zárkózott fel; Tandori Dezső, Marsall László, Parancs János és Arató Károly az Újhold költőiehez, Weöres Sándorhoz vagy a Nyugat hagyományaihoz csatlakozott.

E megoszlás érvényesül a jelen pályakezdőinél is. Kiss Benedek, Rózsa Endre, Mezey Katalin, Utassy József, Bisztray Ádám Ághékhoz – s rajtuk keresztül Nagy-

hoz vagy Simonhoz – vonzódik. Dobai Péter, Urbán Gyula, Gutai Magda, Oravecz Imre, Takács Zsuzsa pedig Weöresben vagy Pilinszkyben találja meg mesterét. S egy kisebb csoport – Haraszti Miklós, Papp József, Kertész Péter – Ladányira szavaz. Új generációról azonban nem beszélhetünk.

Mindez persze nem baj, tény csupán. Irodalmi életünkben nehezen igazodik el az, aki nemzedékek után kutat. Az irányzat, a csoport, vagy esetenként a magányos törekvés – legalábbis manapság úgy látszik – jellegzetesebb kategóriák, mint a generáció. Problematikusnak inkább az tetszik, hogy a nagy számban jelentkező tehetségek között valóban kevés az új törekvés, a forradalmi hang, a kezdeményezés. Vagyis amit Szerb Antal is számon kért korának fiatal íróitól.

KERESZTMETSZET

Közismert tény, hogy a fiatalok tábora rendkívül széttagolt. „A mai fiatalok – mondja egyikük: Urbán Gyula – egyszemélyes tengeralattjárókban cirkálnak, ki-ki a tehetségének megfelelő mélységben.” Nem olyan egységesen jelentkezik tehát, mint a korábbi rajok, s gyakran többet és hevesebben vitáznak egymással, mint az idősebbekkel, az irodalmi élettel, amit pedig – helyzetükből következően is – ostromolnak. A széttagolt táboron belül több irányzat és csoport alakult. Az esztétikai-poétikai és a politikai-közéleti irányzatok érdekes módon nem fedik egymást.

A két fontosabb irodalmi irányzatot már érintettük. Egyikük – amelyet súllyal a „Kilencek”-nek nevezett költőcsoport (Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Molnár Imre, Oláh János, Rózsa Endre, Utassy József) képvisel – a nemzeti hagyományokkal gazdálkodik, a Németh László által megfogalmazott „Bartók-modellt” követi, Nagy Lászlóhoz vagy Simon Istvánhoz (és Illyéshez) csatlakozik. Természetesen a „Kilencek” sem képviselnek azonos poétikát, s mások is a hagyományban és a bartóki szintézisben keresik ösztönzéseiket. Buzás Andorra, Keresztes Ágnesre, Bisztray Ádámra és Tölgyessy Miklóstra gondolok.

A másik irányzat a filozófiai-antropológiai líra hazai mestereit – Weörest, Szabó Lőrincet, Pilinszkyt, Nemes Nagy Ágneszt – választotta tanítóinak. Jellemző rájuk a filozófiai érdeklődés, az elvontabb fogalmazás és a kísérletező hajlam. Általában az emberi létezés, az emberi állapot ábráit akarják megalkotni, a nyelv egyfajta „nyugatosabb” és elvontabb kezelésére törekszenek. Ezt az irányzatot találom Marsall László, Gutai Magda, Szepesi Attila, Dobai Péter, Oravecz Imre, Takács Zsuzsa és Urbán Gyula verseiben.

E két fő irányzat mellett a többi jelentősége kisebbnek tetszik. Mint említettem, néhány fiatal költő – Haraszti Miklósról, Béres Attilára, Kertész Péterre és Pass Lajosra gondolok – Ladányiban, s távolabbról Brechtben látja mesterét, a „protest songok” nyelvén beszél, közvetlen hatásra törekszik. Ez az irányzat azonban – esztétikai teljesítményekkel – még nem bizonyította törekvései hitelét. Ugyancsak kisebb jelentőségű – de talán nagy lehetőségeket rejtő – az az irány, amely a lírai groteszkben találta meg a nyelvi kifejezést. Groteszket az imént említett főbb irányzatok költői is kínálnak – például Keresztes Ágnes vagy Dobai –, olyan költőt, aki elsősorban a groteszk alakzatait használja azonban csak egyet ismerek: Verbőczy Antalt. Igaz viszont, hogy ő az ígéretes tehetségek közé tartozik.

Mint mondtam, a versengő irodalompoétikai irányzatok és politikai-közéleti csoportosulások nem vágnak egybe. Annak ellenére, hogy az irodalmi irányzatok egyszersmind határozott közéleti csoportot is jelentenek. A politikai gondolkodás kérdésében is két fő csoport alakult. Az első lényegében a „Kilencek”-kel azonos. Ez a csoport egyszerre szólaltatja meg a közélet szocialista eszményeit és a nemzeti megmaradás gondolatát. Vagyis Illyés Gyula és Veres Péter intéseit fogadta meg, a szocializmust összeköti a nemzeti karakterrel: mindkettőt szolgálni akarja, mindkettőre hivatkozik. Ennek következtében élénk érdeklődéssel tekint a magyarság nemzeti létezésének kérdéseire, így a szomszédos államokban élő magyar tömegek és kultúrák problémáira.

A filozófiai-antropológiai költői irányzat hívei viszonylag kevesebbet szerepelnek a közélet küzdőterén. Érthető ezért, hogy a politikai aktivitást a harmadik – a „protest song”-ot beszélő – irodalmi irányzat képviseli. Ennek az irányzatnak a költői ismét határozott politikai-költészeti csoportot alakítanak. Kritikusaik „baloldali radikálisoknak” nevezik őket, s valóban a szocialista forradalom radikális eszményeit kéri számon napjaink magyar társadalmán s közéletén.

Az imént felvázolt *kettős struktúra* – vagyis, hogy az esztétikai és a közéleti verseny kettős síkon folyik – fiatal irodalmunk karakterisztikus tulajdonságának tekinthető. Úgy gondolom, az *irányzatok* és *csoportok* kialakulásával egyet lehet érteni. A nagyobb mérvű szétagolás ugyan a klikkesedés rémével kísért; az irányzatokra bomlás azonban a valóságban meglévő tendenciákat követi, s ezért helyeselhető. Köztudott, hogy a „felnőtt” irodalom sem egységes közeg: irodalmi életünkben több alapvető irányzat van jelen. A magyar irodalom nemzeti egységének gondolata – úgy tetszik – nem jelenti azt, hogy irodalmi életünknek el kellene tagadnia a valóságos irányzatokat. Sőt – nézetem szerint – ezeknek az irányzatoknak a nyilvánosság előtt is meg kellene jelenniük. A nemzeti egység eszméje inkább azt jelenthetné, hogy – elismerve a kulturális pluralitás elvét – az egyes irányzatok tiszteletben tartják egymást, s elvi polémiákban próbálják előrevinni a nemzeti művelődés, az irodalom ügyét. Ez egyébként a demokratikus kulturális élet feltétele is.

A fiatalok – úgy látszik – tiszteletben kívánják tartani a pluralitásnak ezt az eszméjét. A lillafüredi konferencián általánosan megnyilvánult az irányzatok tisztos polémiájának szelleme. Azt hiszem, ez a szellem máris komoly érték, amelyet őrizni s fejleszteni kell.

ÚJ IDEÁLOK FELE

A fiatal nemzedék felé éveken át röpködtek a publicisztikus vádak nyilai: nem érdeklődik a közélet problémái iránt, értetlenül ténfereg a társadalom peremén, a világ nagy konfliktusai között, elveti apáinak elkötelezettségét, hitét. Komoly vádak, ha az „új hullámról” beszélünk, számot kell vetni velük.

Való igaz, hogy a fiatalok kissé idegenül állnak a történelem jelen helyzeteiben: „élesre töltött percek kivégzőosztaga előtt, így állunk itt a nagyvárosok terein, történelmi évszámok, szélességi, hosszúsági fokok bonyolult koordinátaiban, karikás szemű és tépett plakátok díszletei közt” – írja Verbőczy Antal. Akárhová nézünk, zavarral és fenyegetéssel kell találkozniuk. Az emberiség pusztulásával fenyegető technika – amit az atombomba fogalmában szokott összefoglalni a világ –, az emberiség szétagoltsága, az egymás ellen készülődő kultúrák, nemzetek és rendszerek látványa, a nemzetközi munkásmozgalmak viszályai: megannyi kínzó probléma, amelyekkel szemben még az idősebb nemzedékek is tanácstalanok. S a hazai problémák is próbára teszik a fiatal nemzedék vonzalmait, hitét. A társadalmi immobilitás tünetei, az életszínvonal alakulásában tapasztalt denivellálódási tendenciák, a társadalom rétegződésének kevésbé szerencsés tünetei vagy a közéleti erkölcs ügye: ezek sem jelentenek kisebb problémákat, mint a nagyvilág állapota. A fiatalok – s ebben a „felnőtt” társadalom széles rétegeivel osztoznak – tájékozatlanok, dezorientáltak, tanácstalanok. A modern világ egyik nagy paradoxona, hogy amikor az információk minden eddigit messze meghaladó bőségben ömlenek az emberek elé, viszonylag mégis szűk azoknak a köre, akik a kor színvonalán tudnak tájékozódni a világ dolgaiban. Az információkat természetesen „szűrve” kapják a tömegek; másrészt az információ-áradat ellen szemben kialakult az emberek védekező rendszere. Magasabbra emelkedett az ingerküszöb, az információs anyag nagyrésze minden nyom nélkül fut át az idegrendszeren.

Nem lenne meglepő, ha ilyen körülmények között valóban a közéleti érdektelenség kerítette volna hatalmába a fiatalokat. Szerencsére szó sincs erről. A közöny álcái mögött ebben a nemzedékben is él az érdeklődés, sőt a cselekvés vágya, csak talán más módon, más szándékokba és igényekbe öltözve, mint apáiknál, az idő-

sebbeknél. Közönyük, hitetlenségük, cinizmusuk csak látszólagos, vagy éppen önvédő jellegű. Szerb Antal után hadd idézzem most Bálint György 1932-ben írott szavait: „A mai fiatalság rideg, kíméletlen, és nincs benne semmi idealizmus – ezt szokták mondani... fel lehet vetni azt a kérdést, hogy ha az ifjúság nem hisz azokban az ideálokban, amelyekben apái az ő fiatal korukban hittek, ki felelős ezért? Az ideálok devalválódtak vagy legalábbis átértékelődtek. Ebben pedig az előző generációnak is van némi része. A fiúk az apáktól leromlott, megrokkant vagy értéktelenné vált és hasznavehetetlen ideálokat kaptak örökségbe. Mit kezdjenek velük? Ezek az idők bizonyára nem alkalmasak elnyűtt ideálok megfiatalítására, »ne dobja el használt ideáljait, két régiből készítse egy újat« – felkiáltással. Az előző generáció ifjúságának eszményeit értelmetlenné tette a »történelem dialektikája«, mint a modern történetfilozófusok mondanák.”

Bálint György kritikája éppoly kegyetlenül aktuális, mint az imént Szerb Antalé. Ideálokon most életrendet, magatartást, a cselekvés – vagy a nem-cselekvés – mód-szereit és szertartásait értem. Azaz, ami az apák számára életeszményt vagy taktikai tennivalót jelentett, azt fiaik már csupán a történelem rekvizitumának tekintik. A tekintélytisztelőnek, a megalkuvások apró szertartásainak, a társadalmi ügyintézés módszereinek nincs előtük hitele. Nem értékelni akarom ezt a tendenciát, csupán tényyszerűségét megállapítani. A világ s benne az ember rengeteget változott. Régis Debray, a Che Guevarához csatlakozott fiatal francia filozófus, figyelmeztetett arra, hogy a történelem színpadán, egyelőre még a régi díszletek között, új dráma folyik; noha a közönség alighanem még nem vette észre az új konfliktusokat. A fiatal nemzedék – noha talán öntudatlanul – már az új dráma szereplőjének tudja magát. Valóban, a világ átalakult, akár az utolsó tíz év alatt. Mások a konfliktusok és mások a megoldás lehetőségei. S aki egy régebbi, ma már meghaladott szakaszhoz igazítja magatartását, eszményeit, akit egy régebbi szituáció „kondicionált”, az nehezebben veszi észre vagy ítéli meg az új jelenségeket.

Mindezzel azt szeretném mondani, hogy az ifjú nemzedéknek – helyzetéből adódóan – természetes szerepe lehet az új megoldások felkutatásában, a szocialista eszmények megvalósulásának ellenőrzésében. Ezt a szerepet – a fiatal írók lillafüredi konferenciája is bizonyította – készek elvállalni az ifjú nemzedék tagjai. Az eddigi ideálok devalválódásáról s a hitelesebb újak felkutatásának igényéről tanúskodnak a fiataloknak az Új Írásban megjelent nyilatkozatai is. Kettőt idéznék csupán (az egymással vitázó, de bizonyos mérvű „munkamegosztásra” is lépő két főbb csoport egy-egy tagjának nyilatkozatát). „A fiatal irodalmárokról – mondja Haraszti Miklós – irodalmias kódosítással azt mondják, hogy rossz a közérzetük. Ez a nemzedék (a harmincasokig bezárólag) annyira a mában gyökerezik, hogy rossz közérzete csak valóságos, tehát előrehajtó szükségletek kifejezése lehet. És mert ez így van, rossz közérzete csak fokozódik, amikor olyan igazságokkal vigasztalják, hogy »a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus«. Ez az igazság kínosan emlékeztet egy másikra, amely szerint ez a világ a világok legjobbika. És mert félok, hogy a két igazság rendeltetése is azonos, ezért szegezi szembe velük az új hullám egyre színvonalasabban, alkotóbban azt, amit Marx minden fennálló kíméletlen kritikájának nevezett.” S a másik nyilatkozó, Utassy József szavai: „Ezek a fiatalok már a szocializmus bennszülöttei, akik jól tudják, hogy a jelenlegi szocialista társadalom nem egyenlő – nem lehet egyenlő! – a szocializmusban rejlő, évszázadokon át megszenvedett – hát méltán kiérdemelt! – óriási lehetőségekkel. Ők összehasonlítási alaptól nem a múlthoz, hanem ezekhez a lehetőségekhez fordulnak. És ezt nagyon helyesen teszik! A hazát akkor látják igazán szabadnak, ha az addig elnyomott osztályok, valamint a nemzet és a nemzetiségek megkapják önrendelkező jogukat! A szocializmust nem tudják elképzelni szocialista demokrácia nélkül! Hiányolják a néphatalom felelős ellenőrzését! A demokratikusabb választást! A visszahívási jogot! És annak az elvnek a következetesebb gyakorlati érvényesülését, amelyet minden újságolvasó így ismer már: »megfelelő embert a megfelelő helyre!«.”

Mindkét nyilatkozat arról tanúskodik, hogy a fiatalok készek vállalni azt a felelősséget, amely – mint az ország jövőendő gazdáit – jogosan és köteleességszerűen

őket illeti. Ezt a felelősséget azonban elsősorban *művekben* kell vállalniuk. A viták, a közéleti felszólalások szükségesek és gyakran hasznosak, de nem pótolhatják a műveket. Felismeréseiket, kritikai mondanivalóikat, új eszményeiket irodalmi alkotásokban kell megfogalmazniuk. Egyikük, Dobai Péter erről így nyilatkozik: „... feladatokról kell beszélni. Egyik ilyen feladat fiatal művészek számára az utóbbi ötven év történetét magyar nyelven is adekvátan megfogalmazni, megtanulni, tanítani és tudatossá tenni. És nem ezért az ötven év kedvéért vagy merő emlékezetéért, hanem éppen a *mai* nap megértéséért.” Való igaz, hogy ilyen feladat jócskán akad; még akkor is, ha az idősebbek – Déry, Illyés, Veres, Lengyel, Örkény, Ottlik, Juhász, Nagy s a többiek – sokat elvégeztek is a jelenkori magyar valóság feltárásának és értelmezésének munkájából. A fiatal nemzedék más módon, frissebb látással talán, új írói szenvedéllyel munkálkodhat tovább ezeknek az elvégzésén. Az idő sürgeti őket, a nagy vállalkozások viszont még késnek. A feladat és a teljesítmény között – hadd mondjuk meg – egyféle „olló” nyílt. Olyan vállalkozásokkal, mint amilyenre korábban Juhászék vagy az „Emberavatás” című antológia novellistái (Sánta, Csúrka, Szabó István, Kamondy) adtak példát, mostanában nem találkozunk. Művekre van szükség tehát: elsősorban a művek beszéljenek.

LEHETŐSÉGEK ÉS FÓRUMOK

A művek beszéde azonban nyilvánosságot – vagyis kiadást, megjelenést – kíván. S a fiatal raj legfőbb panasza éppen az, hogy kevés a nyilvánosság, nehéz a művek útja, akadályokkal küzd a megjelenés. A lillafüredi írótalálkozó felszólalói többször is hangot adtak annak a panasznak, hogy a fiatalok csak mintegy „ozmózis” útján tudnak bekerülni az irodalmi életbe. Egyikük – Szentmihályi Szabó Péter – találoan olyan tölcserhez hasonlította a megjelenés mechanizmusát, amelyen nehéz bejutni, minthogy az „utánpótlás” csak a tölcser szűkebb végén kerülhet beljebb, de nehéz kihullani is: a „bevett” írók minden körülmények között meg tudják jelentetni műveiket. Valóban nehéz a fiatalok helyzete, s legfőként talán azért, mert legsajátabb mondanivalóikat tudják legnehezebben elmondani a nyilvánosság előtt. Azokat, melyekben a változó világ új konfliktusai kapnak – akár kísérletező jellegű – ábrázolást. Aki alkalmazkodik, annak jobbak a lehetőségei, mint annak, aki a valóság újszempontú, bátor megközelítésére tör. Az irodalmi élet – a kiadók, a folyóiratok, a kritika stb. – mechanizmusában vannak bizonyos fékező erők, legfőként egyféle elméleti és izlésbeli konzervativizmus, amely nyomban sorompóba lép, mihelyt az újítás szokatlan jeleit tapasztalja. E konzervatív tendencia képviselői hurrogták le annakidején a Rozsdatemetőt, Juhász Ferenc József Attila-versét, s mostanában Déry emlékiratát, Konrád György regényét vagy Tandori verseit. A fiatal íróknak ugyan csak szembe kell nézni ezzel a konzervativizmussal.

A megjelenés körül tehát akad néhány megoldandó kérdés, a fiatalok körében is a megjelenés körül folyik a legtöbb vita. E kérdések ma már – úgy látszik – érettek a megoldásra. Történt is néhány kísérlet arra, hogy rendezzék a megjelenés, egyáltalán az irodalmi nyilvánosság ügyét. A készülő antológiák – a Magvetőnél kiadás előtt álló novellagyűjtemény és a Szépirodalmi lírai kötete – reméljük az eddiginél hitelesebben fogják felrajzolni a fiatal nemzedék erővonalait. Úgy hírlík, a „Kilencek” évek óta kiadásra váró költői antológiája is megindult a nyilvánosság felé. S talán az Írószövetség is valóra váltja a fiatalok kísérleti jellegű folyóiratára irányuló terveit. Javaslat és elképzelés azonban ezeken kívül is akad. Talán e hasábkön is megkockáztathatunk egy elgondolást.

Kiadói mechanizmusunknak nem legszerencsésebb következménye, hogy a fiatal költők és prózaírók általában harminc éves koruk körül adhatják nyomdába első köteteiket. Ez a kötet természetesen gyűjtemény vagy válogatás. A verseskötetnek azt a funkcióját, amit valaha Baudelaire vagy nálunk Ady hozott létre – vagyis hogy a könyv megkomponált egységes struktúra legyen – megszünteti ez a kiadói gyakorlat; legalábbis a fiatalabb írók esetében. Helyes lenne, ha több bizalmat kapnának a

fiatalok, s merészebben tervezne a kiadás. Nem kell feltétlenül nyolc-tíz ives kötetekkel jelentkezni a közönség előtt, elég lenne négy-öt ív is: negyven-ötven vers. Elvégre valaha József Attila, Szabó Lőrinc, Weöres, Jékely, Nemes Nagy Ágnes is ilyen terjedelemben került először a közönség elé. Elképzelek egy sorozatot – talán az Új Termés reformált változatát, – amely, mondjuk, kéthavonta-havonta rendszeresen bemutat egy-egy pályakezdő költőt vagy novellistát. Olyan lenne, mint egy folyóirat: négy-öt ív, negyven-ötven vers vagy három-négy novella. Évente hat – vagy tizenkét – fiatal író: nem is olyan sok. Megteremtődne a további emelkedés – vagy a „tiszteges bukás” – feltétele.

A módszer persze másmilyen is lehet. Az a fontos, hogy valami történjék, hogy híd épüljön a fiatal irodalom és a nyilvánosság között. A többi a művek dolga már.

Mennyezeti kazetta a kőrösi népi festésű templomból

Tanítványok

*És adjátok meg a tiszteletet
a hajdani tanítványoknak
emlékeik romján trónolnak ők
s dicsténybe vonják mestereiket*

*és mind tudott valami hókusz-pókuszt
bölcsek követ bankóra váltani
s kényes de könnyű hivatalban ülve
intézkedni önmaga ügyiben*

*ismertek egykor számos pátriárkát
példáikon okultak s mint a páholy
felkentjei viseltek egy jelet
az avatatlan szemnek titkosat*

*amíg gerincük megkeményedett
szemük nézése hideg átható lett
legyintésük jellé merevedett
hogy érthessék álszent utódaik*

*kik készülnek már a helyükre állni
hű tanítványként éber félszegen
legendákba tapadva s gyakorolva
majd eljövő legendák pózait*

Aggastyán

*Vissza semmit se vehetek
adok hát megint valamit
amit kinlódva megszereztem
ám a fejemben zűrzavar van*

*hogy ők csak tékozzoljanak
s mondhassák – atyus ezt nem érti
mert a fejükben zűrzavar van
és semmi nem jó úgy nekik*

*mert elveszik és odább állnak
s gondommal én itt maradok
nem kellett de jó volt megóvnom
most a helyén ott a nagy semmi*

*ahogy én elterveztem egykor
de ráteszik a kezüket
amit kinlódva megszereztem
én meg csak sétáljak a kertben*

*meleg van jó napocska süt
ha hazamegyek s megtalálom
odaadom a kisgyereknek
ám a fejemben zűrzavar van*

Ünnepély a nagy üvegverandán

Negyven vagyok. Péternek kéne írni verseket.
 Pataki Gabikának levelet.
 Anyámnak zöldpaprikát küldeni, paradicsomot,
 a tudószanatóriumba csomagot.
 Az Átlósutcaihoz Bajnokkal beállítani,
 az ágy lábánál őt csak felállítani,
 s mint aki a semmiből szerkezetét kitapogatta,
 fejük fölé az órát kitenni a napba.
 A külső szobán asztalt megteríteni,
 az üvegveranda végén ülhetne Emmi,
 amikor a hold alacsonyan fabimbót legel,
 a konyha gőzéből bukdácsolni öléig el.
 Közben minden fedő alá bepillantani,
 porlepte, zúzott lábukat meggyógyítani,
 térdelni előttük,
 mint húsvét napján, lábmosó tállal a király,
 amíg csak szívükből az ezüst nyílvevessző kiáll.
 Szelid vonakodással végül, mikor asztalra vetik,
 s a halottak is ügyetlenül, magukat elnevetik,
 hogy menekül mellük földrengéséből a temetőbogár,
 akkor megszólal a zene, kezdődhet a bál.
 Hajnalra lukas lehetne minden papucs és sarú,
 verandám lépcsőin aludhat a meleg-hajlatú,
 tűzvész-szőkesége végighullámozhat a tüvön,
 Slim feketé zakóban a küszöbről köszön.
 A nagy üvegveranda erre szétreped.
 A műterem a Marx Károly utcába lebeg.
 Dakáék konyhája a Csorba utca felé száll,
 a rómahegyi fatornác a helyére sétál.
 Kibontom arcom e gyűrött papírból.
 Túl a negyvenen.
 Nagy üvegverandámból, istenem,
 ez maradt nekem.

A játék ló

Peti elment. Csönd lett: légytógó búra a homályban.
 Kitáradt foglya, alszom a csend cukrán. S megszólal a ló.
 Énekel, majd farkát föltornyozza. De Peti nincs itt.
 És lassan kiütközik a sok kopás. S hogy fából való.

KÉT SZOVJET TANULMÁNYKÖTET

ETOV: DOSZTOJEVSZKIJ

A szovjet irodalomtudomány egyik legnagyobb feladata az utóbbi években a Dosztojevszkij-kérdés megoldása. A 30-as évektől jó két évtizedig reakciós politikai nézetei miatt mellőzték, s most nagy elmaradást kell pótolniok a szovjet irodalmároknak. Éppen ezért lehet érdekes a szélesebb magyar olvasótábor, a magyar Dosztojevszkij-rajongók számára Etov könyve, amelyen átsüt az író géniuszának mély, tudományosan megalapozott tisztelete, de a portré, amelyet róla fest, mégsem igyekszik elkendőzni az író ellentmondásait. Nem tagadja, hogy a világ dolgainak megítélésében, legalábbis ideológiailag és politikailag a túlsó oldalon áll. Etov, természetesen utal azokra a szájakra, amelyek Dosztojevszkijt, különösen első alkotói korszakában, a demokratikus, sőt forradalmi táborhoz fűzik, de nem igyekszik ezek jelentőségét eltúlozni. Mentessé maradjon attól az egyoldalúságtól is, amely a pusztán eszmei-gondolati elemzést részesíti előnyben. Az effajta egyoldalúságra maguk a Dosztojevszkij-művek is csábítanak, olyannyira telítve vannak filozófiai, politikai elmélkedésekkel.

Etov kitűnően megalapozza a későbbi fejlődést a „Szegény emberek” gondos elemzésével. S valóban a „Szegény emberek” kiindulópont több szempontból. Kiindulópont, mint a szociális érdeklődés jele, a társadalmi egyenlőtlenség, a korabeli orosz társadalom kíméletlen leleplezése. Kompozíció dolgában is feltűnik a „Szegény emberek”-ben a későbbi nagy regények sok eleme. A cselekmény itt is nagy feszültséggel, a tetőpontra indul, itt is megvalósul Dosztojevszkij halhatatlanul hatásos, kettős fénytörésű megoldása, az ti., hogy a hős a saját nyomorultságán túl kénytelen átélni a magáénál sokkal szánandóbb sorsban tengődő emberek szenvedéseit. És végül Gyevuskinnak, a „Szegény emberek” főhősének, a puskinsi postamester, a gogoli Popriscsin, Akakij Akakijevics rokonának sorsa elsőként példázza a jóság tragikumát, amely majd a „Félkegyelmű” alappillére lesz.

Etov életrajzi kérdéseket alig érint, s ez egyetlen helyen bosszulja meg magát. Ott, amikor néhány lapon elintézi a száműzetés és Dosztojevszkij nagy fordulata kérdését. A Petrasevszkij-féle összeesküvés vádlottjaként Fourier hívének vallotta magát Dosztojevszkij, Sziberia után pedig a keresztyén hit, Krisztus tölti be ezt a helyet nála. Ennek megfelelően társadalmi-lélektani regények helyett most már nagy ideológiai-filozófiai-lélektani regényeket ír. De a szándék néha nem valósul meg maradéktalanul. Raszkolnyikov bűne és bűnhődése a polgári individualizmus csődje is egyúttal. Miskinben az ideális hőst akarja megrajzolni Dosztojevszkij, de a tétel visszajára fordul, mert ez a Krisztus-alak képtelen megváltani az embereket, akik körülötte élnek, összeroskad a vállalt feladat súlya alatt és tragikus módon bukik el. A „Karamazov testvérek” nemcsak az orosz egyház és Aljosa propagandája, az erkölcsi megújulás programja, hanem egyúttal lehangelő kép az orosz nemességről, a korabeli orosz életről. Van tehát egy olyan fejlődésvonal is Dosztojevszkij életművében, mely szerint az általános emberi témák után egyre jobban közeledik az orosz társadalom kérdései felé. A „Szegény emberek”, vagy a „Bűn és bűnhődés” cselekménye még más európai országban is játszódhatott volna. De a „Félkegyelmű”, és különösen a „Karamazov testvérek” már izzig-vérig orosz téma, félelmetes hitelességű orosz típusokkal és körülményekkel. Erre a törvényszerűsége, közvetve, Etov is utal, amikor Raszkolnyikov sorsának egyetemességéről beszél.

Etov, hivatkozva Friedlender könyvére, alaposan számbaveszi azokat az 1840–50-es évekbeli filozófiai áramlatokat, amelyek hatottak a „Bűn és bűnhődés” bölcseleti koncepciójának kialakítására. A morálstatistikán alapuló determinizmus a mechanikus materializmus, a vulgáris darwinizmus azonban nemcsak Raszkolnyikov alakjának megformálását befolyásolta, hanem Madáchra is nagy hatással volt. Dosztojevszkij is, Madách is elveti ezeket a vulgáris materialista tanokat a „Bűn és bűnhődés”-ben, illetve „Az ember tragédiájá”-ban. Csakhogy Dosztojevszkij a keresztyén vallás-erkölcs szemszögéből ítéli el Raszkolnyikov tettét, és ezzel közvetlenül akar ütni kora nihilistáit. Madách éppenúgy egyénisége egyik felét, meggyőződése egyik oldalát fogalmazta meg Lucifer racionalizmusában, szkeptikus materializmusában, ahogy Dosztojevszkij sem tudja magát teljes mértékben elhatárolni Iván Karamazov lázadásától.

Talán nagyobb jelentőségű mű a „Bűn és bűnhődés”, talán teljesebb és tökéletesebb regény a „Karamazov testvérek”, a legszívfacsaróbb, legemlékezetesebb mégis a „Félkegyelmű” marad számunkra. Miskin sorsában az élet egyik legkínzóbb, legszívbemarkolóbb ellentmondását éljük át; a jóság, a szeretet megcsúfolását.

Dosztojevszkij tévedett, az egyéni jótetten át nem lehet megváltani a világot. De téved az is, aki azt hiszi, az egyéni jó teljesen haszontalan. A jó sosem haszontalan, észrevétlenül, de munkálkodik. Magánbeszélgetésben Dosztojevszkij azt mondta, hogy Alekszej Karamazovot a forradalmárok közé szándékozta volna elvezetni. Az író zsenialitása éppen abban az óriási belső küzdelemben volt (amelyről Tolsztoj is beszélt), amely szüntelen új töprengések, új konfliktusok felé kergette. Meglehet, hogy nem jutott el megnyugtató megoldásig, de Szofoklészsel és Dantével, Shakespeare-rel és Goethével egy rangon és színvonalon birkózott az emberiség legnagyobb kérdéseinek művészi megoldásával. Élete, művészete máig talány, művei kiaknázatlan szépségek és igazságok kincsesbányái. Etov jó kalauza ennek a kincsesbányának. Tudja, hol kell keresni az értékeket, s azt is megsejti, hogy azok mire valók.

T. B. PROSZKURNYIKOVA: A FRANCIA ANTIDRÁMA

A francia abszurd dráma bámulatos sebességgel hódította meg a világot. Ionesco és Beckett néhány év alatt ugyanolyan kiemelkedő egyénisége lett korunk drámájának, mint Dürrenmatt, vagy A. Miller. A szocialista országokban azonban elég nehezen hódítottak tért, igazán ismertté csak az utolsó 5–6 évben váltak. Az 50-es évek elején, feltűnésükkor, eleve nem számíthattak figyelemre a dogmatizmus időszakának elzárkózása miatt. Az avantgarde művészetnek a megismerésére is csak az 50-es évek második felében mutatkozott hajlandóság. Az antidráma pedig az irodalmi avantgarde egyik legszélsőségesebb megnyilvánulása, semmi különös nincs hát abban, ha a politikailag amúgyis elég absztrakt, filozófiai szubjektív idealista művek meglehetősen késséssel kerültek mind a magyar, mind a szovjet olvasóközönség elé. Az utóbbi 2–3 évben aztán olyannyira megnőtt az érdeklődés az antidráma iránt, hogy a szovjet irodalomtudomány is megjelentette első önálló, összefoglaló könyvecskéjét az 50-es évek francia antidráámájáról. Proszkurnyikova könyve néhány kiemelkedő francia drámaíró életművének vizsgálata során igyekszik számbavenni az abszurd dráma kérdéseit, fogatékosságait és lehetőségeit.

Proszkurnyikova egyik legfontosabb feladatának azt tartja, hogy tisztázza a francia antidráma keletkezésének okait, körülményeit. Utal a Beckett, Ionesco, Adamov első darabjait megelőző évtized, a 40-es évek borzalmaira. A fasiszta koncentrációs táborok, a II. világháború minden korábbi elképzelést felülmutató pusztításai, a háború végén megjelenő atombomba keltette megrökönyödés, a reszketés a tömegpusztító fegyverekkel megvívandó újabb háborútól, az atomhisztéria, az emberiség közeli kollektív öngyilkosságnak árnya: mindezek a politikai és tömeglélektani tények és lehetőségek sok nyugati gondolkodó hitét ingatták meg az értelemben, az emberiségben, az életörömben. Innen az abszurd drámák sivár világa, ezért utalnak ezek az írók lépten-nyomon arra, hogy az ember törpe, tehetetlen, értelmileg és érzelmileg képtelen önmaga megmentésére, elképzeléseinek megvalósítására. Nyilvánvaló, hogy irodalmi oka is van az antidráma létrejöttének, de végső soron a nyugati világ válsághangulata, reménytelen pesszimizmusa az, ami ezekben a művekben kifejezést nyer. Éppen emiatt válhatnak immanens irodalmi értékeiken túl történelmi, emberi dokumentumokká.

A továbbiakban Proszkurnyikova még messzebbre nyúl vissza, hogy az antidráma megjelenésének filozófiai, dramaturgiai okait már a múlt század második felében kimutassa. Ionesco, Beckett, Genet szubjektív idealizmusa Nietzsche és Schopenhauer filozófiájára vezethető vissza, valamint Bergsonra, aki a megismerést a látomással és az intuícióval helyettesítette. Dramaturgiai az abszurd dráma egyenes elődje Alfred Jarry volt, aki az „Ubu-Roi” című groteszk művében szakított mind a francia melodráma (Dumas fils, Sardou), mind az Hugo-epigonok álromantikus hagyományával. Jarry kísérlete még nem tudta áttörni a francia színházi normákat. Mégis ő indokolta először az abszurd dráma létjogosultságát. Az I. világháború éveiben Apollinaire „Les mamelles de Tiresias” című drámája folytatta Jarry kezdeményezését. A két világháború között az antidráma fő teoretikusa Antonin Artaud volt, de az igazi kibontakozás első ténye Ionesco „Kopasz énekesnő”-jének bemutatója lett 1950-ben, Párizsban.

A filozófiai alapokon, a dramaturgiai és elméleti előzményeken túl Proszkurnyikova min-

den egyes írónál megjelöli azt is, hogy közvetlenül kinek a tanítványaként indult. Beckett, drámáiról gyakorlata előtti szépprózai műveinek tanúsága szerint Joyce-tól tanult legtöbbet. Ionesco egyik drámája, a „Tueur sans gages” hangulatában, felépítésében, alapeszméjében tökéletesen követi Kafka „Kastély”-át. F. Kafka művészete egyébként is rokon az antidráma homályos, groteszk, tragikomikus világával, ahol senki nem ért meg senkit, ahol minden borzongatóan idegen, kiismerhetetlen, érthetetlen. Adamov korai drámáinak pesszimizmusát, kilátástalanságát, nyers színeit jobban megértjük, ha tudjuk, hogy első alkotói korszakában Strindberg tanítványának vallotta magát. Genet színpada Pirandello dramaturgiájának tanulságaira épül.

A könyv tárgyalja ugyan Schéadé, Genet műveit is, de csak három drámairól pályájáról szól részletesen (Ionesco, Beckett, Adamov). Mindenütt igyekszik őrizkedni a leegyszerűsítő belemagyarázásoktól. Szikár tárgyilagossággal ír például arról, hogy az „Orszarvú” antifasiszta hangulatú színpadra állítása egyáltalán nem kizárólagos érvényű. Erre a szöveg semmi célzást nem tesz, maga Ionesco is úgy nyilatkozott, hogy a mű az ideológiáknak álcázott tömeghisztériák, az eszmék által igazoltak vélt demagóg mozgalmak ellen szól, tehát, szerzője szándékát tekintve éppen úgy üt balra is, mint jobbra. Proszkurnyikova bebizonyítja, hogy a darab antifasiszta értelmezésére Ionesco csak akkor kezdett hajolni, amikor egy ilyen szellemű bemutató nagyon megtetszett neki. Az „Orszarvú” kapcsán kerekedett vitában E. Triolet nem Ionesco szövegére, hanem a bemutató aktualizáló momentumaira (Vermacht katonadalok, csizmák ütemes dobogása) apellálva védte a darab antifasiszta beállítását. Artur Adamov pályája az abszurd drámától a realizmusig, a haladó, szocialista eszmék igenléséig vezet. Adamov fejlődése azonban csak egyéni eset. Hisz az abszurd dráma korifeusai következetesen járkák a maguk útját, makacs elszántsággal kutatva és megmutatva a XX. század, az automatizálódás korának emberét.

A könyvecske, terjedelménél fogva csak néhány mondatban közli az egyes drámáirók életrajzát. Így is szembetűnő azonban az, hogy alig akad közöttük francia, majd mindegyikük bevándorolt, franciául író idegen. Ionesco román, Adamov orosz, Beckett angol, Schéadé libanoni. Talán az a magyarázata ennek, hogy egy „idegen” eleve fogékonyabb lehetett a világ abszurditása iránt, eleve jobban megértette a magány, a kirekesztettség, a meg nem értettség tragikumát. Másfelől az antidráma nem francia jelenség. A drámák maguk szándékosan utalnak erre. A „Godot-ra várva” szereplői mind más-más nemzet nyelvéből való nevet viselnek; az egyik francia, a másik orosz, a harmadik olasz, a negyedik angol. Az antidráma a modern ember tragédiájáról akarnak beszélni. Szerzőik úgy gondolják, hogy az abszurd világban képtelen az ember otthonra, társra, megértő szóra lelteni, akármely országban él is. Minden pesszimizmusuk mellett is élő, fenyegető veszélyre mutatnak rá, amikor megmutatják az ember elidegenedését az automatizálódás korában. Lehet, hogy nem jó irányban keresik a megoldást, de szorongásuk az emberiségért való, lehet, hogy borúlátásuk görbe tükörben láttatja a jövőt, de a világ sorsáért aggódnak.

IMRE LÁSZLO

MAGYAR KÖNYVEK ROMÁNIÁBÓL

HORVÁTH IMRE: TŰL A SZÁMOKON

Halk sóhajokra emlékeztetnek Horváth Imre miniatűr remekei. Aki szól bennük, kerül minden hangoskodást, aki befogadja a rezzenetnyi tiszta lírát, világot építhet magának. Úgy, hogy közben maga is épül: alkotó-szerzőtárs lesz egy különös, nem mindennapi folyamatban. Hiszen eleve feltételezett az érzékenysége: „Drágakövet csak úgy adok, / ha nemesfémbe foglalod.” (Méltó keretben).

Nemcsak a költő, hanem ő is minden titkok tudója lehet. Parányiságában is zárt ez a versvilág, a négysorosok felszíni rétege alatt izzó gondolati mag feszül. A könnyed verselés, a kristálytiszta forma („A tiszta stílus mögött sok a piszkoszat”) gördülékennyé teszi a verset, s ez a könnyebb ellenállás felé csábít. De a csengő rímek utolsóját is kimondva, a formán azonnal átűt a tartalom. Előterbe kerül egy emberi magatartásforma, melyet sokrétűségében, bonyolult-

ságában is az anyagi világot saját képére alakított dialektika irányít. Mely tagadása ugyan a ke-
retül szolgáló első formának, de annak a szilárd kompozíciós rendje nélkül ez sem létezhetne. A
többbátételes-tartalom lázadása a formán az örökké változó kihívása a stabil-meginghatatlan ellen.
Mert ez az örök vibrálás szükségszerű ott, ahol semmi sem azonos önmagával, hanem mindig
egy kicsit valamivel több, hiszen ezekben a versekben a csillag ember is lehet, a fák és a bokrok
életükkel mindig legyőzetésüket cáfolók, s a villámsújtotta fa kettőssége is kihívással csábít:
„mitől ilyen ijesztő fekete, / kinek messze világított halála?” (Talány). A fény és árnyék válta-
kozását figyelve fogalmazódik meg egy örök erkölcsi törvény: A fejlődés megállíthatatlan! Az
új, a jobb elérésének érdekében a forradalmárnak mindenhez joga van. „Olykor gyilkolni is
erény, / súgta a Fény. / Előre lépett, – / s ledöfte a sötétet.” (Tett).

Ebben a négy sorosban akarva-akaratlan kimondatott az, amitől a szerény, visszahúzódo köl-
tó eddig irtózott. Nem csoda a változás, az ellentmondásos kor megpróbáltatásai között – „Jám-
bor vagyok. Jámborabb, mint hiszed. / Egy elvadult kor megszelídített.” (Eredmény) – szükség-
szerűvé vált ennek felismerése. Még akkor is, ha ez a „megszelídített ember” durva az idealizált
természethez képest. „Ver az eső. / Kövült arcomba vág. / Úgy aggódom: / meg ne üsse magát!”
(Szelídítés) Mert ember és táj egymástól itt annyira elválaszthatatlan, ahogyan a költészeti láz
semmissé válna a költő lírai világképét formáló dialektika nélkül. Vele egy, és mégis ellentéte,
az egyik birtoklása a másikért, az ellentétek egységének és harcának pólusai között tudatosul.
Ez a kitarva-becsukódás, a táj és a szűk tér ellentéteit szembeállítva feszíti az Erasmus c. költe-
ményt.

Becsukódom, magam kitárva,
Felszabadít, mi bekerít.
Az egyszerűség komplikálja
tág világom szűk tereit.

Gyenge vagyok, – de mégsem gyáva.
Félénk vagyok, – de nem szelíd.
Sértett vagyok, ki megbocsájtja
korának, hogy nem emberibb.

A költő sértettsége itt csak erőt sokszorozó, hiszen a tömör formán átsejlő erkölcsi tisztaság hu-
manizmusának legfőbb alkotóeleme. A látszólagos visszavonulás mögött a cselekvő akarat ereje
duzzad, a megfutamodást háttérbe szorítja az emberi humánus mindent átsugárzó parancs-
szava. „Mint magadat, úgy munkáld a világot. / Tedd teljessé, mi csak tökéletes. / Tetteidben
túl kell élned halálad, / megszületni másként nem érdemes.” (Parancs)

Érzékeny Horváth Imre epigrammáinak világa. Érzékeny, mint maga a költő. Ezekben a
pársoros költeményekben egy világnyi gondolat követel helyet magának. A világnyi gondolaton
pedig nem erőszakot téve kell, hogy álljon a pársornyi forma-abroncs. Csak mérték és ökonomi-
kus szerkesztésmód ismerete az egész. Meg tisztelet! Tisztelet az Ember és a művészet iránt.
S máris megvan a feladat. Az igazi költő nem adhat többet saját magánál. Ha magamagát adja,
a világot adja.

Célul csupán
azt tűzte ki,
hogy önmagát
kerülgeti.

S bármilyen szűk,
teljes a kör,
s mert töretlen,
hát tündököl!

(A kör)

S ez a tündöklés bölcs iróniával (Karrier, Fapadok, Egy tücsökhöz) párosul, s néhol Arany János öszkékét juttatja eszünkbe. (Menekülnék) Egy megfáradt ember köszönti itt még a meleget adó napot, s miközben énekel, a búcsúzásra gondol. Négysorosaiba belopta az egész világot, s ha csábította is a változás ígérete, megmaradt a miniatűr formák mellett, mert „a változatosság gyönyörködtet, de azért jobb, ha mindig kék az ég.” Tünődése költészete értékeiről egyszerű emberi tulajdonság: „Hogy hangzana érdes emberi nyelven, / Ti pacsirták, népetek éneke? / Én tegezlek titeket énekemben – / Ti tegeznének-e?”

A Pöre szavak c. ciklus aforizmái közül az egyik legtalálhatóbb korunknak is figyelmeztető: „Ne üvöltözz! – az utókor nem süket.” Szégyellve írom ide a nálunk még szükséges ismertetést. Horváth Imre 1906-ban született Margittán, jelenleg Nagyváradon él. A Túl a számokon című kötet a tizenhetedik verseskönyve.

KISS JENŐ: SORS

Kiss Jenő első verseskönyve, a Kormos üvegen, 1934-ben jelent meg az Erdélyi Szépművés Céh jubileumára készült díszkiadásban. Dsida Jenő: Nagycsütörtök és Szemlér Ferenc: Ember és táj c. kötetével együtt. Ebben a gyűjteményben üde napfényes tájak tarka idillje csillogtatja a legegyszerűbb hétköznapiakat. A fényre ittasult szem élménye itt mindennél elsődlegesebb. Tömlő, ezüst dór-oszlopok emelik itt a téli csendet, s a kék zománcos köd mögött a fák havas opálja dereng. Friss, eleven képek, fiatalságtól duzzadó életöröm. A táj hangulatot áraszt, s olyan minden, mint a mesében. „A percekön gyöngyvirágok csilingelnek” (Ravasz vadász), és a „csend olyan, mint egy mozdulatlan üveggolyó: csak hozzá kell nyúlni, hogy elguruljon.” (Egyedül)

A fiatal, huszonkét éves költő hajnalt-felfedezése tobzódik itt; a metaforák és hasonlatok előhívása maga is varázslat. A játékos dologtevés a Délelőtti fűrészek c. versben egészen ünneppé emelkedik. „Zendül a bakkom, muzsikál / fahúrú, borús hegedűm, / tölgyek kemény húrjainál / szebben vajon / mi hegedül! –”

A természettel és munkával egygyéforrt falusi fiatal derűje a mindennapokat átvészelő magábafelejtkezés. Azonban megtartó ereje csak addig munkál, amíg a világ kuszaságában, a Sorsban, fel nem fedezi az ólálkodó veszélyt. Ha ez tudomására jut, azonnali a válasz. Reflexszerű ellenállása lázadásá szerveződik. A stadion gypén rugdalt labdáról a szegényember ide-oda ütődése jut az eszébe (A labda...), a kapurács mögött fogvatartott őzről az emberi szabadság.

Vallom: csupán akkor szabad valaki,
 hogyha hivatását teljesítheti,
 bár övezze korlát, bár igázza kényszer,
 beváltja, amit a sors rendelt neki! –

(Egy rab őzről)

A 35 évvel ezelőtt frott vers „sors”-ára rárimel a legújabb gyűjtemény címadó költeménye. Pedig e két vers között micsoda életút feszül. Társadalmi rendek változása, a költő magáraeszmélése, majd csalódása, sikerek és kudarok. És kb. 20 kötetnyi életmű. S mégsem változott alapvetően semmi. Ugyanaz a láz, ugyanaz a nekikészülődés. Birtokba venni a birtokba nem vehetőt, meghódítani a meghódíthatatlant. S ez az állandó készenlét felemelő. Mert emberi sors.

Én büszke töredelmeim,
 vérem-elvesztő győzedelmeim,
 én nyüzsgő hangyaboly-magányom,
 nyitott pillájú álmom! –
 Mindig valami ellenére,
 mindig önsorsom ellenérve,
 mindig cáfolva azt, amit
 a megszokott tanít!

(Sors)

Kiss Jenő az emberi érzések, apró örömök kiváló megfigyelője, megmaradt a kezdetben már nagy biztonsággal birtokolt klasszikus formák mellett. Költészete nem lélegzetelállító, de mindig gyönyörködtet. Hangjában van valami nemes egyszerűség. Mintha el akarna vegyülni a világ legkisebb dolgaival: „Ismernem kéne hangjait / a messzi s közeli / dolgoknak, / a földi üregek, falombok, / tavak lakóinak. (Ismernem kéne hangjait) Mintha a daltól várná élete egyetlen élményét, s ezért a fohászkodás: „Még egy verset, tán az utolsót, / vagy a legelsőt, nem tudom / de még csak egyet... (Még egyet)

A személyes sors, és a váratlanul betegség képében betoppanó elmúlás kérdései izgatják legfőképpen. A lét és nemlét határán az embernek különös dolgok juthatnak az eszébe. Pontos, precíz megfigyelője saját magának, s lírai alaphelyzete sem mindennapi: együvé zárva él a halállal. Aki mindent-legyőzőnek született, azt most kórtermek és műtők vasmarka fogja. Úgy szemléli saját magát, mint egy kikopott gépet, melynek elhasznált alkatrészeit csak az életigenlő Nagytudású képes kicserélni. (A helyretevő)

Az együvé zárva a halállal c. ciklus megrendítő lírai riportjának mágneses erőtere a többi verset is maga köré vonja. Az erkölcs parancsszava a megnemadás. „Ó betegség, ó, ránk törő kór, okozz fájdalmat, csikorítsd meg fogainkat, tedd próbára akaratumkat, tégy velünk bármit, – csak ne alázz meg!” (Meditáció)

A „testbe tört fájdalom” „ó, mentsetek meg!” hívószavával szembeszegezett a „düh, a kétségbeesés, majd fásult közöny állapotát” követő eszmélés, amely az egyén s a költő összefonódott sorsának kezdetektől fogva végigkísért drámája. Visszfénye a költői hivatás vállalásában, s az eddig megtett személyes út buktatókkal teletűzdelt siker-élményében oldódik. (Duplán fizetek)

S ebben a ciklusban fogalmazódik meg félreérthetetlenül az igazi költő hovatarozása: „Mind den valódi költő – küldött”. Az együvé zárva a halállal gondolati áramkör vibrálása villantja fel az egyértelmű életigenlést, a Hívtalak, jöttél c. szép szerelmes verset. Mert a halál közelébe jutva is élhet értelmes életet az ember. És az élet delelőjén megcsömörlött ember is lehet halott. Kiss Jenő költészete egy különleges élménnyel gazdagodott. A megszenvedett hang itt-ott már a koratavasz éledésével biztat. A fák védelmében úgy szól, hogy figyelmeztetése mindenkinek örökvérnyű.

Ne metssz a fádba,
mert kiáltani fognak, vagy hallgatni örökre,
nedvük kibuggyan
s ők le se törlik,
megreked bennük a dal,
lombjukban elhal a zsongás,
águk nem ír több levelet...
Ha úgy találod: már nem kellenek,
inkább döntsöd ki őket, döntsöd ki
tövestül!

MÉLIUSZ JÓZSEF: ARÉNA

Méliusz József legújabb verseskötete nagy meglepetés. A sokévi hallgatás hallatlan erőfeszítések nyomait takarja. A magamészto kétkedésekben azonban edződött a lélek. A lírai alapállás – a baloldali elkötelezettség, a tömegre való „majakovszkijos” ráhatás – főbb vonalaiban nem változott, a megformálás mikéntje igen. Az őszinte emberi megrendülés a régebbi kinyilatkoztató-megmáshíthatatlan hangot sokkal oldottabbá tette, s ezáltal nemcsak költészete nemesbédett, hanem kifejezőképességének érzékeny fokmérője, a sokhúru – többféle dallamvariáció megszólaltatására képes – hangszer is. Amely egyszer fájdalmasan-keserű mélyhegedű, másszor figyelmeztetően rikoltó kürt. A Szénásszekér c. elégia ártatlan gyermekkort felidéző lágysága, és a Jitgadal emberségért perlekedő imája a két végpont. Ami ezek között hömpölyög, az – legyen a történelmi montázst a személyes élménnyel egybemosó-erősítő körkép „hopplájának” groteszk-sége (Angyal a katlanban avagy a Hopplá elégia), vagy az Elégia A.-ért „bűnössé bélyegzett” visszaemlékező kortársának örökké magamagát vádolt büntudata – csak a két végpont-pillért mégjobban erősíti. Amazok viszont a többi költeményt. Ez az együttes áradás, a precíz rajzolatú

részletek lávazúdulású körmondatainak a lüktetéséből szerveződő összkép ennek a lírának legfelismerhetőbb sajátja. A lírai magatartásformát egy új fajta építkezéssel – a barokk látszólagos túlszűfoltosságát egy hallatlan érzékenységu belső ritmussal egyensúlyozva – teremti. A plaszticitásukban eleven, sodró erejű képek, a részletek gazdagságán túl olyan belső izzást adnak a műnek, melyben a költői kitarulkozás hőfoka a valóságlátás dialektikájának legkülönbözőbb formáit eredményezi. S a bejárt-feltárt út sokrétűségében is egyeredőju, mert a világ változásának forrása az azt a maga képerre teremtő világmindenségü ember.

Az ember egyszer tűz,
másszor kő
néha semmi
néha visszhang
egyszer kés és végül holt
de néha: minden –

Ennek a mindennek megjátszása Méliusz örökérvényü kalandja. Ez az alkotni-teremteni vágyás löki előre a kötet több mint felét kitevő hat elégia nyugtalanságtól hullámozó mondatait.

Ébresztő erejü költő – írta Méliuszról egyik kritikusa. S valóban, van valami találó ebben a megnevezésben. Felrázza szunnyadó lelkiismeretünket, a monoton-szürke megtagadására készítet bennünket. Mindig a legmagasabb hőfokon. Lázadása a kispolgár ellen irányul, s mindig az emberért. Sokszor megbélyegzett és leszólt avantgardizmus mindig tud újjal és újjal telitődni, s ami másnál különködő versszerkesztés, kitűnni vágyó, megbotránkoztató öncélú cselekedet, az nála az életmü állandó változásában, alakulásában kikristályosodott életforma. Egyik interjújának részlete a bizonyíték. „Mert hát mi az avantgarde? Azt hiszem, a „végleges” struktúrák átöröklődésének tagadása, új, más megoldás keresése.”

Vagyis a fejlődés biztositékaül szolgáló állandó kísérletezés. Rafael Alberti: Az ismeretlen angyal c. vers gondolati magjának továbbgyürűzése az Angyal a katlanban avagy a Hopplá elégia c. költemény. Legékeőbb bizonyítéka, hogy a jól megválasztott struktúra mennyi versben nem éppen használatos elemet elbír, anélkül hogy a legcsekélyebb törést is mutatná. Az önmagára emlékező, személyes élményeket, életadatokat felsorakoztató költői láz csak úgy ontja egymás után a neveket, versidézeteket, műveket, nemegyszer részletekig menő névfejtéseket, cikkútbaigazítókat. Az éjszakai félálomszerű felidézés felrázó-erejü komolyságát még a közbeszólások cirkuszi porondon megszokott „hopplája” sem veszélyezteti. A „látva lássatok” muto-gatásának gondolati körét a világ kaotikus dolgait-viszonylatait rendbe szedni óhajtó költő szintézis-kísérlete zárja: „Az igazi költészet rendet teremt a rendetlen viszonylatok közt.” Ez a rendteremtés a költő leghőbb vágya. Először magával legyen tisztában az ember, aztán a világgal. Ezért az Elégia A.-ért fájdalmas hangja, a sohasem nyugvó lelkiismeret panasza, önmagát vádolása József Attila haláláért.

„Bűnös vagyok és bűnössé bélyegzett –
nem láttam én burookban született hogy a huszadik század
dinamit-kormü szögesdróttjai között kifüggesztve vergődsz ...
– – – – –
És én nem vettem magamra nagy bajod ...”

Az iszonyü teher – „Vigyázzban állnak bennem a halottak” (Díszszemle) mind jobban súlyosodik, s a világ nem hallja meg a figyelmeztetést. Vannak még elásott bárdok Európában! – kiáltja Méliusz Horace Cockerey darabokra tört elégijában, s költészetével hadat visel. „Van nekem is hadseregem – / álmaim és emlékeim ...”

Erősek ezek az álmok és emlékek. Gyötrődések között is megváltást hozók. Belőlük épült e költészet tartós szövete. Méliusz úgy talált magára, hogy közben köréje ifjú hadsereg gyűlt. Most már együtt kísérleteznek egy új fajta világlátás, egy szocialista avantgardon edződött költői világkép megvalósításán, amelyben testvérként megfér egymás mellett a brechti song, a biblikus hőmpölygésü expresszionista szabadvers. A hagyományos formavilág, és a mindig megújulni akarást szorgalmazó korszerűség. Az Aréna nemcsak régi és új fogalmak, költői forma-

kísérletek küzdőtere, hanem egy megvalósult öntörvényű világ. Minden pontosan a helyén van benne. Méliusz ebben a kötetében találta meg maradéktalanul igazi hangját. Eddigi költészetének csúcspontja ez a gyűjtemény.

BAJOR ANDOR: POKOLI KÜLÖNKIADÁS

Paródiák, karikatúrák – jelzi az alcím Bajor Andor legújabb könyvének „pokoli különkiadását”. A Főúr írja a többihez c. nagysikerű (nálunk sajnos éppen irodalmi hetilapunk kritikusa által félreértett) gyűjtemény tablója egy érdekes képsorozattal bővült. Romániai magyar szerzők és külföldi klasszikusok állnak a görbe tükör előtt. Bajor a tükör torzító-felfedő vonásait nézve saját magát faggatja. Kettősrajzolatú képei a némafilm elevenségével hatnak. Önmagukban is kifejezők, de Bajor még a kísérőzenét is hozzáadja. Ahány felvillantott portré, annyi azt kísérő variáció. Megannyi telitalálat.

„Utóbb már méhészkedik is, és hozzátal régi álmának megvalósításához: vörösbegy-farmot rendez be. Sajnos azonban szokatlanul hideg tél jön, és a vörösbegyek megfagynak. Óriási jégcsapok csüngenek az ereszen: minden fehér, maguk a vörösbegyek is. A költő igen elkeseredik; előbb káromkodásra gondol, de megérzi, hogy ez önmagában nem vezethet célra. Dühösen kezd gazdálkodni, mire a borjú lefogy, a tehén pedig éhesen bög, majd megvénül. Erre a költő meg akarja rugdosni, de végül megsajnálja. Rájön: a tehén ártatlan.”

De akkor ki a hibás? Kérdezhetnők Bajortól, pompás árnyalatú Bartalis arcképét vallatva. A felelet az egészben van. A nagy egész pedig többféle komponens találkozásának csúcspontja. 1. A költő élettrajzi adatai: Szül. Apácán 1893-ban, az I. világháborút végigharcolja, majd Kosályon telepszik le, földművesként él, stb. (lásd Irodalmi Lexikon) 2. Kosztolányi telitalálata Bartalis költészetéről: „szüzi járatlanság”. 3. „Oly korban éltem én e földön” (Radnóti) 4. És így tovább...

Bajor nem részletez ennyire. Az olvasó ismereteire bízva, mit ért és mit nem ért az általa rajzolt képből. Neki csak egy a fontos. A „versekből másolt legendák” mellé odateszi a saját líráját. Amely most már amennyire Bartalis, annyira Bajor is. Gondolatainak kirajzása követi ugyan a megbírált-kiemelt szerző verseinek-megnyilatkozásainak vezérfonalát, de ami ezeket az „Így irtok ti” darabokat önmagukban is élvezetessé teszi, az Bajor különleges látásmódjának, azaz írásművészetének legmegkülönböztetettebb értéke. Torzító-szerkezete a legelemibb fizikai törvényeken alapszik. Írás közben – akárcsak mi napfogyatkozáskor – kormos üveget tesz a szemére, és amit azon keresztül érzékel, az a megismerendő alany életművének koncentrációjában felmutatott – fénycsóvája. A művek vezérfonala, amelynek hű követése az általa művelt műfajban kikerülhetetlen. S amit a kormos üveg eltakar, az már az előbbi váz saját maga által történő továbbépítése. Az a „bajoros” vonás, az a plusz, amely ezeket a „másolatokat” eredeti műveknek képes láttatni.

A Bartalis-portré így válik a fehérterror minden átokzengésnél súlyosabb elítélésévé, a nyírfá-fehér tisztaságú líra így az erőszak elleni védőbástyává. Bajor érzékeny lelete a Kosztolányi előszó „szüzi járatlanságának” metaforikus kifejtése. Az impresszionista plaszticitású kép „hideg telének” fehérsége a megfagyott vörösbegyek elütő kontrasztjával együttesen hat. Az egyszerű háziállat, a tehén ártatlanságával már megsejtett a valódi bűnös kiléte. A torzító-szerkezet gyermeki naivsággal-tisztasággal megfogalmazott lírája így talál az előbb kifejtett mechanizmus által már megvilágított célpontba.

A Boldog költők élete c. ciklus arcképvázlataiból azok a legsikerültebbek, amelyek már egészen kialakultnak mondható életművek (Bartalis János, Horváth Imre) köré rajzolódtak, habár a fiatalabb – egy-két kötetet magukénak mondható – költők (Palocsay Zsigmond, Lászlóffy Aladár) felmutatásában is van egypár nagyon jellegzetes, csak az ő költészetükre jellemző vonás.

S mennyire találóak az ÜTÜNK(UTUNK) „olimpiai évfolyamának” sportszemüveggel torzított egymondatos névfejtései. A kolozsvári irodalmi hetilap Ország-Világ rovata a „műforma”. A Meglepő súlyemelések címszó pedig a romániai fiatal magyar költők megméretése. Súlyemelés-súlyos? – súlytalan? Teszi fel a kérdést Bajor önmagának, s az olvasóra bízva a helyes értéket illető kialakítását. Ő nem tehet semmiről, kacsint huncutkásan, ő csak egy „sportág” eredményeit közli. S miközben a két végpont közé feszített kötélén végigtáncol, akarva-akaratlan a

saját meglátását-mérési eredményét helyezi előtérbe. A két végpont: az „Irodalmi Lexikon” találó megállapításával – „űrhajózási szakember, képalkotó, termonukleáris versmagfizikus” – jelzett Lászlóffy Aladár, és a romániai magyar líra egyik legtehetségesebb, legsokoldalúbb alkotójaként számontartott Szilágyi Domokos.

S ha „Lászlóffy Aladárnak, saját bevallása szerint, sikerült felemelni a Naprendszer, bolygókkal . . . stb., akkor kézenfekvő, hogy a másik pillér sem lehet gyengébb. Sőt. – Szilágyi Domokos Balassa Bálint sorokat emel, továbbá főlemeli a kiváló súlyemelő Lászlóffy Aladárt, mikor az izmos költő éppen a Naprendszer emeli.”

S önkéntelen adódik a kérdés: Vajon Bajor Andor mit emel fel? Ha azt írjuk, hogy Bajor Andor humorista, akkor megsértődik. Ha azt, hogy író – mégpedig a javából –, aki néha felteszi a kormos üveget szemüveg helyett, megsértődik. Miért tenné fel ő a kormos üveget, mikor van neki rendes szemüvegje? Mégis van benne valami, ami az írók között megkülönbözteti pályatársaitól. A látásmódja – ami ha azt írjuk, hogy hasonlít Karinthyéhoz, megsértődik – olyan „bajoros”. Tehát Bajor Andor az Bajor Andor. S most már ebből következik, hogy saját magát emeli fel. S mivel saját maga nem nagy teher (ötvennyolc kiló), megmaradó erőit más-hol kamatoztatja. Most már jó pár éve az UTUNK szilveszteri számában, az ÚTÜNK-ben, vállára emeli az egész romániai magyar irodalmat, egy-két világnagysággal (Kafka, Hemingway, Faulkner, Solohov, stb.) tetéztve, s ennek a nem mindennapi teljesítménynek a „jegyzőkönyve” a mostani kötete.

Irodalmi karikatúra, paródia, groteszk, szóvicc, egysoros írástól a több oldalasig, mind csak azért, hogy bizonyíthassa, milyen gazdag a romániai magyar irodalom. De sajnos ezt a feladatot nálunk nem teljesítheti. A Pokoli különkiadás c. könyvből nem vettünk át egy darabot sem. Pedig ez a kis kötet segíthetne abban, hogy az amúgy is kis példányszámban átvett romániai magyar könyvek némelyike a könyvesboltok polcain ne porosodjon.

Bajor Andor legnagyobb „emelése” az volt, hogy ezeket az olvasói tudatban kallódó köteteket az olvasó asztalára helyezte. Megtett minden tőle telhetőt. A többi már a mi dolgunk. Irodalomszeretet, odafigyelés, hozzáértés, meg adminisztráció dolga.

SZAKOLCZAY LAJOS

A SZÜLŐFÖLD ÉS EMBEREI

Herceg János: Egy meg egy (Arcképek)

Fél évszázada, hogy az egykori Magyarország déli területei, a Vajdaság néven összevont Bácska, Bánság, Délbaranya, valamint a Muraköz, az újonnan alakult szerb-horvát-szlovén államhoz került, s a jugoszláviai magyar napilapok, folyóiratok hasábjain már a húszas évek óta folyik a vita: van-e vajdasági, azaz jugoszláviai magyar irodalom, vagy nincsen. Az első huszonöt évben a történelmi változásba bele nem nyugvó magyar úriosztály emberei mondtak ennek ellent, s legfeljebb „délvidéki” magyar irodalomról voltak hajlandók beszélni, a második negyedszázadban pedig az az újabb irónemzedék, amely a jugoszlá-

viai magyar irodalmat a jugoszláviai irodalmak szerves részének vallotta és legalábbis provincializmussal vádolta Szenteleky Kornél és társainak azt a törekvését, amely a szűkebb értelemben vett szülőföld, a táj és magyar népének életét, törekvéseit, problémáit igyekezett művészi színvonalon rögzíteni, felrajzolni. Ez az új nemzedék, elsősorban a szürrealisták, azt a nézetet vallják, hogy a jugoszláviai magyar irodalom sokkal inkább tükrözi a mai jugoszláv népek irodalmi törekvéseit, semmint a magyart, vagyis: ez az újonnan kialakult irodalom csak *magyar nyelvű*, de szorosabb kapcsolatai már nem az egyetemes magyar irodalomhoz fűzik. Ezek az írók elvetik a „provincializmust” ugyanakkor azonban nem veszik észre, hogy műveik voltaképpen – még ha a jugoszláviai szerb, horvát, szlovén és más újtörekvésű irodalmak kö-

zegein át is – de meghatározhatóan a nyugati irodalmi törekvések függvényei, magyar nyelvű párlatai. Ezek az alkotások egy új neoprovinciális keverékei; Párizs, London vagy Róma új stílusprovinciái. S közben épp azokat a jegyeket veszítik el, amelyek egy irodalmat mindig irodalomká avatnak; elszakadnak népiükől, szülőföldjüktől, kozmopolitává lesznek. Viszont Bosznia tájegysége a maga embereivel a Nobel-díjas Ivo Andrić írásművészete révén került a világirodalomba. S ha már Andrić „provinciálisításáról” szövelünk, folytathatnánk a sort a nagy horvát, szlovén, s újabban makedón írók példájával. Petar Petrović Njegoš több mint száz év előtti művei a crnogorai tájat és embereit örökítik meg, épp úgy, mint Crna Gora legmaibb írójának Mihailo Lalićnak regényei, melyek közül itt csak a magyar közönség előtt is ismert *Siralomhegyet* említem.

Azon a területen, amelyről most szó van, tehát a Vajdaságban az elmúlt század folyamán inkább szerb írókat és szerb irodalmat ismertünk, annál az egyszerű oknál fogva, hogy ha származott is innen magyar író, azt hamarosan felszippantotta Budapest centralizmusa, míg a kialakuló és mai értelemben vett szerb irodalom legjobb írói épp innen származtak és szülőföldjüktől tájait, népét énekelték vagy írták meg. Ez az országrész mindig is (legalábbis a török hódoltság megszűnése óta mindig) vegyes nemzetiségű terület volt, lakosai elsősorban szerbek, németek, magyarok, hogy egyéb néptörzsekről most ne is szóljunk. De épp azért, mert vegyes nemzetiségű terület volt, ez a sajátossága, az itt születő irodalmakban is mindig megnyilvánult, a szerb Sterija Popovićtól kezdve, Djura Jakšićon, Zmaj Jovan Jovanovićon, a jeles költőn és műfordítón át egészen Laza Kostićig, vagy éppenséggel a közelmúltban elhunyt Veljko Petrovićig, akinek remekbe készült novellái a bácskai szerbeken és bunyevácokon kívül nem egy magyar paraszt alakját is megörökítették. A magyar írók közül az innen elszármazott Herczeg Ferencet inkább csak az úriosztály alakjai érdekelték, de az itteni táj és nép sajátosságait őrzik Csáth Géza, Papp Károly írásai és a kora ifjúságában Szabadkáról Budapestre költözött Kosztolányi Dezső egyes versei vagy regényei. S különösképpen az első világháború után Erdélybe szakadt Molter Károly „Tibold Márton” c. regénye. De ez is volt minden s a magyar íróknál ez lehetett a táj egy-egy sajátos jegye, de semmi-

képp sem volt „délvidéki” vagy ha úgy tesszük bácskai magyar irodalom.

Mikor a szűkebb páttriájába, Bácskába hazatért Szenteleky Kornél a húszas években felismerte, milyen jelentősége van a kisebbségi sorsba jutott magyar irodalomban a „couleur locale”-nak s kitűzte a jelszót: „Szeressük azt, ami a miénk”, az akkor húsz éves vajdasági magyar írók közül elsőnek Herczeg János csatlakozott hozzá és írta meg a bácskai tájat és embereket reveláló elbeszéléseit, majd regényeit. Néhány évvel később ő került a Szenteleky által indított Kalangya főszerkesztői posztjára s ebben a folyóiratban érvényesítette a szülőföldhöz és néphez hű irodalmat, s ugyanakkor a délszláv népekkel való együttműködés gondolatát, azokban az években is, amikor ezért a „szabadkőművesség” vagy „kommunistaság” gyanúja illette. Hosszú volt Herczeg János, az elbeszélő útja a „Tó mellett város”, vagyis Zombortól az 1959-ben megjelent „Ég és föld”-ig, amelyben már a szürrealizmus küszöbéig elérkezett író következetesen szülőföldjét és annak embereit írta meg, de ezen az „égi kirándulásán” sem szakadt el az anyaföldtől és a szülőföldön élő nép valóságos életének ábrázolásától.

Most új kötettel jelentkezett Herczeg János, s ennek novelláiban a legutóbbi évek stílus-kísérletezései után visszatért önmagához, ahhoz a realista prózához, amelyben legtisztábban és legközvetlenebbül tudja kifejezni önmagát és írásművészetét. Az *Egy meg egy* c. kötet húsz novellájában a bácskai, bánáti és délbaranyai táj húsz kisembere, húsz alakja lép az olvasó elé, s amilyen egyszerű, hétköznapi emberekről szól, annyira leegyszerűsíti művészi kifejezésének eszközeit is, hogy a miniatűrre tömörített arcképekben mégis egy egész, külön világ teljes és valóságos képét revelálja. Minden egyes kis miniatűrben, mindegyik felrajzolt ember egyéniségében voltaképpen azt az igazságot tükrözteti az idő, hogy minden egyes ilyen, haláláig dolgozó kisember mégis egy egész világegyetem, s az író, mint valami úrutazó kalandozik ebben a mikrokozmoszban, hogy a makrokozmoszt, a teljes világot láttassa meg általuk. S minden egyes miniatűr át- meg átjárja a bölcsesség világnézetéhez elérkezett író finom derűje, s minden egyes novellát szocialista emberséggel dúsitja fel, soraiból az igazi szocializmus éltető levegője árad. A könyvkötő, kereskedő, a lakatos, a kis varrónő, a tanító, az utazó, a vasutassá vált paraszt, aki végül is visszatér a földhöz, a fuvarozáshoz, a kétkezi

munkások alakjai, akiknek jórésze valamikor fiatalabb korában a szerb munkásokkal együtt küzdött a valósággá vált szocializmusért – ezekről a nyugdíjkorba eljutott, „kiselejtett” emberekről szólnak Herceg János miniatűrjei, de az öt-hat oldalon megfogalmazott „arképek” – úgy érezzük – végső mondanivalójukban terjedelmes életregények helyett beszélnek. Ez a művészettel feldúsított, szocialista emberség pedig nem alkuszik, hanem mindig a legmélyebb igazságot fejezi ki. S ugyanakkor Herceg Jánosnak arra is van bátorsága, hogy a „béke szigetének” felrajzolt kis falunak a szinkopáját is megadja, a súlytalan ütemrészt így kapcsolva össze a rákövetkező nagyon is súlyossal. S ez az ellentmondásosság mégsem valószerűtlen, hanem nagyon is valószerű, a teljes realitás, amelyben már semmi séma sincsen. A falu csöndjének látszólagos nyugodt felszíne alatt így hullámszik nyugtalanul az élet s az érett elbeszélő így képes a felszín alatt kavargó mélyhullámozást is megéreztetni. De nemcsak az egyes emberek arképeit tudja ezzel a bölcs módszerrel kikovácsolni Herceg János, hanem – még akkor is, ha a nevet ki sem mondja – ráismertet szülőföldje tájaira, ahol ezek a kisemberek élnek: Bácsotpolyára, Szabadkára, Zentára, avagy a dél-baranyai Kisköszegre, Vörösmatra, Pélmónostorra. Provincializmus ez? Dehogynis, éppen az ellenkezője, ezeket a kislelkűt szervesen beleágyazza a művészi mondanivaló teljes világképébe, amely csak teljesebbé válik általuk. És az sem zavar, ha ezek a bácskai, dél-baranyai kisemberek a magyar nyelvbe már szerb és horvát kifejezéseket ültetnek; szinte magyarnak érezzük ezeket a szláv nyelvből kölcsönzött szavakat, mint ahogy a magyar nyelv a múltban magyarrá ízesítette a szláv szavakat (zimankó, kótyavetyél, dinom-dánom stb. stb.) vagy később olyan szavakat, mint: kaszárnya, óbester, regruta, káplár, krajcár stb. A bácskai magyar ma már könnyedén mondja ki az efféleket: „Leszógáltam az egész rokkot”, vagy: „No maga neszűgyeni bricó” stb. Persze a magyarországi, vagy romániai magyar olvasó nem nagyon érti az ilyen kifejezéseket, de ha a szerbül író Ivo Andrić nem átalítja regényei végén a boszniai szláv nyelvben felbukkanó turcizmusokat kis szótárral kísélni, az újvidéki Fórum könyvkiadó is megtehetné, hogy a magyarországi forgalombahozatalra szánt ilyen (elégke kevés) kifejezés magyarázatául a kötethez rövid kis szótárt mellékeljen.

Összegezve: Herceg János írásművészetének figyelemre méltó új alkotása ez a terjedeleme kicsiny, de mondanivalóiban igen jelentős kötet, amely ha tartalmában nagyon is szülőföldjéhez, a szülőföld embereinek valóságos életéhez tartozik, éppen a mostani, teljessé érett művészetével nagyon is a „provincializmus” fölött áll s olyan jelzéseket ad a maga „szűkebb” világáról, mint annakidején Tamási Áron a Székelyföldről és annak embeireiről. Ezek az elbeszélések a jugoszláviai magyar irodalom valóságáról és életességéről tanúskodnak s arról, hogy Herceg Jánostól, épp most, élete hatvanas éveiben, döntő és földrajzi határokat túlszárnyaló alkotásokat várhatunk.

Fórum kiadása, Novi Sad–Újvidék

CSUKA ZOLTÁN

Burány Nándor:

ÖSSZEROPPANÁS

Az *Összeroppanás* szerzőjének neve ma még eléggé ismeretlen a hazai olvasók előtt, amin persze nem is nagyon csodálkozhatunk, hiszen Burány Nándor fiatal író. Bár irodalmi riportjai és bírálati a 60-as évek elejétől többé-kevésbé rendszeresen jelennek meg a jugoszláviai magyar lapokban és folyóiratokban s noha öt évvel ezelőtt már megjelentette egy érdekes, bátor hangú kötetet, a *Magunk próbakövét*, amelyben naplójegyzetek formájában mondja el véleményét egész sor fontos társadalmi és erkölcsi kérdésről, igazi szépprózai bemutatkozásának mégis az *Összeroppanást* kell tekintenünk. És nem is akár milyen bemutatkozásnak. Mert a fiatal író első regényében nyoma sincs az „első regényeket” oly gyakran jellemző bizonytalankodásoknak, művészi fogyatékoságoknak. Burány mindjárt figyelemre méltó és maradandó alkotással lepte meg olvasóit, egy remekül komponált, tartalmában és előadásmódjában egyaránt korszerű regénnyel, amelybe sikerült átmentenie korábbi írásainak legrokonszenvesebb erőit: a társadalmi és erkölcsi kérdések iránti érdeklődést, a sokoldalú problémalátást és az őszinte, nyílt szókimondást.

A regény tárgya Kocsis Mihálynak, az egészségügyi minisztérium magas beosztású tisztviselőjének összeroppanása. Maga a szo-

ros értelemben vett cselekmény – amelynél egyébként összehasonlíthatatlanul fontosabbak a múltat és félmúltat felidéző belső monológok – alig néhány óra alatt játszódik. A színhely – a mű négy nagy fejezetének megfelelően – egy teherautó, az ifjúkori barát nő, Mira lakása, a főhős minisztériumi dolgozószobája, végül üres, elhagyott lakása.

Mi okozta Kocsis Mihály összeroppanását? Hiszen látszólag nagyszerű karriert futott be az egykori tiszacsóki parasztyerek: „Iskoláit befejezte időre, könnyen jutott álláshoz, jól keresett, jól nősült, lakást kapott, a munkahelyén semmi sem gátolta előrehaladását. Orvos volt, tudósspecialista. Betegei szerették. Mindent megtett értük. Szolgálati idő után is nemegyszer kiment a kórházba, s éjjel is, hogy megnézzé valamilyik súlyos betegét. Aztán mégis otthagyták őket. A kórházat is. Voltak pillanatai, amikor úgy érezte, hogy nem elégedhet meg azzal a képpel, amit a röntgen ernyőjén keresztül lát. A kórokozók, a bajok mélyebben rejtőznek, s a röntgensugarak nem tudnak addig hatolni. Átkerült az egészségügyi minisztériumba.” (79–80. l.) Ám e zökkenőmentesnek tűnő életpálya ellenére a mindent szerencsésen „megúszó” és „túlélő” hős soha nem érezte magát igazán boldognak és megelégedettnak. De hát miért nem találja helyét ez a fiatal orvos, miért gyötrődik, miért kínozza a lelkiismeret, miért érez bűntudatot, hisz soha nem követett el törvénybe ütköző cselekményt, s mikor kezdődött el nála az a trauma, amely végül is teljes összeroppanásához vezetett? Íme a regény alapkérdései, amelyekre elmélyült és sokoldalú elemzés után rendre választ kapunk, legtöbbször kíméletlenül őszinte, olykor fájdalmas, történelmileg és művészileg egyaránt hiteles választ.

Az összeroppanás okainak felderítéséhez nyilvánvalóan kevésnek bizonyul a status praesens, ehhez ismételtén vissza kell térni a múlt-hoz, amit a szerző a modern regénytechnika bravúros alkalmazásával meg is tesz. Így a regényt a jelen és a múlt szüntelen váltakozása, egybejátszása jellemzi. Sorra meglevenednek a hős gyermekkori és ifjúkori emlékei: a negyvenéves magyar megszállás, a háborús évek, a negyvenéves bosszú. Mindezeket az eseményeket Kocsis Mihály, igaz, gyermekfejjel és csupán szemlélőként, de mégis átélte, s talán épp e borzalmas gyermekkori élmények okozta tartós félelemérzés volt a trauma első tünete (*Félelem*). Aztán jönnek a fájó diákkori tapasztalatok, a parasztfiú megaláztatásai,

kisebb-nagyobb megrázkódtatásai (*Szégyen*), végül pedig a keserű csalódások sorozata: közéletben, magánéletben, önmagában (*Fájdalom*). Kocsis e fájdalmas emlékektől éppen felidezésük révén szeretne szabadulni, de hamarosan kénytelen rádöbbedni, hogy ez éppen olyan hiábavaló, mint az újrakezdésben való reménykedés: „Mi az, hogy előlról kezdeni, honnan vajon, hol, melyik az a pont, ameddig vissza kellene menni, ahonnan el kellene indulni, ahonnan másként lehetne csinálni? Az óvoda? Vagy még előbb? ... Lehet, hogy ez is a nagy baj, hogy mindig az újrakezdés ábrándjával volt elkeveredve, ahelyett, hogy amit egyszer elkezdett, azt próbálta volna becsületesen, szívvel-lélekkel, teljes odaadással csinálni.” (117–118. l.) Erre azonban nem volt képes, nem tudott élni a kínálkozó lehetőségekkel, a kórházból is valósággal elmenekült s bár a világ szemében nem volt bűnös, önmagát nem tudta felmenteni a gyávaság és a megalkuvás vádjá alól. „Az igazságot nem tudtam, nem mertem kimondani – vallja –, éppen azt hallgattam el, amiért az embernek egyáltalán érdemes kinyitnia a száját.” (135. l.) – Ezek az események, ezek a momentumok, ezek a jellembeli fogyatékoságok döntő módon meghatározták a hős életét – s mivel lelkiismerete és felelősségtudata egy pillanatra sem aludt ki –, végső soron utat tévesztését, lelki defektusát és összeroppanását is.

Burány Nándor regényének nagy érdeme, hogy egy önmagában is érdekes és tanulságos egyéni életsors ábrázolásával párhuzamosan olyan őszinte és vázlatossága ellenére is szinte teljes képet ad a közelmúlt történelmi sorsfordulóiról, amelyhez foghatót keveset olvastunk. A szépitgetés, a lakkozás, az egyoldalúság ismeretlen a szerző előtt. Ezért érezzük hitelesnek a mű valóságábrázolását, no meg azért is, mert egy olyan alapjában becsületes, jószándékú és szavahiható ember véleményét ismerjük meg a legkényesebb kérdésekről – 41, 44, a szocializmus építése során elkövetett hibák, túlkapások, kaméleonok tündöklése, önzetlen pártmunkások mostoha sorsa... –, aki őszinte híve a szocializmusnak: „Akárhogy is festenek néha a konkrét esetek, bármennyire kiábrándítóak is, olyan szépek az általános emberi törekvéseink s a fejlődésünk egésze annyira megragadó, hogy máshol csakugyan nem tudnék élni. Kész vagyok ezekért az eszmékért minden erőmmel küzdeni.” (123–124. l.)

Az *Összeroppanás* kiforrott művész érett

alkotása. A mű erényei korántsem mérülnek ki a múlttal való őszinte szembenézésben, a konformizmus bírálataban, a hős tragikumában is tanulságos életpályájának hiteles ábrázolásában. Burány nemcsak ismeri a modern regénytechnikát, de élni is tud vele, méghozzá mértéktartóan, soha nem öncélúan. Nem vezeti félre, nem állítja megfejthetetlen rejtvények elé az olvasót, így erősen intellektuális prózáját aránylag könnyen tudjuk követni. Minden művészi kifejező eszköz – asszociációk, belső monológok, időbeli váltások, filmszerűség, gyakran változó, hol első, hol második, hol harmadik személyű előadásmód stb. – a mondanivalót szolgálja és összhangban van a hős adott lelkiállapotával. Ha ehhez hozzávesszük még a regény hiteles atmoszféráját és a szerzőnek azt a kivételes képességét, amellyel már-már a hőssel – ezzel a gyengéivel és botlásaival együtt is rokonszenves hőssel – való azonosulásra, együtt-szenvedésre készíti az olvasót, akkor, úgy hisszük, elegendő érvet sorakoztattunk fel annak igazolására, hogy az *Összeroppanás* nem csupán az elmúlt év egyik legjobb regénye, de minden bizonnyal becses és maradandó alkotása lesz a magáról egyre többet hallató jugoszláviai magyar prózának is.

Forum, Novi Sad, 1968.

BENKŐ AKOS

Nemes Nagy Ágnes:

A LOVAK ÉS AZ ANGYALOK

A konokság is remek. Az, ahogy egyszercsak egybeáll az életmű. Keményen, szigorúan és végérvényesen. Nincs, mert nem lehet ellene szó. Nincs, hogy bátyáit ledöntse. Erő és méltóság, amit tisztelni kell, ha magunk is elvárjuk majd. Olyan az egész, mint a költőnő Amikor című verse:

Amikor én istent faragtam,
kemény köveket válogattam.
Keményebbeket, mint a testem,
hogy, ha vigasztal, elhihessem.

A tóparti tünődésből mozdítottak ki a versek. Fel kellett állni az üldöztetből, kilépni a szemlélődés csendjéből, kimozdulni, akár ha

dübürgő-zengő köszikla indulna útnak fönt, a magasban, a fény mögött. Ércetek jeleztek a hegy köveiben, de a csontokban is. A félelem és a gyönyörűség zsi bongott. Men nem kellett csillagok iránt, mert ez az „elvont” költészet észrevétlenül beeszí magát a húsba, a zsigerekbe, és bújkál bennem. Nem is tudok megszabadulni tőle, hajtom magam a parton, bukdácsolok a lapos kövek között, amelyek olyanok, mintha a hegy lábujjainak körmei lennének. De hiába a futás, belülről támad, másnapos leszek. Ezt éreztem: „Valamit mégis kéne tennem, / valamit a győtrelem ellen.” – Ekhnáton jegyzeteiből –. De igazában már a kötet első verse után így voltam. Nők szokták mondani egymásnak: „Ügy vagyok megint”. Kényszerítően verset írat elolvasása után a Fák című vers, legalábbis valami fontosat kell azonnal művelnünk. Ez a felismerés: „meg kell tanulni itt a fák / kimondhatatlan tetteit.” egészen új világra tár rést. Valamiképpen úgy, ahogy a bányász a sötét szénfalba vágva, egyszercsak behasít valahova, és a sötét tükrözésű résen váratlanul erős fény tör be.

Mi az hát, ami elvontságában is ennyire valóságos? A játék, amelyben az egyén és egyetemes keresi és elhagyja egymást, a játék, amelyből az látszik, hogy áttűnünk egymásba. Átjár egymáson csillag és pillanat, porszem és ragyogás, tér és emberi sors. Miképpen lehetséges ez a varázslati hatás? Csak egyetlen esetben, ha a legnagyobb követelménynek tesz eleget a költőnő, nagy virtuozitással. Amiképpen a legnagyobbak a fizikus, a matematikus vagy az űrhajós. A fantázia lehetőségeit, mint valóságot kezeli, fogja fel és építi be gondolatai közé. Ezzel azt is bizonyítván: hogy a táltosság nem tulajdonság csupán, hanem a teljességre való törekvés. Ebben a szellemi-lelki állapotban átnyúlhatunk, átpillanthatunk, átérezhetünk a nemlétén túlra, ahogy a matematika „sejtelve” is megérinti már az anyagok antilétezését. A szavak merész, olykor Weöresen túli használata nyit kápráztató igazságokra rést:

Mintha belülről hajnalodna,
a sziklák vékony oldalán,
s oly áttetsző a kő, a vas,
mint egy végső kudarc után
(Ekhnáton az égben)

A válogatott kötet versei Bűn, A reményhez, Állatok, Tavasz felé címűek, és sorolni lehetne szinte tucatjával az értelem emlékműveit, akár valami oszlopsor, méltóságosan tartják a saját

tos költészet egét. Olvasásuk úgy hat az agyra, mint érzékszervekre a tömény szeszeknek az a fajtája, amelyet úgy dönt le az ember a torkán, hogy azt hiszi, nem is olyan erős az. De amikor leér, mint felszított parázs, szájpaddlásig csap a tűz és nem huny ki soká. Aztán már csak ezt a kristálytűzű italt kívánjuk. Ezt, ami rögtön a legfontosabb emberi kérdéseket akarja kiolvasztani a titkok köveiből, hogy akár a fémet, használati formákba öntse. A fegyvelmezett verssorok is ritkán kalandoznak önmaguk kedvére tájakon, patakok partján, hiába hűsíti lábukat a tó, egyszercsak váratlanul, mint nyílt seb, mint késpenge vilámlása szemünkbe vakítanak a „kín formái”. Am mindez nemcsak a lélek, hanem az ész gyötrelme is. Ebben a költészetben a boldogságnak is vihar előtti csöndje van, a Kertváros képén is baljós folt a véralvadás: „Üres az út, égnek a lámpák. / S úgy buggyan mindjárt alvadón, / a sűrű lomb a kert falán át, / mint szív falán a fájdalom.” A versépítkezésnek ez a módja a legtöbbre jellemző. Élő válik élettelenre s az élettelen megéri az elmúlást, az emberi gyötrelmet. Ritka Nemes Nagy Ágnes költészetében az olyan feloldódás, mint a Kettős világ című vers utolsó szakasza:

S a kettős, egymást tükröző világban
megindulok, mint földmérő az égen,
s pontos barázdán igazítva lábam,
a nyíri tájat csillagokba lépem.

Járva e költészet tájait, ritkán omlik be lábunk alatt a talaj, ritkán vergődünk bizonytalanságban. A színek, vonalak élesek, határozottak. A világ a képekben úgy van kivágva, akár valami nagy képből a kis kép. Talán erősíti a ragyogást a költő emberi hite is. Ez a sűrítés, mely szigorú lélek-erők és kegyetlen pokoljárások hatására jött létre: maga a teljesség. Végleges ember, végleges világa. Teljesség, tehát öntörvényei kormányozzák, saját fénye és vonzóköre van. Nemcsak művészet, hanem emberi tartás: „Mesterségem, te gyönyörű, / ki elhited: fontos élnem. / Erkölc és rémület között / egyszerre fényben s vaksötétben,” olyan, amely önmagát erősíti s vele magasra tartja a mi arcunkat is. Túl rimeken, ritmusokon bölcsességre és méltóságra tanít. Ez is talán a lényege.

(Magvető)

KISS DÉNES

Tandori Dezső:

TÖREDÉK HAMLETNEK

Irodalmunkban talán csak Szabó Lőrinc, a Föld, Erdő, Isten című ciklikus gyűjteménye volt ilyen kész és pontosan komponált első kötet, mint most a Tandorié. Mindent tudott, amit egy költőnek technikában tudnia kell, és mindent megtanult, amit a kortársak, egy Babits, egy George és a klasszikusok Szapphótól Villonig és Baudelaire-ig kimondtak, vagy elhallgattak előtte. Mindebből összehozott egy versmodellt, melynek hőse egy fiatalember, aki megmerülve különböző konstruált szituációkban, végül is mindig sértetlen távozik tovább egyik versből a másikba. Személyes hangon, a félálom vallomásos ihletzónájában fogalmazódtak a versek, mégis távol az én-vers biográfizmusától: nem életrajzot írt, az ember állapotait vizsgálta. Tandori ezt folytatja tovább, csak a mesterek változtak azóta, Rilke és Pilinszky, Ezra Pound és Nemes Nagy Ágnes járnak előtte példával, versszituációi pedig nem a megéltet költeménybe transzponáló félálom szülőit, hanem a megfigyeléseket néha groteszkül a lényegig meztelenítő, szimbólum-voltukkal a nappalba, a hús-vér létezésbe visszautaló, épp ezért igenis erősen determinált álomképek technikáját követik. Vagy szemlélete arra a filozófus-, orvos- vagy építész-növendékre vall, aki könyve fölé meredve az éji órán döbbenve és felfedezve ismer rá a cselekvés-létezés gondolat-koordinátáira, biológikuma alkatelemeire vagy a tér korábban természetesként észre sem vett alakzataira: hiányaira és telítettségére. Íme egy példa. A vers címe maga egy történet, mindnyájunk számára tárgyyszerűen megképezhető, érzékelhető élet-mozzanat: *Fürdés*. A cím a vers egyik pólusa, önmagában is kidolgozott, mert kiváltja mindazt az asszociációt, amit más esetleg verssé kerekítene, – de azzal egyedivé, biográfikussá is tenné. Tandori nem így. Ő leüt egy hangot, mely benne, és mindnyájunkban utánarezeg, a képzet egészét előhívja. A vers teste most már ennek a képzetnek a szétbontása, materialista metafizikája:

Habok üres mederben
kapkodják csontjaid

De ez Tandori vers-szituációteremtésének csak első lépcsője. Ennyi, amit tanult: a verstörténet függetlenítése az életrajztól-élménytől, a jelenség, a képzet felbontása alkotóelemeire.

Ó, ha a végtelenül-holtaktól tiszta hasonlat serkenhetne szívünkben, tán mogoróháj lengő szép ürességére utalna, vagy tán arra: sötét földekre tavasszal omlik a zápor –

Íme Tandori és Szabó Lőrinc pályakezdő képei, az állapot-kifejezés, a vers hasonlat-voltának azonos szemléletű, de más-más módon megképezhető útjának vaglyagossága, Rilke versében a Duinói elégiák záró részében. *A vers mint parabola*, a létezés állapota vizsgálata, elemzése, felfedezése.

Hogyan jutott idáig Tandori? A kötet jobbra már ezt a versállapotot mutatja, de talá-lunk jelzéseket, melyeket követve visszakeres-hetjük az útját. *A Kert* ciklus történeti vers-alkotása korábbi rétegeit mutatják: az utat a jelenség-, a történet-leírástól a lényegábrázolá-sig. *A Szobor* című versben, egy haldokló mel-lett szűnik meg a hagyományos versmondás, ez a pillanat az, ahol saját versszemléletére ráismer:

Ne nézd hát: ujjaidal inkább
borítsd körül, takard el. Inkább
a hideg decemberi levegőbe tördelt
dirib-darab világot nézd, hol akkor
egyszerre meglátsz valamit, és arról
magadra ismersz, s felkiáltasz: ezt,
hogy ezt akartad mondani neki –

Es íme a folytatás: ez eredmény tudatosodása, az alkotáslélektani felismerés:

Akkor légy fegyelmezett: a perc
vadságát villanyoztasd el magadba.

Itt, ebben a pillanatban született meg Tandori kötete, itt talált rá a „végtelenül-holtaktól” számára jövő „tiszta hasonlat”-ra.

De ez az út nála sem az örömök útja. Az elválásokon, a *Kert* elégiáinak során jutott idá-ig. Számára a léttel való meztelen szembené-zés először egyúttal reményvesztésnek tűnik: Csokonai A reményhez írt reménytelen versé-nek modern hangszerelésű utóda a *Kert*:

Hogy felszökött a napsütésre
– tüzes vasak alatt – a kert.
Hogy izzott még e füvek éle.
Most mint a füst futkos a földön
a sötétségbe zárt világ.

A vers még érzelmekre is épül, és még az egész, felbontatlan ember lázadásával zárul:

a pusztulást arcodba zárták:
rázod kerted fekete rácsát.

Itt még hús-vér formálású emberrel találko-zunk, aki szembekerül egy élménnyel, az fog-lyul ejtette, de ő szabadulni szeretne tőle. Fe-lemás világ, feloldatlan csapda: létélmény, ál-lapot-vers legyen-e költői világa, vagy e téma-körben folytassa a hagyományos életrajz-vers útjának követelményeit is. Hányan akadtak el e dilemmában, vele egyidőben, Tornai, Gyur-kovics, Orbán Ottó mind e kettősséget pró-bálgatták ötvözni, és maradt eredményükül: az egyetlen szituáció állandó variálása, utána-mondása. Tandori belemegy a kalandba, hús-vér alakját elveti, útját nem érzelmeivel, a je-lenség-csapdák átélésével követi. A történetbe zárt, epikusan megelevenedő Én már csak em-lékkép:

Volt egy idő, amikor
velem is bárki
találkozhatott, akár minden nap,
mint a faluból kifelé menet a cigánnyal
megkérdezhetette, hova mész, cigány –

Most már tudom,
ezeknek a dolgoknak vége.

Persze a dráma tovább folyik: a témáihoz visz-szaérkezett költő, már csak a részleteket, az új szemléleti tartomány tárgyait, a lábak, tör-zsek és arcok sokszögét találja. Ezt illesztgeti kitölthetetlen köreibbe, – és fűz hozzájuk még egy „emberi”, előző költői életébe utaló jel-zőt: – „vigasztalanul” (*A visszaérkezett*). Még minduntalan „elhagyás”-ról beszél (pl. „Ők hagynak el nyomtalanul: az édes bizonytalan-ságok”); még egyszer búcsúzóul felcsendül a hagyományos dichterling szólam: „szeretnék szorongani valamiért a múltból,” – de aztán már az elszakadás mozdulata következik, von-zóra hangszerelve, csábító szirénhangokat hal-latva:

de csak egy jövő nyári napsütés,
csak a jövőre átforrósodó
föld, ahova mégis kifelé szököm –
mindig előre, mindig megszületetlen.

Es a végállomás: „ami marad, az *egyetlen* le-gyen,”

Mi formálta ilyenné Tandori szemléletét?

Társadalmi okok készítették elfordulásra, mint példaképei közül a legtöbbet? A magányos lázadás, az atomizálódó közösség élménye, vagy személyes sérelmek? A kötetből ez kevésbé olvasható ki. Egy-két nyomasztó körülmény-változás-kép (Kert, Nyers) inkább lélektani, élménybeli motiválását adja ez útnak, a dolgok és a létezés belső végtelenével való szinte véletlen, program nélküli összetalálkozás döbbenetéről adnak számot. Tandorinak azután volt ereje, hogy ne álljon meg a lét panasz-falánál, hanem következetes logikával végigjárja a kínálkozó utat, melyet az elszakadás drámája és a „földi” nosztalgia levetkezése után már nem elfordulásként, hanem az ember-lét-kifejezés költői gazdagságaként kezel.

Miben különbözik e kötet világa a hozzá hasonló tematikájú másokétól, mi az, amit a tanulthoz újat hozzáadhatott. Ismét forduljunk vissza Rilkéhez:

És mi, az egyre *növő* boldogság
álmodói, mi úgy hatódnánk
meg, már szinte a döbbenetig,
mint, ha *lehull*, ami boldog.

Rilke ezzel zárja a Duinói elégiákat, Tandori itt folytatja szemlélődését. Az ő létezésélménye nem statikus, metafizikusan változatlan, hanem – mint a jelenségek világa – változó, alakuló. Nézzük csak, hogyan építi mondatát. Mindjárt a kötet első hangütése jellemzően tandoris:

Ki szedi össze váltott lovait,
ha elhulltak, ki veszi a nyakába?

Két mellérendelés közé ékelve egy alárendelés, két jelen (vagy jövő) idejű mozgás-kép, kérdés közé ékelve egy statikus, nyelvtani múltidejű kijelentés, mely valójában a jelen, a mozgásból kiszakított pillanat, a múlt és jövő kapcsolódó láncszeme. Ide és oda is kapcsolható alárendelés. Alárendelés, mely mégis az egyetlen tény, célpont és kiindulás.

E technikához hasonlóan fogalmazódik meg kötetében a személyiség is:

... közben kezdődik majd,
s egybemosódik a kettő.
Egy még túl, jobb már *két*, de
visszakeresnek onnan is.

A jelenbe fogott határeset a változás végletei között. Ez a modell, melyet szituációba helyez egy eléje adott jelzővel: „nyugtalanítóbb”, és ezzel megmutatta ez alakuló személyiség ki-váltotta külső reakciót is. Kívülről és belülről láttatva így fest *Hamlet kirdlyti mostohaapja előtt*. Vers és mondat így az ember örök átmenet voltát jelzi. Az egész e költői logika nosztalgiája, tárgya ellenben a *rész, a töredék*:

Aki elveszti egészét,
megleli részeit.

Örződ pár töredékét,
idegen egészeit.

Ez egészből lett és új egészbe kívánczó töredékek tettenérési lehetősége a *megközelítés*, formája Tandorinál a térgeometriai parabola. Útja az elvesztett egésztől a jelenig, a töredékig vezet, lezáratlanul marad:

... Minden megközelítés már
önmagától tűnékeny mérték,
melyet mindig saját
változása teremt meg?...

számára az új *egész* „idegen”, mely a jelenben befejezhetetlen. Ezért kedvelt formája a befejezetlen mondat. A *Nyers* című vers épp e szemléleti és technikai forma összecsengését mutatja be. „Próbáljuk befejezni”, – kezdi a játékot. De bármely – a tudottól eltérő – befejezési kísérlet csak játék, véletlen, esély értékű, de nem tárgy-súlyú, tény-jellegű.

Mire képes ez a költészet? Kapcsolat elemzés, hangulat-líra, szerelmi költészet, a személyiség fausti önkeresése mind belefér, – csak állapot-lírára transzponálva, a létezés alakzataként felfogva. A pontos megfelelések, az önmagát megújító költői lelemény az elengedhetetlen szükséges ahhoz, hogy ne váljon modorrá, önismétléssé e technika. Tíz év alatt készült e kötet, – ez mindent megmond előnyeiről és gátlásairól. E vers létrejöttéhez a külső élmény ihletteremtő ereje kevés, szerencsésen kell társítani hozzá a parabola képet, mely adekvát az élménnyel. Tandori még nehezíti is e típus szokásos nehézségét, az ő vers-állapota ugyanis in statu nascendi ragadja meg a valóságot, tehát változat is egyben, mint az élményversek, én-versek. Egyszerre általánosított állapot-rajz és egyedi pillanatfelvétel.

Tandori minduntalan újra alakuló töredékeiben, változataiban két állandó van, melyet két kulcs-szóhoz kapcsol: egy végző-záró (személyiség-elemzésről lévén szó, természetesen a *halál* ez), és egy mozgató, örök változatlan, melyet ő *szív*-nek nevez.

A létezés az *állandó következés*. Ezt a létezést Tandori mozgásképzetekkel rajzolja le nekünk. Leggyakoribb igéi épp a mozgást, változást kifejezők. A halál ennek a költészetnek az ellentéte. Keresem képeit, alig találni, azzal Tandori nem tud mit kezdeni, az „idegen egész” a számára, épp költői lényegével kifejezhetetlen:

Ha majd mindenem lemarad
egy hirtelen rámnylt határon,
befogad, hol nincs folytatásom,
mindenem a helyén marad.

Ugyanakkor állandó tudatában van a változathatatatlannak, és sokszor az *egyetlen* egyedül lehetséges, bomlástól mentes megfogalmazásának tartja. Következik ez Tandori jövő-bizonytalanságából. Csak a megtörtént és a jelenben történő a biztos. A halállal az ember múlt idejűvé, tehát Tandori szemében befejezetté válik. Így lesz nála a „halál-utáni” az „egyetlen teljes maszkunk”. Így az elhangzott, a volt, már *Szobor*, ezzel a perc lényegében a halál állandó átélése:

Egy szót úgy ejtesz, egy megnevezés
úgy hagy el, mint egy tenyered közé vett
arc nem-moccanása.

De ennek a lezárt mondatnak visszafejesel egy lezáratlan, a létezést igazából kifejező:

De te
szív, fű gyökérnyi markolás,
ahogy magadban te folyton visszkapkodsz –

Íme a *szív*, mely hol motorikus létfenntartó, hol a dolgok lényege (*The heart of the matter*), hol e logikus világ érzelmi ellenpontja, táplálója, fenntartója, (talán úgy, ahogy a XVIII. század felvilágosult racionalistái szentimentális pillanataikban használták) az „egész ember” napvilága az álomtájon, éjjeli lámpafény mellett megszült világban.

Tökéletesen megszerkesztett és lezárt ez a világ, „egy szálló porszem el nem hibbant”

benne. De merre tovább? „Próbáljuk befejezni”? Sokféle út indulhat erről. Bevezetőben Szabó Lőrinc pályakezdő kötetéhez hasonlítottam ez eredményt. Hasonlít hozzá koravénségében is. Nem egyensúly még, csak *egyensúlyozás*. E nyugalmi állapot bomlása épp ezért várható. De a Föld, Erdő, Isten költője is, épp az úton sok nagy meglepetéssel és újabb klaszikus eredményekkel szolgált. Mindazt kívánhatom a *Töredék* költőjének is.

KABDEBŐ LÓRÁNT

Győri László:

EZ A VERS ELADÓ

Első kötetével jelentkezett Győri László, s mint az induló költők általában, feladatának érzi költői programjának összefoglalását. Kötetében szép számmal találhatók közvetlen valóságok, de legnagyobb költői erővel „A holdvivő bárány” című vers fejezi ki ars poetikáját. A népdal ihletésű, népi képzeletvilágra épülő, sejtelmesen tartózkodó képek költői áttételében is pontosan kitapintható szépségideálja:

Nem ahogy a nyügöt, nem ahogy a jármot,
nem ahogy foga közt árkon a bogáncsot,

ahogyan a gyertya hordozza a lángot,
úgy viszi a holdat, viszi a világot.

E két versszak ellentétes tartalma jól jellemzi az egész kötetet, erre az ellentétre épül Győri költői világa. Főként verselni tudás és görcsös igyekezet, plasztikus, elemi erejű képi látásmód és erőszakolt, meghökkentő képek, lírai föltárulkozás és zaklatott, félig elhallgatott indulatok feleselnek egymással verseiben. A vágyott harmónia ellenére úgy fogja verseibe a költő a világot, mint foga közt a bogáncsot a bárány. Költői felkészületlenség, éretlenség lenne ez? A felületes szemlélő csupán ezt látja benne. Nem elégedhetünk meg azonban a felszín megragadásával, mert a költői szemlélet bicsaklásai, a lírai logika zaklatottságai nyilvánvalóan a költő világhoz való viszonyulásának kifejeződései is. Hagyjuk most figyelmen kívül a néhány képzavart, pontatlan fogalmazást.

Győri elemi erejű verselésére nem ezek jellemzők, érdemes megvizsgálni viszont a lírai személyiség versben megnyilvánuló görceit. Mi van mögötte, megfejtése milyen általános tanulsággal szolgál, illetve szolgál-e ezzel egyáltalán?

Győri László legnagyobb próbája – a versek tanúsága szerint – az otthontalanság s a hiánynak feszülő indulat, a helyet-keresés, a kötődések tudatos, kereső vállalása, a gyökerek lázas faggatása. Ablakot nyitna a világra, de a belső bizonytalanság kérdéseket fahaszt:

Miféle népből jöttem én,
a törzsjege kiével egyezik,
kinek szívébe döftem én,
hogyan fölvérzek megint?

(*Arcomat kutatom*)

Világra-csodálkozás, kitarulkozás, befogadási készség – ez Győri költészetének alapmotívuma (Különös világ, Lámpa Brunó délutánja). Életének színtere, az Orosháza–Budapest–Kaposvár háromszög átfogja az országot, élményanyagát tág körből merítheti, de a belső otthonosság-tudatot nem találja magában; és hiába fordul megtartó erőért az átélte valósághoz. Úgy érzi, emlékeibe menekülve kevesebb az ember. A régi tájakra, a régi közösségekbe nem térhet vissza megerősítésért, idegen ott, átalakultak az emberi kapcsolatok, és változott maga is.

A megváltozott környezetbe került ember kétségeit és gyötrődését éli át és fejezi ki Győri, s ezzel társadalmunk egyik leglényesebb problémája jelentkezik nála a személyes élmény síkján. Dinamikus társadalmakban az erős társadalmi, gazdasági, ideológiai mozgás következtében felbomlanak a közösségek által szentesített viszonyulási rendszerek. Nincs közös erkölcsi értékrend, amely konfliktus nélkül közvetlenül átvehető, az új még csak alakulóban van. Győri nagy érzékenységgel éli át az átmeneti helyzetet, sors és alkot szerencsés találkozásából születik verseinek meggyőző ereje. Félszegség és gögös tartás, kirekesztettség és beolvadási vágy feszítő ereje egy költői szempontból termékenynek látszó szemlélődő magatartást alakított ki számára. A kényszerű kívülrekesztettség ellenében azonban erős felhajtó erő működik benne: vágy a cselekvő, tevékeny életformára. A kötet címadó versében így fogalmazza meg ezt:

A büszke gőg tőlük félrevitt,
a fősodrástól messzeestem így,

s azóta azt kutatgatom,
vissza hogy jutnék vajon?

A határhelyzetekbe szorult költő személyiségfejlődéséről lírai tudósítást adnak versei: sajnos a kötet összeállítása nemhogy kiemelné, inkább összemosza kissé a fejlődés határait. Bizonyos időszakban, „költői kamaszkorában” a megtartó erőt Győri a tagadásban, a meglévő értéknormák felrúgásában vélte megtalálni (Menza, Ösztönös halott, Május 35). Kár, hogy a diákkori lázongó versek közül jó néhány nem került be a kötetbe (Kártyakirály, Vörösrézharang, somfabot, husáng, Száz éves ballada stb), ezek a versek jól érzékeltetik a dühös tagadás diákos gesztusait, az egyetemisták életérzését, és költői erővel vallanak a költő személyiségformálódásának kényszerű mellékösvényeiről is. A kihívó szándék mögött félszegség és bizonytalanság bújik meg, a groteszk képzettársítások, szándékoltan meghökkentő képek mögött kétségek és kétségbeesések. (Például: „Nyugi, elvtársak, mi vár majd odakinn? Tíz mázsa busz, öt csomag ozalin.” – Május 35). A rossz közérzetnek ez a fajtája, ha nem is kizárólagosan jellemző, de jellegzetesen egyetemista életérzésből fakad: a nyugtalanabbak nehezen tudják elviselni, hogy alkotás helyett „tétlenségre”, készülődésre vannak ítélve. Ugyanakkor általánosabb érvényű félelem is munkál benne: az ember kiszorulhat saját sorsának intézéséből, kiszorulhat a történelem aktív alakításának folyamatából.

Győri nem adja meg magát kétségeinek, tudatosan kutatja az utat a fősodráshoz. A mindent tagadás válsága után magasabb szinten keresi a megtartó szálakat, nem emlékekbe, nosztalgiaikba menekülve, hanem a történelmi előtekintés felelősségével. Szintézisre törekvő versei a költői személyiség magateremtésének izgalmán kívül általános érvényű felismeréseket is hordoznak (Latinka, Címváltozások napilap, Hűség világa). A napjainkban felnövő értelmiség tagjaként történelmi helyét és szerepét kutatja, és a felszabadult s a szabadsággal jól-rosszul élő tömegek további önfelszabadítására hivatkozik, a lehetőségek valósággá realizálását sürgeti. A „mi dolgunk a világban” kérdésre ezt feleli: „A fölnövő, a kitanult vágy, ami ott-honos és ami bujtogat.” (Hűség világa). S a történelmi folyamatban feladatot kér és kö-

vetel magának, beleszólási jogot: „fől fogok szólni ilyen fiatalon!”.

Indulatos költészet a Győrié. Az élmények nála többnyire közvetlenül transzformálódnak képpé, az indulat erejéből mit sem veszve. Járható út ez, a magyar költészetben nem is a legkisebbek taposták ezt az ösvényt, mégha a finnyások fanyalognak is néha miatta. Nem az indulatok finomítása, tompítása jelenti a továbblépés lehetőségét, hanem a pontosabb formálás, a félszeg elhallgatások és sejtetések feloldása, a legjobb verseiben elért színvonal és igény tartása, továbbfejlesztése. Győri eddigi legjobb teljesítményei nem ígéretet jelentenek csupán, hanem igazi élményt – költészetet is adnak az olvasónak.

(*Magvető, Új Termés, 1968*)

ANGYAL JÁNOS

Birkás Endre:

ÓLMOS ESŐ

Birkás Endre új kötete három kisregényt tartalmaz, s a három történetet voltaképp az kapcsolja egybe, hogy az író mindegyikben a férfi és a nő kapcsolatának intim elemeiből építi fel – vagy legalábbis szeretné felépíteni – azt a társadalom- és korrajzot, mely súlyt, jelentőséget ad – vagy adna – írásainak. Alapképletei vannak. Például: a munkahelyen töltött nyolc óras együttlét szorosabb „családi” kötelékeket sző a munkatársak közt, mint maga a család a családtagok közt. Vagy: az elhagyott házastárshoz, mint a bűntény színhe-lyére a bűnös, az ember visszajár. Amit aztán, akár a bűnös visszatérését, rendszerint katasztrófa követ. És így tovább. Ezek az alapképletek, alapotívumok az egyes írásokban visszatérnek, ismétlődnek, hol kisebb, hol nagyobb hangsúlyt kapnak. De akár a kisregény fő témáját alkotják, ahogy az elsőnek említett „képlet” a címadó *Ólmos eső*-jét, akár csak mellékesen bukkannak elő, mint ugyanez a motívum a *Férfiarckép*-ben, az író nemigen jut mélyebbre a kérdések publicisztikai felvételén. S ettől unalmas is lesz, főként a kötet első két darabja, a *Helyből távolba* és az *Ólmos eső*. Mintha ezekben az írásaiban kísérletet se tenne rá, hogy általánosítsa, hogy va-

lóban írói-művészi látásmódja legyen. A publicisztika dokumentaritása, a „való életből” vett példái, nyers aktualitása ugyanakkor nem található, természetszerűleg nem is lehet meg ezekben a kisregényekben. Így, sajnos, a „publicisztikai szint” elmarasztaló jelző.

Nem tudom, milyen sorrendben keletkeztek a kötet egyes darabjai, de mint olvasó úgy hiszem – szeretném hinni –, hogy a kötetben közlés sorrendjében; az első két írásnak voltaképp a harmadik adja meg a létjogosultságát. Mintha az első kettőben is annak megfogalmazásán fáradozott volna az író, amit a harmadikban, a *Férfiarckép*-ben megragadt. Itt egyszerre eltűnik a póz, amely előző két kisregényét jellemzi, az írói póz, mely állandóan tudatosítja az olvasóban, hogy megírt regényt olvas; itt egyszerre „magától” rajzolódnak ki a környezet, a társadalom képei (ha nem is alkotnak e képek teljességet, de miért is kellene egy kisregénynek erre törekednie?), s nincsenek „megfestve”, nincs a történet illusztrálva. Nincsenek utalások arra, amikor és ahol a cselekmény történik; természetes közege van a cselekménynek.

Egy férfi, bizonyos Koncz Zoltán hányódtatásait mondja el ez a kisregény, hányódtatásait az egyik nőtől a másikig, a másiktól a harmadikig, és így tovább. De Zoltán kiszolgáltatottsága csak látszólagos, valójában igazi zsarnok ő. Kíméletlen egyértelműséggel rajzolja meg az író ezt a „férfiarcképet”; Birkás Endre legjobb írói erői csillannak meg újra ebben a művében, melyet inkább nevezhetnénk nagy novellának, mint kisregénynek, de amely ebben a műfajban valóban erős, jó írás. Olyan puritán, olyan sűrű, olyan magától értetődő, mint az *Elfelejtett emberek* volt. Forró atmoszférája van, melyben ugyanakkor ott a jellegzetesen kopár, szintelen Birkás Endre-i világ; ezek a szikár, már-már aszketikusán nemesre csiszolt mondatok, melyek teljesen jelentéktelenül, azt is mondhatnánk, alázatosan hordozzák azt a náluknál sokkal fontosabbat, aminek hordozására születtek, s amit az olvasó valójában csak akkor érez meg, amikor letette a könyvet.

A felelősségről beszél Birkás Endre. S a *Férfiarckép* olvasásakor úgy tűnik, nincs is lényegesebb probléma, melyről ma beszélnie kellene az írónak; a mind szervezettebben, mind tervszerűbben funkcionáló társadalom mintha egy könnyű illúziót kínálna az embernek: a felelősség elvesztésének illúzióját. Birkás Endre pedig nem akar mást, mint megmutatni, hogy az illúzió csak illúzió. Így lesz

ez a kisregény erősen meghúzott felkiáltójel. Nem több, nem kevesebb. Ezúttal azonban adekvát azzal, ami lenni akar.

S bár a *Helyből távolba*, az *Ólmos eső* esetében ez nem sikerül így, az alapvető írói szándék ott is ez. Mindkettő egy-egy felbomló házasság rajza; az előbbi a húszas évekbe transzponálva, az utóbbi mai környezetben, az előbbi két gyermek, az utóbbi a felnőttek szemével ábrázolva. De mindkettőn végigvonul a gyermek-motívum, s ez is a felelősség kérdésének hordozója akar lenni, csakhogy külsődleges utalás marad a maga sztereotip formájában. (Eltekintve attól, hogy az író gyermekkorba visszahúzó nosztalgiai is hangot kapnak itt, de ha így van, miért igyekszik ezt eltitkolni?)

Az *Ólmos eső* című kötet tehát bizonyos tekintetben visszaesés Birkás Endre írói pályáján, a kötet rangban, értékben mögötte marad az *Elfelejtett emberek*-nek vagy a *Kopár ég*-nek. De a *Férfiarckép* azt is jelzi, hogy nem annyira végetes „lejtő” ez, melyen „nincs megállás”, inkább valamiféle belső fegyelmi lazulás: úgy tűnik, az írónak nem volt elég ereje, hogy valóban könnyűnek találja azt, ami könnyű.

(Magvető)

PÁLYI ANDRÁS

B á r á n y T a m á s :

VELÜNK KEZDŐDIK MINDEN

Bárany Tamást nem kell bemutatni az olvasónak, számos könyve került az érdeklődés fókuszába, meg a könyvbarátok polcára. Az idei József Attila-díj tehát nem volt meglepetés, gondolom, író és olvasója egyaránt várta. 1954-ben kapta meg első ízben ezt a díjat, így másodszor talán még rangosabbnak tűnik. Erdemes azért felemlíteni, hogy már 17 regénye jelent meg – más műfajú köteteiről most nem szólunk, az első még 1943-ban, 21 éves korában. A kritika csak pár évvel később figyel fel rá, amikor 47-ben *És megindulnak a hegycik* c. kisregénye megjelenik.

Legújabb regénye legaktuálisabb kérdéseink egyikét, az ifjúság problémáját vizsgálja: egy adott szituációban a fiatalság egy rétege ho-

gyan reagál az élet, a társadalom felvetette kérdésekre.

Balaton-parti nyár – futó ismeretségnek induló szerelem – egy hét hét napjának eseménye egy fiatal pár életében. Így vall témájáról az író: „...két nap elég rá, hogy mindketten úgy érezzék: történt velük valami, egymásra találtak. Aztán eltelik még öt nap, és útjaik elválnak. Mi történt velük?” – Erre keres választ a regény; nem talál sem az író, sem az olvasó. Ezért tekinti regényét vázlatnak az író, nem regény-vázlatnak, hanem az élet egy szeletjéről adott vázlat. Nem nyújt teljes képet az ifjúságról, még egy rétegről sem.

Szimpatikus a nyilatkozatban és persze a regényben az író szabódása, mentegetőzése. „Nem is vállalkozhattam rá...”, „Nem tudom, kielégítő-e...”, „nem szeretnék igazságtalan lenni...” – kattannak a mondatok, melyek a regénybeli írói töprengés nyersebb megfogalmazásai. Ez a töprengő magatartás erénye lett a könyvnek: az író nem áltatja sem magát, sem az olvasót, hogy ő tudja, hol a varázspálca...

Bárany Tamás látja és bemutatja, hogy minden generáció-harcnak lényege a meg nem értettség, pro és kontra. És az új generáció szellemileg mégsem akkor nagykorosodik, amikor áttöri a meg nem értettség falát, hanem akkor, mikor a saját generációján belül kialakult az elvi összhang. Amikor „kitermeli” saját életfelfogását, világlátását stb., amitől lehet eltérés, de az ettől való eltérés is jellemző. Nem a tinédzserekről szól a könyv, hanem a huszonevesekről, a húsz-huszonhárom évesekről. Akikre már nem (a sokszor öncélú) lázadás jellemző, hanem a többirányú útkeresés.

A regény jól, érdekfeszítően indul, csupán néhány odavetett mondat. Általában a helyes időmegjelöléssel nem sokat bajlódik, a röntgen csak a vázra és a beteg pontokra koncentrál. Ha még nem olvastunk volna az írótól semmit, most meg kellene jegyeznünk ezt a frappáns indítást, mint jellemző sajátosságot. Bárany Tamásnak komoly írói erőssége a szereplők beszélgetése is. Két jelenetet emeljünk ki: a vacsorai beszélgetést Keresztesse – és az éjszakai mulatozás közbeni társalgást. Több szempontból figyelmet érdemelnek a dialógok. Erdemes hivatkozni a leány és a fiú mondatokká alig kerekedő beszélgetésére, de a másik példa is figyelemre méltó: a beszélgetés polemikus fajtájára gondolunk, mely érdekfeszítő, elhíthetően gondolkodó,

ezért a vita atmoszféráját felkeltő szópárba-jok a regény legjobb fejezetei.

A jól olajozott cselekményben itt-ott por-szem is felfedezhető, a tárgy- és témaismeret hiányosságai miatt. Nem hiteti el velünk írói-lag Bárány Tamás, hogy regényének fősze-replője Jász Antal előtt (akit eddig csak fiú-nak emlegettünk) problematikus lehet, hogy egy „magányos nő” campingben száll meg a Balaton mentén. Ettől a közegtől nagyon ide-gen ez a probléma, még csak nem is múlt-századi (ahogy a lány mondja), hanem isme-retlen.

Morális kérdésekről szól a könyv, a fiatal-ság egy részének erkölcséről vagy talán er-kölcskereséséről. Az erkölcsnek – komplex fogalom lévén – egyik fontos területe a sze-xuális erkölcs. Nem központi kérdés, itt, a regényben is inkább visszatérő keretjáték, ennél sokkal fontosabb a közösségbe való be-illeszkedés (kis és nagy közösségről egyfor-mán szó van). A két fiatal egymásra találá-sából, a harmóniából miért nem lett házas-ság (a társadalom legkisebb közössége)? Mi-lyen a viszonya a nagy közösséghez, a társa-dalomhoz; hol jelöli ki helyét a társadalom, és ő hol keresi a maga helyét ebben a társa-dalomban? Út- és célkeresése eléggé öncélúnak látszik, de miért?

Ha a regény jól kérdez, nagyon hasznos szerepet tölt be – ezzel fogtunk az olvasá-sába. A sok jó kérdés, néha egymással fele-selő, egymásnak ellentmondó kérdés azonban olykor megbontja a regény szövetét. Egyes szituációk feloldódása, amelyeket kénytelen az olvasó – így vagy úgy – válaszoknak is minősíteni, arra enged következtetni, hogy Bárány Tamásnak nemcsak bátorsága van kérdezni, hanem ereje is.

Legnagyobb gondban az író az „ellenfigu-ra” megjelenítésekor lehetett. A leány és a fiú nagyon sok tekintetben ellentétpontjai is egy-

másnak, de itt „a” társadalmat is szerepel-tetni kellett, mégpedig a fiatalok által lebe-csült rétegből való személlyel. Keresztes, a jó harmincas grafikus és festő a maga korosz-tályának és rétegének nem oly tipikus és erős képviselője, mint Jász Antal a sajátjének. Nem vitatkozik, csak legfeljebb vitatkozva kérdez. Tőle is távoli ez a világ, meg akarja ismerni. A fiatalok (és kissé az olvasó is) nem átlagembernek tartják a fentiek miatt, hanem a szürke nyárspolgárrá lett „forradal-márt” vélik benne. Pedig a grafikus kezdetben kellemetlen partnernek ígérkezik. A sok-szor emlegetett fiatalságról így csíp vissza Antinak: „– Csak azt tudnám, miért emlege-tik annyit? Mintha valami erény volna, jog, dísz, kitüntetés... A fiatalság nem erény, hanem állapot, fiatalember! Mi is átestünk rajta!” Később Keresztes nem támad, sőt nem is védekezik, inkább felhívja a figyelmet a sebezhető pontjaira: „... a tisztesség a le-hető legnagyobb fényűzés, uram! ... A tisz-tesség olyan luxus, ami súlyos százezrekbe kerül, higgye el nekem; nem a levegőbe be-szélek!... – Ön tisztességesnek tartja ma-gát? – Azt hiszem.” Ez több egy érzelmi ki-törésnél, ez már világszemlélet – helyes vi-lágnézet nélkül. Ennek a szereplőnek negatív konzekvenciáit sínyli meg a regény szerkezete is. Felbukkan a figura, mint eső után a szí-várvány, feltör néha, mint a gejzír, de nincs *jelen* a regényben, nem hordozza egy egész-séges világszemlélet jegyeit.

Bárány Tamás új könyve méltó az olvasók figyelmére, igazolta a feléje fordult érdeklő-dést, de jogos várakozással tölt el bennünket – a témában való elmélyedés után – egy na-gyobb lélegzetű és igényű mű iránt, amely-nek ugyancsak híjával vagyunk.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

STENCZER FERENC

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

5

A líceum díszkapuja

1839. dec. 7.

Radákovichs J., Nebelkovics A. és Adamovich S., miután a kávéházban (in caverna, azaz gyanús helyen, lebújban) ismételten rajtakapták őket, komoly figyelmeztetésben és intésben részesülnek, hogy idejüket szorgalmasabban fordítsák a tanulmányokra, és ne fecséreljék el a kávéházakban, továbbá a 10 órától délután 2 óráig tartó bezárás büntetését szabjuk ki rájuk; Radákovichs Józsefnek ezenfelül még két órai bezárást rendelünk el, mivel ebben az évben már büntetve volt a kávéházak látogatása miatt.

1840. febr. 26.

Radákovichs József, aki a bölcséleti fakultás első évét ismétli, mivel az empirikus pszichológiából és a logikából, valamint a históriából a vizsgák alól kivonta magát, matematikából és magyar nyelvből pedig a második klassziszba esett vissza, mivel kötelességei elmulasztását rossz szenvedélyeivel tetézte, és sokhelyt áthágta az iskolai törvényeket, s mivel az ismételt intelmek és a kiszabott büntetések mitsem használtak neki, mint semmirekellő (nullius in fructu) ebben a líceumban tanulmányait nem folytathatja.

Részletek a pécsi líceum jegyzőkönyvéből

Nehéz ma már annak a folyamatnak minden mozzanatát felidézni, melynek eredményeként megszületett a nemzeti önállóság és a polgári átalakulás eszméjét zászlajára tűző 48-as forradalom. A reformkor derekán a társadalmi és politikai fejlődés üteme hirtelen felgyorsult, a szellemi élet – az irodalom, a színház, a zene, a képzőművészet – alkotásai ösztönző erővé váltak, a magyar nyelv győzelmének ügyén az írók, tudósok és politikusok munkálkodtak. Az 1800-as évek elején a városi polgárság nagy része – még az ország jövődő fővárosában is – német ajkú volt. Aztán elindul egy erőteljes folyamat, s a 40-es évekre az idegen eredetű lakosság megmagyarosodik. A városi polgári és értelmiségi réteg – a liberális nemesség mellett – a társadalmi és politikai átalakulás harcosa lesz. Az országgyűlés 1843-ban kimondja: a hivatalos nyelv a magyar.

A nemzeti és a társadalmi megújulás némi fáziseltolódással jelentkezett vidéken. De az erővonalak megsűrűsödése, a fejlődés meggyorsulása itt is tettenérhető. A mai Széchenyi téren és a Kossuth Lajos utcában megjelennek a klasszicista polgári építkezések nemes darabjai. 1845-ben megalakul az első pécsi takarékpénztár. Fejlődik a tudományos és szellemi élet. Haas Mihály megírja a megye történelmét és földrajzát. Az átutazó költő, Barna Ignác verssel tiszteleg a táj „kelleme”, a mecseki „borág” és a „szende nő” előtt. Költeményét a „legvarázslóbb” szépséghez intézett szavakkal fejezi be: „Egyet kérdek: Mit csinál kis szívetek? – Hogyha lángol a hazáért – éljete!” Vas Gerebent annakidején még latin nyelvű határozattal intették meg és zárták ki a liceumból. Néhány évvel később Tóth Kálmánt, a jövődő költőt, Vas Gereben „bűneihez” hasonló vétségekért, a „táncsterem és kávéház látogatásáért” már magyar nyelvű jegyzőkönyvvel ítélik „a rendes két órai bezárásra”.

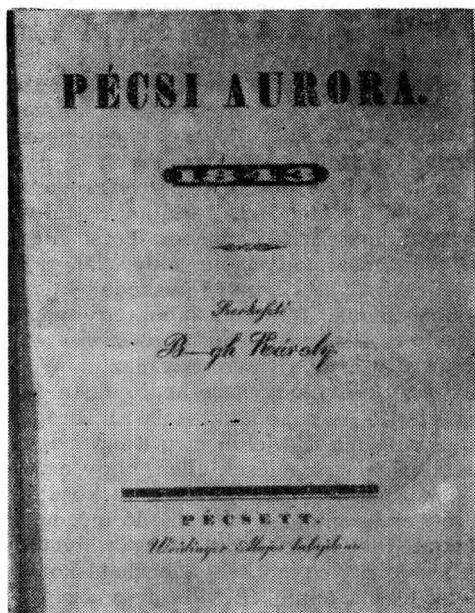
A nemzeti újjászületés, a polgári jogok megszerzése csak harcok árán, a reformkor küzdelmeinek tüzeiben történhetett. 1841 tavaszán a Pesti Hírlap pécsi levelezője panaszos hangú sorokat küld Kossuthnak. Beszámol a Széchenyi téren, egy hetivásár alkalmával végzett nyilvános botozásról. Kossuth közli Hainer Ignác levelét, s Bot, vessző, korbács című vezér-

cikkben kiáltja országgá megbotránkozását. Elképzelhetjük az írás pécsi visszhangját! Hogy mégis a haladás erői gyarapodtak általa, abból a fogadtatásból gyanítjuk, amelyben 1846-ban a városba személyesen ellátogató Kossuthot részesítették. Vukovárról, a fiumei vasúttal kapcsolatos tárgyalásokról érkezett, s a pécsi vasgyárat és szénbányákat akarta megtekinteni. A Pesti Hírlap „egykori hű és erélyes levelezője” köszöntötte, a fiatalság pedig a kor szokása szerint fátylas menettel és zenével tisztelgett szállásának ablaka alatt. Ám hogy a szellemi erjedés minduntalan falakba ütközött, hogy az egyházi vezetés a reformkor utolsó éveiben még mindig féltette az ifjúságot az új áramlatoktól, az alábbi adatból sejtjük: „A pécsi papnövendékek közt az önművelődést előmozdító társas kör megalakulását célzó óhajok 1846-ban közlekedéssel találkoztak. Ennek behatása alatt az ifjak az alapszabályokat is kidolgozták a már megalakultnak tekintett kör számára. De az előjáróság kedvezőbb alkalomra halasztandónak vélvén az eszme megvalósítását, beleegyezését egyelőre megvonta.”

Kisfaludy Károly Aurórájának megindulása után húsz évre irodalmi zsebkönyv jelenik meg Pécsen. Címe – Pécsi Auróra – bevallottan Kisfaludy vállalkozására utal. A kezdeményezés lelke és irányítója egy huszonnégy éves fiatalember, Balogh Károly. Még középiskolás diák, amikor Szepeszy Ignác halálára írt gyászverse nyomtatásban megjelenik. Később a liceum jogi karára iratkozik. Itt kezdi meg a zsebkönyv kéziratának összegyűjtését. A kiadás költségeit Weidinger Alajos pécsi könyvkereskedő fedezi. A szerkesztőt Baumholzer Simon segíti, aki ekkor ugyancsak pécsi joghallgató s több pesti folyóirat levelezője. A vállalkozás mecénásai között ott lehetett Juranits László kanonok, akihez a kötet ajánlása szól, s akiről köztudott volt irodalompartoló hajlandósága s Batsányival folytatott levelezése. Balogh felhívással fordult a kor neves íróihoz. Czuczor, Kölcsey, Péczely József csak ígért, Nagy Ignác, Kuthy Lajos, Vajda Péter, Garay Alajos küldött is kéziratot a zsebkönyv számára. A biedermeier hangulatú versek, románcok, balladák, emlékversek szomszédságában a két prózaíró elbeszélése érdemel legtöbb

A régi Széchenyi tér

A Pécsi Aurora címlapja

Petőfi ismeretlen versei

Lapunk május 23-i számában hírt adtunk arról, hogy Hernády Ferenc, a pécsi egyetemi könyvtár könyvtárosa, eddig ismeretlen Petőfi-verseket fedezett fel. Alább közöljük az 1842 táján írt három költeményt. Az első két vers alatt Petőfi színesi álnéve, a harmadiknál a költő családi neve olvasható.

ÁLDOZAT

Sokalta már az ég
Az ember bűneit;
Lemossni áldozat
Képes csak vétkei.

Válaszra a' végzés.
'S reád borút hozza,
Vérrel induló
Vérrel kivitt haza!

Mért népek' bűniért
Te lól az áldozat.
Feletteng vadul
A' zordon kárhozat.

R V

Keblemen mért
Kérde, bá,
'S lantom' hangja
Szomorú?

Zeng e vígan
Csalogány
A' magános
Éjszán?

A' pacsirta
Zeng panaszt,
Ha nem édel
Szép tavasz!

Gill árván
Szomorú:
'S én ne tudjam
Mi a' bű?

A' kiért e'
Szív dobog
Értém égni
Az nem fog;

Jó szülömet
Rejti sir,
Adni mást az
Ég se' bír;

'S szép harámon
Leng ború,
Hogy ne lennék
Szomorú?

Örömfy Vidor

A VISSZATÉRT

Újra szelíd bleden, szeretett szép földre hazáznak
Lel pihenést vándor sorsharag útszél fűd.
Szólni akar sokat és szépet 's üdvözlenni téged',
'S e' szent órában szózatos ajka kihalt.
Am, hogy szíve tied, szíve' jobb érzési tied
Szüntelenül: legyen csókja' lángja tanú.

Petrovich Sándor

Petőfi három költeménye,
melyet 1956-ban találtak Pécsen

figyelmet. A szerkesztő három verssel szerepel a kötetben. Balogh Károly bizonyára szerette volna vállalkozását folytatni, erre azonban nem került sor.

A Pécsi Aurórának mindössze egyetlen száma jelent meg, de ez is bizonyítja, hogy felnőtt a városban egy értelmiségi, polgári réteg, melyre az új irodalom számíthatott. Vannak az irodalomnak mecénásai, kiadói, terjesztői. Akad a szerkesztés és szervezés munkájára alkalmas férfi. Több könyvkereskedő él a városban. A pesti lapokat rendszeresen helyi levelezők tudósítják, akik munkatársként szívesen odaállnak a helyi kezdeményezéshez. A pesti folyóiratok kidajkáltak egy szűk olvasóréteget, mely a helyi irodalom iránt is érdeklődik. A Pécsi Auróra nem véletlen és alkalmoszerű vállalkozás volt tehát, hanem egy szellemi folyamat betetőzése s újabb eredmények kezdete. A zsebkönyv a közönség ízlését nevelte. Egyúttal mércét állított az íróknak: ezen a szinten alul nem lehet az irodalmat művelni.

A Pécsi Auróra történetének van egy irodalomtörténeti jelentőségű mozzanata. Szeberényi Lajos lemásolta barátjának, Petőfinek három versét Pozsonyban, s – a sajátjaival együtt – elküldte Balogh Károlynak Pécsre. Ki tudja, miért, a szerkesztő nem vette be Petőfi verseit az évkönyvbe. Balogh hagyatékában 1956-ban találták meg a költeményeket, s a felfedezés három, addig ismeretlen, fiatalkori Petőfi-verssel gazdagította irodalmunkat. A társadalmi és politikai élet megújulásában az irodalom, a színház, a zene, az iskola egyaránt részt vesz. Nemcsak tükrözi a fejlődés állomásait, hanem ösztönzi, élesíti is a haladást. A 40-es években három szintársulat lép föl Pécsen. 1840-ben fölépül a város első kőszínháza. A szép, klasszicista, kétemeletes épületben eleinte német társulatok játszanak, majd 1846-ban határozatot hoz a városi tanács, hogy a színház „egyedül magyar társaságnak adandó bérbe”. Egyre többen járnak színházba, egyre többen szeretik meg a művészetet. A pesti folyóiratoknak számos pécsi munkatársa van. Sőt a Honművész egy időben ezzel az aláírással közli pécsi színházi tudósításait: „B. s társai”.

Amíg a színházi előadásokat főleg a város nagyszámú diáksága, a mesterembe-

rek és a kereskedők látogatták, a hangversenyek a tisztviselők, a városi értelmiség, a nemesség és a papság körében találtak közönséget. 1846-ban Liszt Ferenc látogat Pécsre. Előzőleg a város határában, Mecseknádasdon megzenésíti Garay János A pataknál című versét, majd két hangversenyt ad a városban. Az első est műsorának leghatásosabb száma a ráadásnak játszott Rákóczi induló. Ma is megvan a zongora, melyen Liszt pécsi hangversenyei alkalmával játszott.

Ez a Liszt-játszotta Rákóczi induló lett a pécsi 48-as események nyitánya: Már március 19-én Kossuth Lajost, Eötvös Józsefet, Vörösmarty Mihályt, Táncsics Mihályt, Petőfi Sándort – másokkal együtt – a város díszpolgárává választják. Röviddel ezután Tóth Kálmán, a renitens akadémiai diák a liceum nyomdában készült röplapon két, cenzort nem látott verset jelentet meg. A pécsi főtanodai ifjúság örömdalával a Baranya megye főispánjává választott Batthyány Kázmért köszöntötte. A szabad magyar jobbágy dalát pedig akár a forradalom pécsi Nemzeti dalának is tekinthetjük: „De most végre szabad vagyok, – Magamnak szántok s aratok – Nem fizetek többé vámot, – Nem csinálok ingyen gátot, – Istensadta töltést s gátot” – írja Tóth Kálmán. 1848. április 5-én napvilágot lát az első pécsi újság, a német nyelvű Fünfkirchner Zeitung. Jellemző, hogy a hetente kétszer megjelenő lap mottója még így, német nyelven buzdít hazaszeretetre és a magyar szabadság védelmére: „Für Freiheit! Volk und Vaterland.” Május 31-től a Fünfkirchner Zeitung mellett Pécsi Tárogató címmel magyar melléklap lát napvilágot, melyet a könyvkereskedők külön is árusítanak. Mindkét lapot egy tüzes hazafi és friss szemű újságíró szerkeszti, Neuwirth Ernő. Kiadó ugyanaz a Weidinger Alajos könyvkereskedő, aki a Pécsi Aurórát is támogatta. A Pécsi Tárogató első száma így jelöli meg a lap célját: „Kikelni a visszaélések ellen, hogy azoktól körünkben megtisztítsuk a közügyterét; és lerántani a felerőlködő incompetenciát [illetéktelenséget], hogy a hivatott képesség ne legyen kénytelen hatáskörön kívül vesztegelni.” Rövid ideig szolgálhatta ezt a célt a lap. Jellasics csapatainak előretörésekor, 1848 őszén elhagyta a Pécsi Tárogató.

Folyóiratszemle

AZ ÉLETÜNK ELSŐ SZÁMA

pedig megpróbáljuk közelebb hozni a nagyobbacska hazát a toll erejével. Igyeksznünk segíteni hazug legendák oszlatásában, rombolni a „vidék” önállótlanágának bénító mítoszát. És ha már sorsunk az országhatárra rendelt bennünket, ki-kitekinteni néha a közvetlen szomszédokhoz Csehszlovákiába, Jugoszláviába, Ausztriába...” – írja Kulcsár János.

Az első szám természetesen nem tükrözhet még minden új törekvést. Erre is utal a főszerkesztő, amikor az „átállás” zökkenőiről ír. Itt is feltűnő azonban már a széppróza jelentős aránya és a gazdag *Fiatalok*-rovat. A szerzői névsor jól érzékelteti a nyugat-dunántúli bázis természetes túlsúlyát, de ugyanakkor azokat a törekvéseket is, amelyekkel a folyóirat az ország más tájai felé is szélesíteni igyekszik munkatársainak körét. Világosan kirajzolódó szerkesztési koncepciót, egyenletes színvonalat valóban nem mutat még ez a szám, de érdeklődést és bizalmat ébreszt. A szám felépítése még alig tér el a korábbi antológia-formától, rovatai is bizonyára még alakulni, módosulni fognak. Az általános arányok már most is kiegyensúlyozottak, úgy látszik, az elbeszélők és költők mellett megfelelő művészeti-írói és kritikai bázissal is rendelkezik az Életünk. Értékesek és figyelemre méltók dokumentum-közlései, az antológiánál gazdagabb és változatosabb az illusztrációs anyaga. Tipográfiája szolid és izléses, papírja pedig kitűnő.

A másik szágrész négy vidéki folyóiratával szemben a Dunántúlon eddig egyedül volt a Jelenkor. Az egész országrészt nehezen tudtuk átfogni. Az újjászületett Életünkben segítő barátot és nemes vetélytársat remélünk. Barátsággal köszöntjük új dunántúli folyóirat-testvérünket és bizalommal ajánljuk olvasóink szeretetébe.

Sz. E.

Megkérdeztük:

SOLTRA
ELEMÉRT

A Pécsi Tanárképző Főiskola rajz tanszékén kerestük fel a művészt, és munkájáról, terveiről érdeklődünk.

Tanár vagyok és festő. Munkásságom e kettős pályán halad. Mind a két területen igyekszem magamat hasznossá tenni, egyszerűen és célszerűen, a mesterség pontosságával és ökonómiájával.

Mint tanár, a vizuális nevelés problémájával bifeledők, mivel a jövő rajztanárainak rajzmódszertani nevelésével bíztak meg. Mint festő, a világ képi értékű formáinak változékonyosságát, dinamikáját kutatom és formálom képi jelekké, hogy általuk emberi élményeimet megfogalmazhassam. Így munkám, bár két területű, alapjában egy célú.

Program szerint jelenleg önálló kiállítás anyagát szervezem, gyűjtöm és készítem, amit 1972-ben rendez meg a Szövetség, ötvenéves koromban. Ez a bemutatkozás, úgy érzem, az évtordulótól függetlenül is, egyre esedékesebb lesz.

Számomra jelent majd igazi tanulságot együtt látni azt, amit még magam sem láttam együtt soha.

Sikerrel zárult az októberben megrendezett II. ORSZÁGOS KISPLASZTIKAI BIENNÁLE Pécsen. 95 művész mintegy 300 alkotását fogadta el a zsűri. Pécs város nagydíját BORSOS MIKLÓS, Baranya megye nagydíját KERÉNYI JENŐ, a Janus Pannonius Múzeum nagydíját VILT TIBOR kapta. Az I. díjat SCHAAER ERZSÉBET, a II. díjat ASZSZONYI TAMÁS, a III. díjat KISS KOVÁCS GYULA nyerte el. – Az 1967-ben megrendezett I. biennálén első díjat nyert KISS NAGY ANDRÁS alkotásaiból külön kamara kiállítást rendeztek a Modern Magyar Képtárban.

A lélek évszakai címen a jövő esztendő elején jelenik meg Csorba Győző válogatott verseinek gyűjteménye. A Magvető Könyvkiadó gondozásában készülő kötetet Würtz Adám illusztrálja.

Október 5-én Esztergomban, majd 26-án Tatán nyílt meg Végvári I. János festőművész gyűjteményes kiállítása.

Fiatál dunántúli költők antológiájának megjelentetését tervezi a Jelenkor-Magvető Kiadó. A kötetben mintegy 10–15, kötetlen még nem rendelkező fiatal kap helyet.

A Győri Műcsarnokban szeptember 21-én nyílt meg Dohnál Tibor festőművész Falusi memento c. kiállítása. – Az esztergomi Petőfi Sándor Művelődési Házban október 4-től Kaposi Endre művei kerültek bemutatásra.

AZ IFJÚSÁGI ÍRÓK PÉCSI KONFERENCIÁJA

Szeptember 26-án rendezték Pécsen az ifjúsági írók hagyományos évi konferenciáját. A tanácskozás témája az ifjúsági irodalom felnőtt-ábrázolásának problémája volt, ennek kapcsán a fiatalok és felnőttek kapcsolatának tükröződése a mai alkotásokban. A vitaindító előadást Koczogh Ákos tartotta, kiegészítve folyóiratunk szeptemberi számában megjelent Felnőttek és gyermekek c. írásának gondolatait. Az előadást követő élénk vitában felszólalt Gergely Márta, Földes Péter, Lengyel Balázs, Hárs László, Vargha Balázs, Katkó István, Dr. Bécsy Tamás, Petrolay Margit, Tatay Sándor, Osvát Erzsébet, Gyurkovics Tibor, Csulák Mihály és T. Aszódy Éva.

A felszólalások nyomán világossá vált, hogy az ifjúság és felnőttek viszonyának irodalmi ábrázolása elválaszthatatlan a probléma alapos társadalmi vizsgálatától, a hozzászólások egy része társadalmunk mai generációs kérdéseivel foglalkozott, s értékes fejtegetések hangoztak el fiatalok és felnőttek szembenállásának okairól, megváltozott formáiról, s az ellentét feloldásának lehetőségeiről.

A vitában kirajzolódó másik kérdéskör a megváltozott társadalmi és generációs viszonyok irodalmi ábrázolásához kapcsolódott; felvetődtek a típusalkotás, a totalitás és a fekete-fehér ábrázolás kérdései. Hasznos gondolatok hangoztak el az egyes ifjúsági művekben megmutatkozó ábrázolási sablonokról, amelyek akadályozzák a korszerű szemlélet- és ábrázolásmód kibontakozását.

Többen felvetették ismételtén az ifjúsági irodalom esztétikai elemzésének és rendszeres kritikájának hiányát és szükségességét és újra felvetődött egy ifjúsági elméleti irodalmi folyóirat megindításának fontossága. Maga a tanácskozás is mutatta, hogy sok még a tisztázatlan alapkérdés, terminológiai bizonytalanság, nem egyenes még a gyermek- és ifjúsági irodalom, ifjúsági irodalom és ifjúsági olvasmány elhatárolása sem.

A tanácskozás eredményesen zárult, noha főként általánosabb kérdésekkel foglalkozott s az egyes ifjúsági irodalmi művek elemzésére nem került sor. A jövőben talán hasznos lenne a konferenciát fokozottabban a megjelenő alkotások problémáinak megvitatására összpontosítani. Célszerű lenne egy-egy kiadó vagy műfaj évi termésének felmérése, elméleti és kritikai vizsgálata. Előnyös lenne továbbá az ifjúsági írók mellett az irodalomtörténészek, kritikusok, pszichológus szakemberek fokozottabb bekapcsolása a konferencia munkájába. A Magyar Írók Szövetsége ifjúsági irodalmi szakosztálya mellett a kritikai szakosztály tagjaival lehetne bővíteni a meghívottak körét.

A konferencián résztvevő ifjúsági írók a tanácskozás után ankétokon, író-olvasó találkozókra vettek részt a Pécsi Tanárképző Főiskolán, a Városi Könyvtárban, továbbá Szigetváron és Pécsváradon.